

Cæterum non evidentius est ab eo totam commentationem in v libros fuisse distributam, quam eorundem librorum sectionem in capita ipsius non esse. Hoc probant cum manuscripti antiquiores, in quibus continua oratione exhibentur libri singuli, tum codices recentiores atque editiones, ubi capitulum summaria tam inepta tamque alienis locis posita extant, ut non modo nova, quod ubique in hoc opere fecimus, substituere; verum et orationem ipsam, quod raro alibi, hic fere nusquam non aliter distinguere necessum fuerit.

Cum autem polemica opera lectoribus, maxime vero principibus insuavem quamdam satietatem afferre soleant, huic malo obviam ut iret Ambrosius, disputationem suam intra libellorum duorum angustias cogere statuerat: quos ipsos haud mediocriter exhilaravit tractandi dexteritate atque industria. Verum ubi materiam uberius discutiendam intellexit, multo prosperius diligentius, ut quidquid parere posset aliquid fastidii, removeretur. Eo consilio sedulam neclendis inter se probationibus objectionibusque operam dedit, aptus adhibuit atque ingeniosas transitiones, præfationes inseruit, subinde moralia præcepta, inno nonnunquam etiam nonnulla acute dicta miscuit atque inspersit. Ubique autem hac arte disponit objectiones, ut lector non sine voluptate solutiones earum prævideat: quas vero ipsemet profert, ita lectæ sunt atque solidæ, ut quicumque postea eodem in argumento desudarunt, nullas alias his præferendas existimarint.

Quantum hujus operis libri priores Gratiano accepti fuerint, jam ante a nobis observatum est. Verum communibus iudicii sui testimoniis nãmime contentus, illustrius ejusdem indicium adicere voluit (Lib. 1, de Spirit. sancto, cap. 1), cum Ecclesiam quam sequestrari hæreticorum improbitas obtinuerat, catholicis jussit restitui. Pontifices max. (Leo. 1, Agath., etc.). Doctores (Hieron., Augustin., Theodoret., Vinc. Lyrin., etc.), œcumenica concilia (Ephesin., Chalcedon., Constant. III, etc.), hos libros non solum eximiiis laudibus exornarunt, sed etiam eorum testimoniis usi contra hæreses ætatis posterioribus emergentes quam strenuissime decertarunt. Quamobrem satis mirari non possumus inventos esse nostra et Patrum memoria, qui universalem totius Ecclesiæ ac temporum omnium traditionem divinatorum codicum auctoritate stabilitam, a Patribus in universis conciliis firmatam, sanguine tot martyrum, totque confessorum laboribus, ut Ambrosius ipse testatur (Lib. III, c. 15, n. 128), assertam, probatam eruditissimis tot ac tantorum Doctorum libris, uno verbo ab innumeris viris ingenio, doctrina et pietate clarissimis receptam proculcantes, veterem illam atque exoletam hæresim renovare aggressi fuerint. Hoc autem etiam magis stupeas temerarios illos iis omnibus nihil opponere præter easdem objectiones, quas tam invicte sanctus Doctor hoc in Opere profligavit. Atqui ut testes hujusce rei non essent alii libri Socinianorum, impie Crellii commentatio De uno Deo Patre vel sola sufficeret, ut hoc ipsum nemini certum non feret atque exploratum.

SANCTI AMBROSII

MEDIOLANENSIS EPISCOPI

DE FIDE AD GRATIANUM AUGUSTUM

LIBRI QUINQUE

LIBER PRIMUS.

443 PROLOGUS.

Gratianum ob ardorem descendæ fidei laudat Ambrosius, semet vero deprimi. Quamquam autem illum humana doctrina indigere neget, quippe qui a Deo ipso fuerit institutus, addit tamen eundem hac sua pietate viam sibi ad victoriam munire. Tum difficultate operis insinuata, non tam rationem quam auctoritatem, maxime vero Nicæni concilii, secururum se proficitur.

1. Regina Austri venit audire sapientiam Salomonis, ut in libro Regnorum legimus (III Reg. x, 1 et seq.). Hiram quoque rex ad Salomonem misit, ut cognosceret eum (III Reg. v, 1). Tu quoque, sancte imperator Gratiane, veteris imitator historiæ, fi-

A dem meam audire voluisti. Sed non ego Salomon, cujus mireris sapientiam: neque tu unius gentis, sed totius orbis Augustus fidem libello exprimi censuisti: non ut disceres, sed ut probares.

2. Quid enim discas, imperator Auguste, ^b quam ab ipsis incunabulis pio fovisti semper affectu? Priusquam te, inquit, formarem in utero matris tuæ, novi te: et priusquam exires de vulva, sanctificavi te (Jerem. 1, 5). Sanctificatio ergo non traditur, sed infunditur; et ideo divina dona custodi. Quod enim nemo te docuit, utique Deus auctor infudit.

3. Petis a me fidei libellum, sancte imperator, ~~444~~ profecturus ad prælium; nosti enim fide magis imperatoris quam virtute militum quæri solere B victoriam. Nam et Abraham trecentos decem et octo

^a Quorum primi duo sub fin. an. 377, tres posteriores sequenti scripti fuere.

^b Edit. omnes cum duobus omnino mss., cum ab

ipsis cunabulis pio fuisti, etc. Elegantius reliqui mss. ut in textu.

duxit ad bellum, et ex innumeris tropæa hostibus A reportavit; a signoque Dominicæ crucis et nominis, quinque regum victriciumque turmarum subacto robore, et ultus est proximum, et fratris filium meruit et triumphum (*Gen. xiv, 14 et seq.*). Jesus quoque filius Nave hostes quos totius exercitus manu valida superare non poterat, septem tubarum sacerdotium sono vicit, ubi ducem inilitiæ cœlestis agnovit (*Jos. vi, 6 et seq.*). Ergo et tu vincere paras, qui Christum adoras: vincere paras, qui fidem vindicas, cujus a me libellum petisti.

4. Mallem quidem cohortandi ad fidem subire officium, quam de fide disceptandi; in altero enim religiosa confessio est, in altero incauta præsumptio: sed quoniam neque tu cohortatione indiges, neque ego excusandi liber, ubi pietatis officium est, audax B negotium b verecunda occasione suscipiam; ut de fide pauca disceptem, de testimoniis plura contexam.

5. De conciliis id potissimum sequar, quod c trecenti decem et octo sacerdotes, tamquam Abrahæ electi iudicio, consona fidei virtute victores, velut tropæum, toto orbe subactis perfidis, extulerunt; ut mihi videatur hoc esse divinum, quod eodem nu-

a Signum crucis ponitur in littera T, quam in antiquis Hebræorum characteribus hanc ipsam figuram habuisse Hieronymus post Origenem auctor est in *Ezech. ix, 4*, cujus opinionem Grotius ad eundem locum contra Scaligerum defendit. Quod autem ad numerum 318, is apud Græcos arithmetice efferebatur litteris τ et ς, quarum posteriores duæ suavissimi nominis Jesu initiales sunt. Et hinc Ambrosiana allusionis ratio patet. Illam autem hoc ipso libro cap. 18 rursus proponit, non secus ac lib. 1 de Abraham, cap. 9, jam expresserat. Neque vero ea propria est sancto Præsuli; eandem enim etiam exhibet lib. 1 de Spiritu S., cap. 1, Paschasius diaconus Gelasio papa synchronus: sicut et Prudentius in Præfat. Psychom., sed obscurius. His autem omnibus præverat Clem. Alexandrinus, qui eandem interpretationem quasi ab antiquis theologis acceptam luculenter explicat lib. vi Stromaton, p. 656. Unde perspicuum est priscis illis persuasum neutiquam fuisse mysteria religionis ita litteris Hebræicis Deum alligata voluisse, ut non etiam in Græcis indicarentur, quemadmodum Domini crucem per elementum Græcum T ab Ezechiele designari asserit Tertullianus lib. in contra Marcionem, cap. 22.

b Mss. aliquot, *verecunda excusatione suscipiam.*

c Hunc Nicænorum PP. numerum rursus libri hujus cap. 18 scribit Ambrosius. In quo etiam ei suffragantur non modo Hilarius contra Constant., Hieronymus in Chronic., Rufinus et alii; verum et Athanasius ipse in epist. ad Jovian. Quare nihil erat cur Valesius in Eusebium lib. III de Vita Constant., cap. 8, constare negaret quot essent iidem episcopi; cum potius Eusebiani loci nonnisi 250 assignantis corruptionem, de qua jam vulgo conveniunt, ipsum quoque agnoscere oportuisset. Hoc Socrates atque Eustathius planum faciunt, eundem Eusebii textum allegantes; alter enim posuit trecentos et amplius, alter trecentos vel circiter, quod nequaquam ad 250 referri potest: ubi tamen paucos Arianos, qui synodo interfuere, non comprehendimus.

d Præcipuarum hæresum in Trinitatem divinasque personas auctores memorat Ambrosius, Sabellium, Photinum, atque Arium. Primus, Eusebio teste lib. vii. Hælor., cap. vi, errores Ptolemaide in urbe Pen-

mero in conciliis fidei habemus oraculum, quo in historia pietatis exemplum.

445 CAPUT PRIMUM.

Catholicam fidem a gentiliis, Judæorum, ac hæreticorum erroribus distinguit: expositoque vocum Dei et Domini significatu, personarum discrimen, et naturæ unitatem demonstrat: quam dum separant Ariani, non tres Deos tantum inducunt, sed etiam Trinitatis regnum destruant.

6. Assertio autem nostræ fidei hæc est, ut unum Deum esse dicamus: neque, ut gentes, Filium separemus: neque ut Judæi, natum ex Patre ante tempora, et ex Virgine postea editum denegemus: neque ut d Sabellius, Patrem confundamus et Verbum; ut eundem Patrem asseramus et Filium: neque ut Photinus, initium Filii ex Virgine disputemus: neque ut Arius, plures credendo et dissimiles potestates, plures deos gentili errore faciamus, quia scriptum est: *Audi, Israel, Dominus Deus tuus, Deus unus est (Deut. vi, 4).*

7. Deus enim et Dominus nomen magnificentiæ; nomen est potestatis, sicut ipse dicit: *o Dominus nomen est mihi.* Et sicut alibi Propheta asserit: *Do-*

tapoleos circiter annum 257 spargere cœpit. Docebat autem in Deo unam tantum esse personam, sed tribus diversis nominibus eam efferrî, ut auctores sunt Epiphanius Hæresi 62., Basilius epist. 64., Philastrius, Augustinus, atque alii. Photinus ex Galatia provincia natus Sirmicensis factus est episcopus quemadmodum a nobis in lib. v Comment. in Lucam num. 4 notatum fuit. Is cum doctrinam et eloquentiam singularem sibi comparasset, nova dogmata vulgare aggressus est anno circiter 343. Negabat porro Christum Maria priorem exstitisse, ex qua et Josepho ipsum conjugali congressu, ut Marius Mercator prodidit, natum blasphemabat. Unde cum hic apud Ambrosium Photinus refertur dicere Dei Filium ex Virgine ortum cepisse, aut ex Maria Virgine apud Epiphanium, id per quamdam licentiam accipiendum est, ut cum Virgilius Ecl. 6 Pasiphaentium liberorum parentem virginem vocat, aut verius per antonomasiam, ut soliti nominis honore non privetur. Addit autem Epiphanius Photinum, cum urgeretur, dicere solitum: *Erat in Patre Verbum, sed nondum erat Filius... quod Filius non existeret, sed id ipsum solum, cui Filii nomen erat aliquando tribuendum*, etc. Quibus quidem videtur Verbi æternitatem divinitatemque non negare. Inde est fortasse quod Augustinus Hæresi 44 cum dixisset Photinum Paulo Samos. a quo initium Christo ex virgine tribuebatur, *similia credidisse*, continuo addit: *Secundum aliquid tamen adversatus ei dicitur.* Et hac ratione Garnerii conjectura confirmari non male posset, nisi asseruisset Photinum *ὁμοουσιον* fidem constanter tenuisse. Sic etiam loci PP. qui invicem contrarii apparent, conciliabuntur. Namque ubi traditur negatum ab eo Verbum consubstantiale esse, hoc ad veram ipsius opinionem erit referendum; ubi vero eidem attribui oppositum videtur, illud intelligi de secunda responsione ad quam coactus confugebat, poterit. Consulens eundem Garnerium Dissert. 1 de Hæres. et lib. Nestorii: et, ut cognoscas quæ rationes contra eum faciunt, Alexandrum. Quod autem superioribus duobus hæreticis Arium jungit, cum toto hoc opere impugnetur ejus hæresis, de ipso actum est in Præfatione.

e Huic et sequenti Scripturæ textui post vocem *Dominus* Rom. editi adjecterat, *Deus*, quam in aliis d

minus omnipotens nomen est ei (Esai. XLII, 8). Dominus ergo et Deus vel quod dominetur omnibus, vel quod spectet omnia, et timeatur a cunctis.

8. Si ergo unus Deus, ^a unum nomen, potestas una est Trinitatis. Denique ipse dicit : *Ite, baptizate gentes in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti* (Matth. XXVIII, 19). *In nomine utique, non in nominibus.*

9. Ipse etiam dicit : *Ego et Pater unum sumus* (Joan. x, 30). Unum dixit, ne fiat discretio potestatis et naturæ : *sumus* addidit, ut Patrem Filiumque cognoscas ; quod perfectus Pater perfectum Filium genuisse credatur : et Pater et Filius unum sint, non confusione personæ, sed unitate naturæ.

10. [Alias cap. II.] Unum ergo Deum, non duos aut tres deos dicimus ; ut impia Arianorum hæresis dum criminatur, incurrit. Tres enim deos dicit, qui divinitatem separat Trinitatis ; cum Dominus dicendo : *Ite, baptizate gentes in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti*, unius esse Trinitatem potestatis ostenderit. Nos Patrem **446** et Filium et Spiritum sanctum confitemur ; ita ut in Trinitate perfecta et plenitudo sit divinitatis, et unitas potestatis.

11. *Omne regnum in se divisum facile destruetur*, Dominus hoc dicit (Matth. XII, 25). Non ergo divisum est regnum Trinitatis. Si ergo divisum non est, unum est ; quod enim unum non est, divisum est. ^b Tale ergo regnum esse cupiunt Trinitatis, quod divisione sui facile destruetur. Immo quia non potest destrui, constat non esse divisum. Non enim dividitur unitas, nec scinditur ; et ideo nec corruptelæ subditur, nec ætati.

CAPUT II.

Imperatorem ad fidei zelum exhortatus, ab ea quæ Christo cum Patre inest, voluntatis atque operationis unitate ipsam Deam esse ostendit. Quod propter expositis divinis attributis, eadem Christo etiam convenire affirmat : cujus præterea varias appellationes prosecutus, his substantialem unitatem personalemque distinctionem probari docet : tum exemplis aliquot ad explicandam unitatem illam adductis, negat aliter Dei unitatem defendi posse.

12. *Non quicumque, inquit, mihi dicit : Domine, Domine, intrabit in regnum caelorum* (Matth. VII, 21).

^{mss.} desideratur. Quod autem ad etymologias infra positas, prima plana est : altera vero deducitur ἀπὸ θεῶν, videre, quam indicat Gregorius Nyss. ad Abilavium, Basilium epist. 144, Dionysius, Damascenus et alii : tercia demum a voce θεός quæ metum significat, quod Deus timorem incutiat ; unde Petronius atque Statius : *Primus in orbe Deos fecit timor*. Vide Vossii Etymol. ad eam dictionem.

^a Ita *mss.* plures ac potiores ; alii nonnulli, *unam nomen potestatis, unum Trinitatis* ; alii tandem cunctæque edit., *unum nomen, una potestas, una Trinitas*. Infra vero Rom. edit. sola, *atque ait, non in nominibus ; ut unitas essentialis ostendatur : per tria vero quæ supponit, tres esse personas declaratit*. Quæ quidem unde petita fuerint, necdum compertum.

^b Divisa videlicet natura dividitur quoque potestas, ac proinde minor fit. Hinc illud celebre dictum

A Non ergo perfunctoria fides debet esse, imperator Auguste ; scriptum est enim : *Zelus domus tuæ comedit me* (Psal. LXXIII, 10). Itaque fideli spiritu et mente devota Jesum Dominum invocemus, Deum esse credamus ; ut in nomine ejus quidquid a Patre petimus, impetremus ; ^c Pater enim se per Filium vult rogari, Filius vult rogari Patrem.

13. Concordat pietatis gratia, nec virtutis facta discordant. Quæcumque enim Pater facit, eadem et Filius facit similiter. Et similiter facit, et eadem facit Filius : sed vult rogari Patrem in eo, quod ipse facturus est ; uti non impossibilitatis indicium, sed unitatem potestatis agnoscas. Jure igitur adorandus atque venerandus est Dei Filius, qui mundum divinitate sua condidit, et nostrum pietate sua informat affectum.

14. Et ideo bonum Deum, sempiternum, perfectum, omnipotentem, verum debemus **447** credere, ut in Lege accepimus et prophetis, Scripturisque divinis cæteris, quia sine his Deus non est. Non potest enim bonus non esse, qui Deus est, cum in natura Dei plenitudo bonitatis sit : neque ex tempore Deus potest esse, qui fecit tempora : neque potest imperfectus Deus esse ; qui enim minor est, imperfectus utique est, cui desit aliquid, quo majori possit æquare. Hæc igitur fidei prædictio : Deus nihil non est, Deo impossibile nihil est : Deus temporalis non est, Deus minor non est. ^d Si fallor, redarguant.

15. Quia igitur Deus Christus : et bonus utique, et C omnipotens, et sempiternus, et perfectus, et verus est ; hæc enim in natura divinitatis sunt. Aut igitur negent naturam divinitatis in Christo, aut quæ divinæ naturæ sunt, Deo negare non possunt.

16. Certe ne quis possit errare, ^e sequatur ea quibus Scriptura sancta, ut intelligere possimus Filium, significavit. Verbum dicitur, Filius dicitur, Dei virtus dicitur, dicitur Dei sapientia. ^f Verbum, quia immaculatus : virtus, quia perfectus ; Filius, quia genitus ex Patre : sapientia, ^g quia unum cum Patre, unum æternitate, unum divinitate. Non enim Pater ipse, qui Filius : sed inter Patrem et Filium generationis expressa distinctio est ; ut ex Deo Deus, et manente manens, plenus e pleno sit.

17. Non sunt igitur hæc nuda nomina, sed oper-

D Tertulliani : *Deus, si non unus est, non est*. Eleganter etiam Gregorius Nazian. Carm. 3 :

*Ἴσον γὰρ πολυάρχων ἐμοί, καὶ πάντων ἀναρχὸν
Μαρναμένον· ὁ ἄρισ δὲ διάστασις· ἢ δ' ἐπὶ λύσει
Σπεύδει· τῷ θεῷ ἰσότητος ἰσὸς πολυάρχων ἐμοί.*

^c Pauci *mss.*, *Pater enim semper Filium vult rogari*.

^d *Mss.* aliquot, *Si fallor, nec etiam male*.

^e *Mss.* nonnulli, *sequantur ea, quæ Scriptura*.

^f Eodem sensu D. Th. 1^a p., q. 52, a. 2 ad 3, *ut ostendatur*, inquit, *immaterialiter genitus, dicitur Verbum*.

^g Nonnulli *mss.* pro *unum*, *ter* habent *unus*, non recte.

tricius virtutis indicia; est enim plenitudo divinitatis in Patre, est plenitudo divinitatis in Filio, non discrepans, sed una divinitas. Nec confusum, quod unum est: nec multiplex, quod indifferens.

18. Etenim si omnium credentium, sicut scriptum est (Act. iv, 32), erat anima una et cor unum: si omnis qui adhæret Domino, unus spiritus est, ut Apostolus dixit (I Cor. vi, 27): si vir et uxor in carne una sunt: si omnes homines, quantum ad naturam perlinet, unius substantiæ sumus: si hoc de humanis Scriptura dicit, quia multi unum sunt, quorum nulla potest esse cum divinis comparatio; quanto magis Pater et Filius divinitate unum sunt, ubi nec substantiæ nec voluntatis ulla est differentia?

19. Namque aliter quomodo unum Deum dicemus? Diversitas plures facit, unitas potestatis excludit numerum quantitatem; quia unitas numerus non est, sed hæc omnium ipsa principium est.

CAPUT III.

Patris ac Filii unitatem Scripturæ testimoniis probat, et primo Esaiæ locum aliorum comparatione ita illustrat, ut nullam a Patris natura in Filio inesse differentiam astruat, nisi quantum ad carnem, ac proinde unam utriusque deitatem esse. Quod ubi auctoritate Baruch confirmatum est, fidem prophetis hac in re habendam tradit.

20. Quantum vero Scriptura divina Patris et Filii secundum divinitatem expresserit unitatem, prophetica testantur oracula. Sic enim dicit Dominus sabaoth: *Laboravi 448 Ægyptas, et mercatus Æthiopicum et Sebam: viri excelsi ad te transibunt, et tulerunt servi, et post te sequentur alligati vinculis, et adorabunt te, et in te deprecabuntur; quoniam in te est Deus, et non est Deus præter te. Tu enim es Deus, et nesciebamus, Deus Israel (Esa. xlv, 14).*

21. Audi prophetica vocem: *In te, inquit, est Deus, et non est Deus præter te.* Quomodo hoc secundum Arianos convenit? Necesse est negent aut Patris aut Filii divinitatem, nisi ejusdem divinitatis crediderint unitatem.

22. *In te, inquit, est Deus; quoniam in Filio Pater. Scriptum est enim: Pater qui in me manet, ipse loquitur; et: Opera quæ ego facio, et ipse facit (Joan. v, 5).* Sed et alibi in Patre Filius est, qui dicit: *Ego in Patre, et Pater in me est (Joan. xiv, 10).* Dissolvant, si possunt, hanc naturæ proprietatem, et operis unitatem:

23. Deus igitur in Deo est, sed non duo dii; scriptum est enim, quia *unus Deus (Deut. vi, 4): et Dominus in Domino, sed non duo Domini; quia æque scriptum est: Nolite duobus dominis servire (Matth. vi, 24).* Et lex dicit: *Audi, Israel, Dominus Deus tuus Deus unus est (Deut. vi, 4).* Et utique in eodem est Testamento: *Pluit Dominus a Domino (Gen. xix, 24).* Dominus, inquit, à Domino pluit. Sic et in Genesi habes: *Et dixit Deus, et fecit Deus; et infra: Et fecit Deus hominem ad imaginem Dei (Gen. i, 3, 26);* sed

tamen non duo dii, sed unus Deus fecit. Utrobique igitur unitas operationis servatur et nominis. Nam utique cum legimus, Deus ex Deo, non duos deos dicimus.

24. Denique habes in Psalmo quadagesimo quarto, quod et Deum Patrem^a dixit Propheta, et Deum Filium declaravit, dicens: *Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi; et infra: Unxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis (Psal. xlv, 7, 8).* Deus est qui ungit, et Deus qui secundum carnem ungitur Dei Filius. Denique quos habet unctionis suæ Christus nisi in carne consortes? Vides igitur quia Deus a Deo unctus: sed in assumptione naturæ unctus humanæ Dei Filius designatur, nec Legis forma violatur.

25. Et hic ergo cum dicitur: *Pluit Dominus a Domino*, unitatem divinitatis agnosce. Operationis enim unitas non facit pluralem divinitatem, sicut ipse Dominus ostendit, dicens: *Credite mihi, quia ego in Patre, et Pater in me: alioquin vel propter opera ipsa credite (Joan. x, 38).* Et hic advertimus quod unitatem divinitatis per unitatem operum designaverit.

26. Ut autem una deitas et Patris et Filii, et una dominatio probaretur; ne gentilis aut Judæicæ impietatis incurreremus errorem, providens Apostolus, quid sequi deberemus ostendit dicens: *Unus Deus Pater, ex quo omnia, et nos in ipso: et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum (I Cor. viii, 6).* Sicut enim unum dicendo Dominum Jesum Christum, Patrem Dominum non negavit; ita unum dicendo Deum Patrem, æque a deitatis veritate nec Filium separavit. Unde hæc pluralitatem divinitatis, sed unitatem potestatis ostendit; quia et in dominatione divinitas, et in divinitate dominatus est; sicut scriptum est: *Scitote quoniam 449 Dominus ipse est Deus; ipse fecit nos, et non ipsi nos (Psal. xcix, 3).*

27. *In te igitur est Deus, per unitatem naturæ: et non est Deus præter te, per proprietatem substantiæ, repulsa differentia.*

28. In Hieremiæ quoque libro unum Deum Scripturæ dicit, et tamen et Patrem et Filium constitetur. Itaque sic habes: *Hic Deus noster, et non reputabitur alius ad eum. Hic adinvenit omnem viam disciplinæ, et dedit eam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo. Post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est (Baruc. iii, 36, 37).*

29. De Filio dicit: Ipse enim est *cum hominibus conversatus; et dicit: Hic Deus noster, et non æstimabitur alius ad eum.* Quid discutimus eum, de quo tantus dicit propheta, quod ad eum non possit alius æstimari? Quæ enim potest esse alia æstimatio, ubi deitatis unitas est? Constat hanc populis in periculis constitutus: nesciebat serere quæstiones qui religionem timebat.

30. Adesto, sancte Spiritus, prophetis tuis, qui-

^a Non pauci mss., dixit Propheta, nec Filium denegavit dicens.

bus ^a inesse consuesti, quibus credimus. Si prophetis non credimus, sapientibus credam hujus mundi? Sed ubi sapiens, ubi scriba? ^b Rusticus noster cum ficus insereret, invenit quod philosophus ignoravit. Quæ stulta sunt enim hujus mundi, elegit Deus, ut confundat quæ sunt fortia (I Cor. 1, 27). Credimus Judæis, quia notus aliquando in Judæa Deus (Psal. LXXV, 2)? Sed hoc ipsum negant propter quod credimus, quia non norunt Patrem, qui Filium negaverunt.

CAPUT IV.

Argumentis aliquot ad probandam Dei unitatem collectim propositis, in tribus magorum muneribus Christi divinitatem humanitatemque adumbratas ostendit; non secus ac in angelo cum tribus pueris inter flammam deambulante, divinitatis ac trinitatis veritatem.

31. ^c Unum Deum communis natura testatur, quia unus est mundus. Unum Deum fides significat, quia una fides novi et veteris Testamenti. Unum Spiritum sanctum testificatur gratia, quia unum baptisma in nomine Trinitatis est. Unum Deum Prophetæ dicunt, Apostoli audiunt. Unum Deum Magi crediderunt, et aurum, thus et myrrham supplices ad Christi cunabula detulerunt, auro regem fatentes, ut Deum thure venerantes. Theaurus enim regni, sacrificium Dei, myrrha est sepulturæ.

32. Quid igitur voluerunt sibi mystica munera inter abjecta præsepia, nisi ut intelligeremus in Christo differentiam divinitatis et carnis? **450** Ut homo cernitur, ut Dominus adoratur: ^d jacet in pannis, sed fulget in stellis: cunæ nascentem indicant, et stellæ dominantem: caro est quæ involvitur: divinitas, cui ab angelis ministratur. Ita nec dignitas naturalis majestatis amittitur, et assumptæ carnis veritas comprobatur.

33. Hæc est fides nostra. Sic se Deus cognosci voluit ab omnibus, sic tres pueri crediderunt, nec incendia circumjecta senserunt; cum infidos noxius ignis exureret, et fidelibus innoxia flamma roraret, quibus aliorum incendia refrigerabant; quia merito fidei perdidit suam poena naturam. Aderat enim in specie angeli ^e qui monebat ut in numero Trini-

^a Amerb., Eras. ac mss. aliquot, *in esse constituisti.*

^b Non alium rusticum designat Ambrosius, quam Jeremiam; alludit enim ad sicum calathos, de quibus apud eundem, cap. xxiv, 1 et seq.

^c Plerique mss., *Unum Dominum . . . Unum Dominum fides significat.*

^d Amerb., Eras., Rom. edit. ac mss. nonnulli, *latet in cunis*: Gill. cum mss. multo pluribus ac potioribus, *jacet*, etc.

^e Rom. edit. ac mss. non multi, *qui monebat*; haud pravo sensu: reliquæ tamen ac mss. complures, *qui monebat*; non etiam male. Sensus ergo est angelum indicasse in tribus pueris divinarum personarum trinitatem significatam, non secus ac in se qui unus erat indicabatur unitas potestatis seu naturæ; namque hæc voces promiscue ponuntur ab Ambrosio in hoc Opere. Quod autem docetur in angelo extitisse Dei Filium; ea sententia non unius Ambrosii est, verum etiam non paucorum e præscio

tatis, unius esset ^f laudatio potestatis. Benedicebatur Deus, videbatur in angelo Dei Filius, sancta et spiritalis in pueris gratia loquebatur.

CAPUT V.

Arianorum variæ in Christum blasphemie referuntur, quibus antequam respondeatur, monentur Catholici caveant a sophismatis philosophorum; eo quod scilicet in illis hæretici spem præcipuam collocarent.

34. [*Alias cap. III.*] Nunc consideremus quas Ariani de Dei Filio inferant quæstiones.

35. Dissimilem Patri dicunt esse Dei Filium. Hoc si homini objiciatur, injuria est.

36. Ex tempore cœpisse dicunt Dei Filium; cum conditor ipse sit temporum. Homines sumus, et esse nolumus temporales. Ex tempore cœpimus, et sine tempore futuros esse nos credimus. Fieri nos optamus æternos, et quomodo negare possumus Dei Filium sempiternum, quem sempiternum docet atque demonstrat natura, non gratia?

37. Creatum dicunt. Quis auctorem inter opera sua deputet, ut videatur id esse quod fecit?

38. Bonum negant. Sacrilega vox ipsa se damnat, ut indulgentiam sperare non possit.

39. Negant verum Dei Filium, negant omnipotentem; cum fateantur omnia facta per Filium, omnia creata per Dei esse virtutem. Quid est enim virtus, nisi perfecta natura?

40. Negant etiam divinitate unum esse cum Patre. **451** Deleant ergo Evangelium, deleant Christi vocem. Ipse enim dixit: *Ego et Pater unum sumus* (Joan. x, 30). Non ego hoc dico, Christus dixit. Numquid fallax, ut mentiretur? Numquid impius, ut quod non erat usurparet? Sed singula suis locis plenius digerentur.

41. Nunc quoniam hæreticus dicit esse dissimilem, idque versutis disputationibus astruere nititur, ^g dicendum est nobis quod scriptum est: **451** *Caveat ne quis vos deprædetur per philosophiam, et inanem seductionem secundum traditionem hominum, et secundum elementa hujus mundi, et non secundum Christum: quia in ipso habitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter* (Coloss. ii, 8, 9).

D Patribus. Hos inter auctor Quæst. Vet. Testam. longius progressus; quæst. 18 dicit de Nabuchodonosore: *Regni merito in camino Christum vidit.* Huic tamen videtur prævisse S. noster infra cap. 13, num. 80. Vide interpretes in Daniele, et scholasticos in 11 Senten., dist. 8, sicut et in D. Thomæ 1 p., q. 51.

^f Quidam mss., *laudatio majestatis.*

^g Hilarius quoque, relato eodem hoc Apostoli loco, nos præmunit adversus philosophorum argumenta et fallacias: a quibus etiam cavendum præcipiunt alii Patres, maxime vero Augustinus lib. xiii contra Faust., cap. 15. Sed Epiphanius Aristotelis dialecticam expresse notat; ad quam etiam spectasse Ambrosium non inviti crediderimus. Hinc forte nata est illa fabula, de qua card. Cusanus in Apologia doctæ ignorantie: *legitur, inquit, beatiss. Ambrosium litantiis addidisse: A dialecticis (quidam; a dialectica) Aristotelis, libera nos, Domine.*

42. Omnem enim vim venenorum suorum in dialectica disputatione constituunt, quæ philosophorum sententia definitur non astruendi vim habere, sed studium destruendi. Sed non in dialectica complacuit Deo salvum facere populum suum: *Regnum enim Dei in simplicitate fidei est, non in contentione sermonis* (I Cor. iv, 20).

CAPUT VI.

Christum Patri dissimilem non esse probaturus, memoratis celebrioribus Arianorum ducibus, quam male inter eos conveniat, aperit, atque adversus eos, tamquam in monstra quædam, præsidium Scripturarum ostendit.

43. [Alias cap. IV.] Dissimilem igitur dicunt esse: nos negamus; immo potius horremus hanc vocem. Sed nolo argumento credas, sancte Imperator, et nostræ disputationi: Scripturas interrogemus, interrogemus apostolos, interrogemus prophetas, interrogemus Christum. Quid multa? Patrem interrogemus, cujus honori studere se dicunt, si Filius degener judicetur. Sed non est honorificentia boni Patris, Filii injuria. Non potest bono Patri placere,

^a *Degener* ab Ambrosio passim in his libris ille dicitur, qui a principio suo non tantum perfectione, sed etiam natura et substantia desciscit. Nec aliter etiam ab Hilario sumitur lib. viii de Trinit: *Dum nihil in eo, Filio videlicet, ex se Deus gignendo degenerat.* Nomen enim *genus* passim ab eodem Eudoxio pro natura: in quo congruit cum auctore lib. de Definit. apud Athanasium, ubi legimus, *θεός και οὐσία, και γένος ὁν ἔστι.*

^b Omnes edit. et mss. aliquot hic et infra duobus locis, *Eudoxiam, Eunonium*, etc.: alii vero mss. majori numero et auctoritate ubique omittunt *Eudoxium*. Et certe haec esse germanam lectionem cognoscimus non solum quod in cunctis edit. ac mss. habetur, *ejus magistros*, ubi dicendum esset, *eorum magistros*, sed etiam quod, omisso eodem Eudoxio, post paucos versus agit de Eunomio. Illum autem fortasse hic addiderit quispiam, qui legerit vel apud Athanasium lib. de Synodis p. 915, Aetium Eudoxii magistrum dici, vel apud Theodoretum lib. ii, c. 27, Aetium Antiochiæ invenisse Eudoxium, qui ejus urbis sicut et postea Constantinopolis episcopatum invaserat, doctrina secum consentientem. Aetius vero, quem athenis vulgo nuncupabant, cum Epiphano teste, litteras ad usque proveciam ætatem ignorasset, operam dedit dialecticæ. Præcipua ejus doctrina in Aristotelicis categoriis posita erat, ac totos dies in divinis rebus per syllogismos geometricasque regulas tractandis, definiendis, dividendis terebat. Venit Alexandriam post intrusum in sedem patriarchalem Georgium, a quo etiam ad obeunda munia ecclesiastica videtur admissus; unde forsitan eum Athanasius putavit a Georgio diaconum ordinatum, cum tamen eum ordinem ab eunuchis Leontio Antiochiæ Arianorum episcopo accepisset. Is rotunde affirmabat Filium Patris ἀνομοίον esse, hoc est, dissimilem; unde sectatores ejus, qui nonnumquam ab auctoris nomine dicebantur Aetiani, frequentius Anomæi vocitabantur. Aetium reliqui Ariani exagitarunt, non quod diversa ille sentiret, sed quod mentem suam simplicius patefaciens, blasphemias suis toti factioni confabatur invidiam. Itaque relegatus fuit a Constantio Ambladam in finibus Pisidiæ ac Phrygiæ sitam, ubi libellum 300 argumentis aut verius paralogismis solum vulgavit. Horum 47 confutatur S.

si Filius degenerasse potius a Patre, quam Patrem æquasse credatur.

44. Da veniam, sancte Imperator, si ad ipsos paulisper verba converto. Sed quem potissimum legam ^b Eunomiumne, an Arium, vel Aetium ejus magistros? Plura enim nomina, sed una perfidia, impietate non dissonans, communionem discordans: non dissimilis fraude, ^c sed coitione discreta. Cur enim secum nolint convenire, non intelligo.

45. Eunomii personam defugiunt Ariani, sed ejus perfidiam asserunt, impietatem exsequuntur. Aiunt eum prodidisse effusius, quæ Arius scripserit. Magna cæcitatibus effusio! Auctorem probant, exsecutorem refutant. Itaque nunc in plures sese divisere formas. ^d Alii Eunomium, vel Aetium, alii Palladium, vel Demophilum atque Auxentium, vel perfidiæ hujus hæredes sequuntur, alii diversos. Numquid divisus est Christus? Sed qui eum a Patre dividunt, ipsi se scindunt.

46. Et ideo quoniam communiter adversus Ecclesiam Dei, quibus inter seipsos non convenit, conspirarunt, communi nomine hæreticos, quibus respondendum est, nominabo. Hæresis enim, velut

Epiphanius, qui tam de auctore ipso quam de sequacibus ejus non perfunctorie agit. Adi quoque Sozomenum lib. iii, cap. 5, edit. Val., et Socratem lib. cap. 35. Eunomius magistrum habuit Aetium, quem cum Alexandriam anno 356 convenisset, eundem anno 358 Antiochiam ad Eudoxium, uti diximus, proficiscentem comitatus est. Factus haud multo post ex Aetii notario Cyzicensis episcopus, tanta vehementia prædicavit errores suos, ut Eudoxius in concilio, jubente imperatore, Constantinopoli habito illum exuere dignitate sua coactus fuerit. Rem quidem aliter Philostorgius narrat, sed ob professum in Eunomium studium, qui audiatur, plane indignus. Igitur abdicatus episcopatu idem Eunomius, ordinatis episcopis ac presbyteris, secessionem fecit; licet non videatur nisi sub Joviani imperio palam Eudoxio amicitiam renuntiassse. Qui non ignorabant in eadem opinione utrumque esse episcopum, quod Eudoxius per ignaviam defecisset ab Eunomio indignum rati, cum hujus factione sub Eunomianorum vocabulo coiverunt. Ex his fuere Georgius Alexandrinus, Acacius Cæsariensis, aliique plures orientales episcopi; et inter occidentales qui Ariani partibus nomen dederunt, prope universi. Eos vero cæteri Ariani ac Semiariani rejiciebant. Scripsere Gregorius Nyssenensis et Basilius contra Eunomium: de quo meminit etiam Epiphanius Hæres. 76, Augustinus de Hæres., cap. 24, et præter Theodoretum Socratem et Sozomenum, alii multi.

^e Vet. edit. cum uno vel altero mss., *sed cogitatione*; Rom. cum reliquis, *sed coitione*. Multo concinnius; respondet enim superioribus illis, *communionem discordans*. Unus tamen e Thuan., *sed contentione*, non pravo sensu.

^d Omnes edit. et pauci mss., *alii Eudoxium, alii Eunomium*: alii multo plures omittunt, ut monimus, *alii Eudoxium*; nonnulli etiam pro *vel Aetium*, utrobique habent, *vel Euticium*, non satis recte. At infra ubi nos cum reliquis edit. ac non minima parte mss. *alii diversos*: cæteri scite etiam præferunt, *alii e diverso sentiunt*. Quod autem ad tres illos hæreticos qui superioribus hic accensentur, cum de primis duobus ad concilium Aquil. de postremo vero plurimum locis futura sit loquendi occasio, nunc de illis nihil addemus.

quædam ^a Hydra fabularum, vulneribus suis crevit : et dum sæpe reciditur, pullulavit, igni debita, incendioque peritura : aut velut quædam monstruosi Scylla portenti in varias formas distincta perfidiæ, velut supervacuum Christianæ sectæ nomen obtendit : sed quos in illo impietatis suæ freto miseris inter naufragia fidei reperit fluctuantes, belluinis succincta prodigiis, tetri dogmatis sævo dente dilacerat.

47. Cujus speluncam, sancte Imperator, ut ferunt nautæ, cæcis latebris inhorrentem, omnemque ejus viciniam cæruleis canibus inter perfidiæ saxa resonantem, clausa quodammodo præterire aure debemus. Scriptum est enim : *Sepi aures tuas spinis (Eccl. xxviii, 28)*. Et alibi : *Videte canes, videte mulos operarios (Philip. iii, 2)*. Et iterum : *Hæreticum hominem post primam correptionem devota, ^b sciens quia subversus est qui ejusmodi est, et delinquit, cum sit proprio judicio damnatus (Tit. iii, 10, 11)*. Itaque tamquam boni gubernatores quo tutius prætermeari possimus, fidei vela tendamus, Scripturarumque relegamus ordinem.

453 CAPUT VII.

Ex Paulo, prophetis atque Evangelio Christus assertitur Patri similis; maxime vero ex hominis ad similitudinem divinam creatione.

48. Apostolus dicit imaginem Patris Christum esse; ait enim quod ipse sit imago Dei invisibilis, primogenitus universæ creaturæ (*Coloss. i, 15*). Primogenitus, inquit, non primocreatus; ut et genitus pro natura, et primus pro perpetuitate credatur. Alibi quoque Apostolus asseruit quod ipsam posthæredem omnium, per quem fecit et sæcula, qui est splendor gloriæ, et character substantiæ ejus (*Hebr. i, 2*). Imaginem Apostolus dicit, et Arius dicit esse dissimilem : cur imago, si similitudinem non habet? in picturis homines nolunt esse dissimiles, et Arius dissimilem Patrem contendit Filium, et vult ut Pater dissimilem genuerit sui, quasi impotens qui generare similem non potuerit.

49. Prophetæ dicunt : *In lumine tuo videbimus lumen (Psal. xxxv, 10)*. Prophetæ dicunt : *Splendor est enim lucis æternæ, et speculum sine macula Dei majestatis, et imago bonitatis illius (Sap. vii, 26)*. Vide quanta dicantur. *Splendor*; quod claritas paternæ lucis in Filio sit : *speculum sine macula*; quod Pater videatur in Filio : *imago bonitatis*; quod non corpus in corpore, sed virtus in Filio tota cernatur. *Imago* docet non esse dissimilem, *character* expressum esse significat, *splendor* signat æternum. Imago utique

^a Monstra poetarum fabulis decantata, et ignota nemini. Cum his autem quam pulchre comparentur hæresis atque hæretici, tum Hydræ virus ac septena capita dum truncabantur, succrescentia : tum scyllæorum canum latratus et rabies, nec non crebra imprudentium ad eundem scopulum naufragia plus satis probant. Sed de his vir sanctus iterum lib. iii, cap. 1.

^b Non pauci mss., *sciens quia perversus est*. Et infra

non vultus est corporalis, non fucis composita, non ceris : sed simplex de Deo, egressa de Patre, expressa de fonte.

50. Per hanc imaginem Philippo Patrem Dominus demonstravit, dicens : *Philippe, qui me videt, videt et Patrem. Et quomodo tu dicis : Ostende nobis Patrem? Non credis quia ego in Patre, et Pater in me est (Joan. xiv, 9 et 10)?* Videt enim in imagine Patrem; quod videt in Filio. Vides quam imaginem dicit? Imago ista veritas est, imago ista justitia est, imago ista Dei virtus est : non muta; quia Verbum est : non insensibilis, quia sapientia est : non inanis, quia virtus est : non vacua, quia vita est : non mortua, quia resurrectio est. Vides ergo quia dum imago dicitur, Patrem significat esse cujus imago sit Filius; quia nemo potest ipse sibi imago sua esse.

51. Plura possem ^d de Filii testimoniis dicere, sed ne forte ipse sibi nimium fuisse dicatur, Patrem interrogemus. Nempe ipse dixit : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram (Gen. i, 26)*. Pater Filio dicit : *Ad imaginem et similitudinem nostram*; et tu dissimilem Filium Dei dicis?

52. Joannes dicit : *Dilecti, filii Dei sumus, et nondum apparet quid erimus : scimus quia si revelatum fuerit, similes ei erimus (I Joan. iii, 2)*. O improvida amentia! o impudens perveracia! Homines sumus, et in quò possumus, ad similitudinem Dei erimus; et similem audemus Dei Filium denegare?

53. Ergo Pater dixit : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*. In principio ipsius mundi Patrem et Filium esse audio, et animum opus cerno. Audio loquentem, agnosco facientem; sed et Patris et Filii anam imaginem, unam similitudinem lego. Similitudo hæc non diversitatis, sed unitatis est. Quod igitur tibi usurpas, Filio Dei derogas; cum utique nisi per imaginem Dei, ad imaginem Dei esse non possis.

CAPUT VIII.

Ex probata Filii cum Patre similitudine, eundem æternum etiam esse haud ægre demonstrari, quod nihilominus astruitur e prophetiæ Esaiæ, ac Joannis Evangelio; cujus ultimi auctoritate obrui hæresiarachæ declarantur.

54. [Alias cap. V.] Claret igitur non esse dissimilem, et ideo proclivior via est, ut etiam sempiternum esse fateamur, cum similis sempiterni utique sempiternus sit. Si autem Patrem sempiternum dicimus, et hoc idem Filium denegamus, dicimus esse

unus, proprio vitio damnatus.

^c Mss. haud pauci, *non mutabilis*; reliqui atque edit., *non muta* melius, ut ostendit subjecta ratio. *quia Verbum est*.

^d Omnes edit. et pauci mss., *de Filii testimoniis*; commodius reliqui, *de Filii testimoniis*, id est, ab ipso Filio redditus, ut quæ continuo sequuntur, liquido produnt.

dissimilem; sempiterno enim temporale dissimile est. Clamat Propheta sempiternum, clamat et Apostolus sempiternum: plenum est velus Testamentum testimoniis Filii sempiterni, plenum est novum.

55. Ordinem ergo teneamus. Scriptum est in veteri Testamento, ut vel unum de pluribus dicam: *Ante me non fuit alius Deus, et post me non erit* (Esaï. XLIII, 10). Nihil ergo argumentabor, teipsum interrogo. Quis hoc dicit, Pater, an Filius? Utrum dixeris, a eo te convinci intelliges: vel si credas, doceri? Quis ergo hoc dicit, Pater, an Filius? Si Filius: *Ante me, inquit, non fuit alius Deus*: Si Pater: *Post me, inquit, non erit*. Illic priorem, ille posteriorem non habet: invicem in se et Pater in Filio, et Filius in Patre cognoscitur. Cum enim Patrem dixeris, ejus etiam Filium designasti; quia nemo ipse sibi pater est: cum Filium nominas, etiam Patrem ejus fateris; quia nemo ipse sibi filius est. Itaque nec Filius sine Patre, nec Pater potest esse sine Filio. Semper igitur Pater, semper et Filius.

56. *In principio enim erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum, hoc erat in principio apud Deum* (Joan. I, 1). *Erat, inquit, apud Deum. Erat, erat, erat, erat: ecce quater erat*. Ubi impius invenit quod non erat? Alibi quoque Joannes in epistola sua dicit: *Quod erat in principio* (I Joan. I, 1); indefinite tenditur, *erat*: quidquid excogitaveris, *erat* Filius.

57. Omnes autem hæreses hoc capitulo brevi piscator noster exclusit. Quod enim erat in principio, non includitur tempore, non principio prævenitur. Ergo Arius conticescat. Quod autem erat apud Deum, non permixtione confunditur: sed manentis Verbi apud Patrem solida perfectione distinguitur, ut Sabellius obmutescat. *Et Deus erat Verbum*. Non ergo in prolatione sermonis hoc Verbum est, sed in illa cœlestis designatione virtutis, b ut concludatur 455 Photinus. Quod vero erat in principio apud Deum, sempiternæ divinitatis in Patre et Filio inseparabilis unitas edocetur c ut erubescat Eunomius. Postremo cum omnia per ipsum facta dicantur, ipse conditor novi utique Testamenti et veteris designatur; ut Manichæus locum tentationis habere non possit. Ita piscator bonus intra unum omnes rete conclusit; ut faceret inhabiles fraudi, quamvis essent inutiles captioni.

CAPUT IX:

Hæreticos interrogat Vir sanctus, ostensaque illorum responsione, qua Filium omni quidem tempore priorem, Patre autem posteriorem esse affirmabant, in Deum induci mutationem, æternitatem utrique personæ tribuendam colligit.

58. Dic mihi, hæretice, dat enim veniam clemen-

a Mss. aliquot, *ecce te convinci intellige*.

b Veteres edit. et quidam mss., *ut confitetur*; optime. Rom. edit. et alii cod. majori numero, et antiquitate, *ut confutetur*. Photinus enim cum veram alicui sententiam aperiebat, Verbum non substantiale atque *ἰνδιαιτέρον*, sed transiens ac *προσφορικόν*

issimus imperator, ut te d non colloquendi studio, nec audiendi cupiditate, sed exponendi gratia, paulisper alloquar: dic mihi, inquam, fuitne aliquando tempus quo omnipotens Deus Pater non erat, et Deus erat? Tempus, inquis, non astruo. Bene et argute. Si enim tempus dixeris, te ipse convinces: quia necesse est asseras fuisse tempus ante Filium, cum Filius temporis auctor sit et creator; non potest enim post opus suum ipse cœpisse: necesse est igitur auctorem operis sui esse fatearis.

59. Ante tempora, inquis, non nego Filium: sed cum Filium dico, ostendo priorem Patrem, quia Pater, inquis, Filio prior. Quid est hoc? Negas esse tempus ante Filium, et tamen nescio quid ante Filium vis præcessisse, quod temporis sit; et ostendis mediam nescio quæ molimina fuisse generandi, in quo generationem Patris significas temporalem. Nam si Pater esse cœpit, Deus ergo primo erat, postea Pater factus est. Quomodo ergo immutabilis Deus? Si enim ante Deus, postea Pater: utique generationis accessione mutatus est.

60. Sed averiat Deus hanc amentiam; nos enim ad impietatem eorum redarguendam, hanc retulimus quæstionem. Pia namque mens generationem sine tempore asserit; ut et sempiternum Patrem cum Filio dicat, nec aliquando asserat esse mutatum.

61. Jungat igitur honorificentia Patri Filium, quem divinitas junxit: non separet impietas, quem generationis proprietas copulavit. Honorificemus Filium, ut honorificemus et Patrem, sicut et in Evangelio scriptum est (Joan. v, 23). Sempiternitas Filii Paternæ majestatis insigne est. Si iste non semper fuit, ergo ille mutatus est: sed semper fuit Filius, ergo nec Pater aliquando mutatus est; quia immutabilis semper est. Itaque videmus quod illi qui volunt negare Filium sempiternum, volunt Patrem docere esse mutatum.

456 CAPUT X.

Ubi Christi æternitatem confirmavit ex Apostolo, Divinam generationem non ad humanæ modulum exigendam, aut curiosius excutiendam, ut declinatis quæ hinc nascuntur, difficultatibus, quidquid more corporeo de hac generatione dicitur, spiritali sensu intelligendum esse declarat.

62. Accipe aliud quo clarent Filium sempiternum. Apostolus dicit quod Dei sempiterna virtus sit e atque divinitas (Rom. I, 20): virtus autem Dei Christus; scriptum est enim Christum esse Dei virtutem, et Dei sapientiam (I Cor. I, 24). Ergo si Christus est Dei virtus, quia virtus Dei sempiterna: sempiternus igitur et Christus.

esse contendebat, ut jam dictum est.

c Edit., *ut erubescat Eudoxius et Eunomius*.

d Edit. omnes, ac mss. aliquot, *non obloquendi*; alii vero etiam plures, *non colloquendi*.

e Ehrul. codex, *atque sapientia*.

63. Non ergo ex usu generationis humanæ calumniam, hæretice, struas; neque ex nostro sermone componas. Neque enim angustis sermonibus nostris immensæ magnitudinem possumus divinitatis includere, cuius magnitudinis non est finis (*Ps. cXLIV, 3*). Namque hominis generationem si definire contendas, tempus ostendis: generatio autem divina supra omnia est: late patet, supra omnes cogitationes ascendit et sensus. Scriptum est enim: *Nemo venit ad Patrem, nisi per me* (*Joan. xiv, 6*). Quidquid igitur de Patre cogitaveris, quamlibet ejus æternitatem, non potes de eo aliquid nisi per Filium cogitare: nec potest ullus ad Patrem nisi per Filium transire sensus. *Hic est, inquit, Filius meus dilectissimus* (*Matth. xvii, 5*). ^a *Est, inquit, qui quod est, semper est. Unde et David: In æternum, inquit, Domine, permanet Verbum tuum in cælo* (*Ps. cxviii, 89*). Quod enim manet, nec substantia, nec æternitate deficit.

64. Quæris a me quomodo Filius sit, si non priorem habeat Patrem? Quæro item abs te, quando aut quomodo Filium putes esse generatum? Mihi enim impossibile est generationis scire secretum: mens deficit, vox silet, non mea tantum, sed et angelorum. Supra Potestates, supra Angelos, supra Cherubim, supra Seraphim, supra omnem sensum est; quia scriptum est: *Pax autem Christi* ^b *quæ est supra omnem sensum* (*Phil. iv, 7*). Si pax Christi supra omnem sensum est, quemadmodum non est supra omnem sensum tanta generatio?

65. Tu quoque manum ori admove, ^c scrutari non licet superna mysteria. Licet scire quod natus sit: non licet discutere quemadmodum natus sit. Illud negare mihi non licet, hoc quærare metus est. Nam si Paulus ea quæ audivit raptus in tertium cælum, ineffabilia dicit, quomodo nos exprimere possumus paternæ generationis arcanum, quod nec sentire potuimus, nec audire?

66. Verum si me ad consuetudinem trahis generationis humanæ, ut Patrem dicas priorem; vide utrum ad generationem Dei terrenæ generationis exempla convenient. Si secundum hominem loquamur, negare non poteris priores esse in homine patris quam filii passiones. **457** Prior crevit, prior senuit, prior doluit, prior flevit. Si igitur hic tempore minor, ille antiquior passione. Si hic genera-

^a Vet. edit. cum mss. perpauca, *Est, inquit, quod indesinenter est.*

^b Mss. non pauci, *quæ exuberat omnem sensum. Si pax Christi superat, etc.*

^c Nimiam in scrutandis rebus divinis ac potissimum Filii generatione curiositatem non solus damnavit Ambrosius; eam enim cæteri fere Patres eodem modo proscriptam voluerunt. Sic Athanasius Orat. 3 in Arian., Basilius. Hom. 29, Gregorius Nazian. Orat. 4, Cyrillus Hierosol. Catech. 11, Cyrillus Alex. Dial. 2 de Trinit. Hilarius, lib. n, atque alii. Nec tamen theologi nostri, qui de eadem generatione in scholis disputant, propterea sunt condemnandi; non enim ab inquieti ac superbi animi vitio, ut in hæreticis, nascuntur illorum disputationes, sed ab humili ac pia voluntate descendit.

tionis incurrit ætatem, nec ille generandi evasit pudorem.

67. Quid te ista questionum tormenta delectant? Audis Dei Filium: aut dele nomen, aut agnosce naturam. ^d Audis uterum, agnosce generationis perspicuæ veritatem. Audis cor, Verbum intellige. Audis dexteram, agnosce virtutem. Audis os, agnosce sapientiam. Non hæc sunt in Deo corporaliter æstimanda. Incomprehensibiliter generatur Filius: impassibiliter generat Pater; et tamen ex se generavit, et ante omnem intellectum generavit Deus verus Deum verum. Pater diligit, et tu discutis: Pater complacet, et tu cum Judæis invides: Pater honorificat, et tu cum gentibus conviciaris.

CAPUT XI.

Non posse probari e Scriptura Patrem Filio priorem esse; neque etiam argumentis ex hominum generatione desumptis; cum inde innumera secutura essent absurda: quod autem Christum ex tempore natum audent pronuntiare, id cumulum esse impietatis.

68. Quæris a me utrum prior non possit esse, qui Pater est. Quæro a te, ut doceas quando Pater prior fuerit, testimoniis, aut argumentis collige veritatem. Si testimoniis, accepisti utique sempiternam Dei esse virtutem. Legisti etiam dicentem: *Israel, si me audieris, non erit in te Deus recens, neque adorabis Deum alienum* (*Ps. lxxx, 10*). Aliud horum æternitatem, aliud ^e proprietatæ substantiæ indifferentis significat; ut neque posteriore Patre, neque alterius divinitatis Filium esse credamus. Nam si Patre posterior est, recens est: et si unius non est divinitatis, alienus est. Sed nec posterior; quia recens non est: nec alienus, quia ex Patre natus; quia *supra omnia est Deus benedictus in sæcula* (*Rom. ix, 5*). si cut scriptum est.

69. Sed si alienum putant, ^f cur adorant eum, cum scriptum sit: *Neque adorabis Deum alienum* (*Ps. lxxx, 10*)? Aut si non adorant, fateantur, et finis est; ne quem sub religiosi nominis professione decipiant. Hæc nempe sunt testimonia Scripturarum. Aut si habes aliud, proferre debebis.

70. Superest ut et argumentis veritas colligatur. Quamquam etiam humanis testimoniis argumenta cedere solcant; arguuntare tamen, hæretice, ut

^d Mss. aliquot, *Audis verum, agnosce.... corpora libus æstimanda.*

^e Rom. edit. sola, *unitatem substantiæ.*

^f Hæc obiectio haud leviter urgebat illos hæreticos, quam proinde ipsis subinde obijcere Ambrosius non prætermisit: attamen eidem reponebant Patrem in Filio tanquam regem in imagine abs se adorari colique, ut ex Athanasii orat. 4 in Arianos discere est. Sed cum sequatur ex hoc responso eandem quoque venerationem homini utpote ad imaginem Dei condito exhiberi posse; illo effugio nihil obstante, auctores ejus in ethnicorum ferme ordinem reposuerunt idem Athanasius orat. 3 et 4 contra eosdem, Basilius hom. 27 in Sabell., Gregorius Nyss. et alii. Consule etiam Valesii notas ad lib. III Hist. Theodor. 28.

voles. Usu, inquis, accipimus eo qui nascitur, priorem esse qui generat. Persequere igitur omnia vestigia consuetudinis, et sicætera conveniunt, non obisto quin et istud requiras : si autem nulla concordant, quemadmodum cum desint cætera, hoc solum exigit? Ergo quia usum requiris, quando generatus est ex Patre, parvulus fuit. Vidisti in cunis infantulum vagientem, processus aliquos accepit ætatis; si enim infirmitatem generationis habuit, necesse est **458** ut non solum nascendi, sed etiam vivendi inciderit infirmitatem.

71. Sed fortasse eo prolabaris amentia, ut de Dei Filio ista non abnuas, qui eum ex infirmitate metiris humana; quid si Deum negare non potes nomine, infirmitate tamen hominem vis probare? Quid si dum Filium discutis, Patrem arguis: et dum Christo præjudicas, Patrem adjudicas?

72. Nam si divina generatio subjecta tempori fuit, et id ex usu generationis usurpatur humanæ; ergo et Pater corporali utero portavit Filium, decem mensium curriculum onus vexit. Sed quomodo sine sexu altero generationis usus? Vides solemnem generationis seriem non cœpisse, et tu a partus cujusdam corporæ necessitatis putas fuisse solemnes. Tu usum quæris, ego sexum: tu tempus exigit, ego ordinem: tu finem discutis, ego quæro principium, Nempe finis ex principio, non principium pendet ex fine.

73. Omne, inquis, quod natum est, principium habet; et ideo quia Filius est, principium habet, et ex tempore esse cœpit. Quod ipsorum ore sit dictum. Ego autem Filium natum esse profiteor: quod reliquum est impietatis, horresco. Denm confiteris, homo, et tali circumscribis calumpnia? Deus hanc averruncet amentiam.

CAPUT XII.

Iteratæ in Filium objectioni iterum respondetur eum retorqueri etiam in Patrem posse; cum ergo Pater nec loco, nec tempore, aliave ulla creatura indigeat, sic nec eorum indigentiam attribuendam Filio: cujus singularis generatio est non solum e Patre, sed etiam e Virgine; proptereaque cum in hac non sexus aut similia locum habuerint, in illa quoque non habuisse.

74. Rursus obijciunt: Ergo non est Filius, si non habet quæ habent filii. Ignoscat mihi Pater, ignoscat Filius, ignoscat et Spiritus sanctus, b quæstionem pro pietate referre cupienti. Est certe Pater, et manet semper: sunt etiam creaturæ pro dispositione divina. Est ergo aliquid earum quod non subjectum sit aut locis, aut temporibus, aut creationi, aut

a Omnes edit. cum paucis mss., partus cujusdam corporæ necessitates; alii mss. multo plures potioresque, partus cujusdam corporæ necessitatis; id est, partus corporæ conditionis necessitati subditos atque astrictos putas.

b Teller. codex unus, quæstionem de proprietate.

c Mss. aliquot, dicere, est aliquid grave.

A causæ alicui vel auctori? Profecto nihil. Quid ergo dicitis? Est horum aliquid quo egeat Pater? Impium est dicere. Ergo aut desinite, quæ creaturarum sunt, aptare divinitati: aut si comparare contenditis, considerate quo vestra procedat impietas; quod absit ut vel in sensus nostros aliquando veniat.

75. Nos enim piam responsionem tenemus. Namque omnipotens Deus est, et ideo nullo eorum Pater indiget, qui non habet mutationem sui aliquam, vel profectum quo nos egemus, quorum infirmitas ex hujusmodi rebus profectum accipit. Qui autem omnipotens est, **459** utique non creatus, et sine loco, et supra tempora est. Nihil enim ante Deum, immo hoc ipsum Verbum, ante Deum c dicere esse aliquid, B grave. Ergo si ita est, quia nihil horum est in Deo Patre, quæ profectum significant; quia Deus est: nihil horum aptari etiam potest Dei Filio, ut vel initium accipiat, vel profectum; quia Deus verus ex Deo vero est.

76. Ergo quia usitatum non reperimus ordinem, acquiesce, Ariane, præcipuam Filii generationem fuisse. Acquiesce, inquam; et si mihi non credis, erubescere vel Dei vocem dicentis: *Cui me similem æstimastis (Esai. XLVI, 5)?* Et iterum: *Quia non sicut homo, ita et Deus (Num. XXIII, 19).* Etenim si operatio Dei præcipua est, quia non manibus operatur aliquid, non labore conficit, non diebus absolvit; *Ipse enim dixit, et facta sunt, ipse mandavit, et creata sunt (Psal. CXLVIII, 5):* cur non credamus præcipuam C generationem esse ejus in Filio, cujus d præcipuam creationem in operibus agnoscimus? Dignum certe est ut specialiter et præcipue videatur generasse Filium. Habeat generationis inusitatæ gloriam, qui habet potestatis inusitatæ gratiam.

77. Non sola admirabilis ex Patre generatio Christi, admirabilis etiam ipsa generatio ejus ex Virgine. Tu illam dicis nostræ similem conceptionis, et ego probo et istam nostræ esse dissimilem, immo te ipsum cogam fateri. Dic quemadmodum sit natus ex Maria, quo usu uterus eum habuerit virginalis, quomodo sine semine viri partus, unde virgo prægnans, quemadmodum e puella mater ante fetus, quam copulam e uxore experta? Causa deerat, et generabatur filius. Unde ergo legis novatæ partus?

D 78. Si igitur in Virgine usus deluit generationis humanæ, quemadmodum in Deo Patre propriæ generationis usum requiris? Certe usus in sexu est, quia sexus in carne est: ubi ergo caro non est, quemadmodum carnis infirmitatem exigit? Nemo meliorem discutit: credere tibi jussum est, non discutere permissum est. Scriptum est enim: *Credidit*

d Omnes edit. ac pauci mss., præcipuam operationem; alii nonnulli, præcipuam generationem; cæteri melius, præcipuam creationem, activam scilicet, quæ creavit universa per Filium.

e Ita mss. plerique; nonnulli alii, matris ante fetus, quam copulam uxoris; alii demum et edit. omnes, nobiscum faciunt, nisi quod pro fetus, plures offerunt feta.

Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam (Gen. xv, 6). Nec solum in generatione Filii sermo deficit, sed etiam in operibus Dei. Scriptum est enim: *Omnia opera ejus in fide* (Psal. xxxii, 4). Opera ergo in fide, generatio sine fide? Et discutimus quæ non videmus, qui jubemur credere magis quam discutere, quæ videmus.

CAPUT XIII.

Quæstionem quomodo genitus sit Filius solvit sanctus Doctor; et revelationi credendum Nabuchodonosoris ac Petri exemplo docet. Hujus ultimæ visionis æternitatem divinitatenque Filii signatam esse; atque adeo illi credendum neglectis philosophis, quibus jam ubique fides abrogabatur. Contra verò gentilibus ostenduntur similes Ariani.

79. Dicit aliquis: Quomodo generatus est ^a Filius? Quasi sempiternus, quasi Verbum, **460** quasi splendor lucis æternæ, quia simul splendor operatur, ut nascitur. Apostoli istud exemplum est, non est meum. Noli ergo credere quod fuerit vel momentum aliquod quo fuerit sine sapientia Deus, aut sine splendore lux (Hebr. i, 3). Noli, Ariane, ex nostris æstimare divina: sed divina crede, ubi humana non inveniis.

80. Rex gentilis in igne cum tribus pueris Hebræis quarti quasi angeli vidit figuram: et quia præstare putabat angelis, Dei Filium, quem non legit, sed credidit, judicavit (Dan. iii, 92). Abraham quoque tres vidit, et unum adoravit (Gen. xviii, 2).

81. Petrus in monte Moysen et Eliam cum Filio Dei vidit, nec erravit in natura, nec erravit in gloria. Denique quid facere deberet, non illos, sed Christum interrogavit; nam etsi tribus parabat obsequium, unius tamen exspectabat imperium. Sed quoniam vel tabernaculorum numerum deferendum tribus simpliciter æstimavit, emendatur Dei Patris auctoritate dicentis: *Hic est Filius meus dilectissimus, ipsum audite* (Matth. xvii, 5), id est: Quid conservos tuos cum Domino socias tuo? *Hic est Filius meus.* Non Moyses filius, non Elias filius: sed hic Filius. Sensit emendationem apostolus, procidit in faciem, consternatus Patris voce, et Filii claritate: sed sublevatur a Filio, qui jacentes erigere consuevit. Unum vidit, solum vidit Dei Filium. Recesserunt enim servuli, ut solus Dominus, qui solus designabatur Filius, videretur.

82. Quid igitur sibi voluit illa visio, non æqualita-

^a Edit. omnes, *Filius quasi sempiternus, quasi Verbum, quasi splendor lucis æternæ, quia splendor simul operatur, ut nascitur?* Aptius miss. fere ad unum, ut nos in textu.

^b Cum pone cum hoc loco quæ super hac quæstione disputat ante exortam Arianorum hæresim Irenæus l. iv adv. Hæres., c. 26. et postmodum Hilarius lib. iii et iv de Trinit., Basilus l. ii, adv. Eunom., Augustinus etiam de Tripit. lib. ii, cap. 7, Prudentius et alii.

^c Liqueat ex hoc toto loco eorum qui tunc temporis philosophiam profitebantur, plurimos idolia mancipabos fuisse. Jam inde ab anno 562, legem sanxerat Julianus apostata, quæ Christianos a docendis

tem Christi servorumque significans, sed mysterium signans, nisi ut appareret nobis quod Lex et Prophetæ cum Evāgelio congruentes, sempiternum Dei Filium, quem annuntiaverant, revelarent? Ergo et nos cum audimus ex utero Filium, ex corde Verbum, credamus quia non plasmatus manibus, sed ex Patre natus: non artificis opus, sed progenies est parentis.

83. Et ideo qui dicit: *Hic est Filius meus*, non dixit: *Hic est temporalis*; non dixit: *Hæc est creatura mea, hæc factura mea, hic servus meus*; sed hic Filius meus, quem videtis in gloria. Hic est Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob, qui apparuit in rubo Moysi, de quo Moyses ait: *Qui est, misit me* (Exod. iii, 14). ^b Non Pater in rubo, non Pater in eremo: sed Filius Moysi locutus est. Denique de ipso Stephanus dixit: *Hic est qui fuit in Ecclesia, in eremo, cum angelo* (Act. vii, 38). Hic est ergo qui Legem dedit, ipse qui locutus est Moysi, dicens: *Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob* (Exod. iii, 16). Hic est ergo Deus patriarcharum, hic Deus est prophetarum.

84. Filium ergo legimus: mens tua percipit lectionem, edat lingua confessionem. Aufer hinc argumenta, ubi fides quæritur: in ipsis gymnasiis suis jam dialectica taceat. Non quæro quid loquantur philosophi, requiro quid faciant. Soli in suis gymnasiis remanserunt. Vide **461** quam fides argumentis præponderet. ^c Illi quotidie a suis consortibus deseruntur, qui copiose disputant: isti quotidie crescunt, qui simpliciter credunt. Non creditur philosophis, creditur piscatoribus: non creditur dialecticis, creditur publicanis. Illi voluptatibus et deliciis orbem ligarunt, isti jejuniis et doloribus exuerunt. Plures itaque jam cœpit illicere injuria, quam voluptas.

85. Nunc videamus quo distant a gentilibus Ariani. Illi deos appellant disparæ sexu, dissimiles potestate: isti Trinitatem asserunt differentis divinitatis, et dissimilis potestatis. Illi deorum suorum principum asseverant temporale; et isti Christum cœpisse ex tempore mentiuntur. Nonne ex philosophis omnem impietatis suæ traxerunt colorem? Illi tamen quod venerantur, amplificat: isti Dei Filium creaturam asserunt esse, qui Deus est.

CAPUT XIV.

Creaturam non esse Dei Filium hinc astruit, quod

descendisse litteris humanioribus ac philosophia in gymnasiis publicis removebat: cuius leg. 3 de Medic. et Profess. Cod. Theod. appendicem esse Baronius atque alii observarunt. Contra cujus constitutionis injustitiam reclamaverunt non modo scriptores christiani, sed etiam infideles; ut legimus apud Gregorium Nazian. Orat. i in Jul., Hieronymum in Chronico, Ambrosium contra Symon., Augustinum de Civit. Dei lib. xviii, c. 5, Amasian. Marcellianum lib. xxii, et alios. At revocata inanes ea lex a Valentiniano, ut patet ex sequentibus **ann. 6 et 7**, in qua consule Godofredus. Cum autem pagani isdem legibus a scientiarum professione non prohiberentur, in eadem publice exercenda perseverarunt.

non iusserit sibi predicari Evangelium, quod creatura vanitati subdita sit, quod omnia creaverit, quod legatur genitus, quod tandem tradita fuerit generationis et adoptionis differentia : ubi utraque natura in ipso declaratur. Quæ tot ac tanta testimonia Apostolicæ expositione confirmantur.

86. [Alias cap. VI.] Patuit, ut arbitror, sancte Imperator, neque dissimilem Patri, neque ex tempore esse Dominum Jesum. Restat ut illud quoque sacrilegium redarguatur, et probemus creaturam non esse Dei Filium : in quo nobis presentis oraculum lectionis aspirat ; audivimus enim legi, dicente Domino : *Ite in orbem universum, et predicatæ Evangelium universæ creaturæ* (Marc. LXVI, 15). Qui universam creaturam dicit, nullam excipit. Et ideo ubi sunt, qui creaturam Christum appellant? Nam si creatura esset, numquid ipse sibi mandaret Evangelium predicari? Non igitur creatura est, sed creator, qui docenda creaturæ discipulis suis mandat officium.

87. Non creatura Christus : Vanitati enim creatura subjecta est, sicut Apostolus dixit (Rom. viii, 20). Numquid ergo Christus subjectus est vanitati? Rursum juxta eundem Apostolum : *Creaturæ congemiscit et comparturitur usque nunc* (Ibid., 22). Numquid ergo Christus congemiscit et comparturitur, qui nostram a morte gemitus liberauit? *Creatura, inquit, liberabitur a servitute corruptionis* (Ibid., 21). Videmus igitur magnam inter creaturam^a et Dominum esse distantiam ; quia servitus creatura est ; Dominus autem spiritus est ; ubi autem spiritus Domini est, ibi libertas (II Cor. iii, 17).

88. Quis hunc induxit errorem, ut eum qui creavit omnia, qui fecit omnia, diceret creaturam? Numquid ipse Dominus se creavit? Si enim lectum est quod *per ipsum omnia facta sunt, et sine ipso factum est nihil* (Joan. i, 3) : numquid ipse se fecit? **462** Si lectum est, quod negari non potest, quia Deus in sapientia fecit omnia : numquid verisimile videri potest^b quia in se ipsa est facta sapientia (Psal. ciii, 24)?

89. Legimus genitum ; quia Pater dixit : *Ego ex utero ante Luciferum genui te* (Psal. cix, 3). Legimus primogenitum (Matth. i, 25) : Filium, legimus unigenitum (Joan. i, 14) : primogenitum, quia nemo ante ipsum : unigenitum, quia nemo post ipsum : **D** legimus etiam : *Generationem ejus quis enarrabit* (Esai. liii, 8) : *Generationem*, inquit, non creationem. Quid bis tantis ac talibus conferri potest.

90. Ostendit etiam Dei Filius distantiam generationis et gratiæ, dicens : *Ascendo ad Patrem meum, et Patrem vestrum : Deum meum, et Deum vestrum* (Joan. xi, 17). Non dixit : *Ascendo ad Patrem nostrum, sed : Ascendo ad Patrem meum, et Patrem vestrum*. Separatio ista diversitatem ostendit, quod illius generator, noster creator sit.

^a Non pauci mss., et Deum esse distantiam.

^b Omnes edit., cum paucis mss., quia a se ipsa : concinnius vero mss. longe plurimi, quia in se ipsa.

91. Et addidit : *Deum meum, et Deum vestrum* ; qui licet ipse et Pater unum sint, et illi Pater sit proprietate naturæ, nobis Deus Pater creperit esse per Filium, non naturæ jure, sed gratiæ ; tamen utramque naturam hic significare videtur in Christo et divinitatis et carnis, divinitatis ex Patre, carnis ex matre, illamque ante omnia, istamque ex Virgine. Denique ante Patrem ut Filius nominavit, Deum postea ut hominem nuncupavit.

92. Ubique autem Deum suum quod ex persona dicat hominis, testimonia docent : *Deus, Deus meus, respice me ; quare me dereliquisti* (Psal. xxi, 1) ? Et alibi : *De ventre matris meæ Deus meus es tu* (Ibid., 11). Et supra quasi homo patitur : et infra homo est, qui ex matris ventre jactatur. Itaque cum dicit : *De ventre matris meæ Deus meus es tu* ; significat eum qui Pater semper erat, ex eo Deum sibi esse, ex quo de ventre matris jactatus est.

93. Cum igitur in Evangelio, in Apostolo, in prophetis generationem Christi legerimus, unde audent dicere creatum esse vel factum? Et quidem in quo creatum legerint, in quo factum, considerare debent. Edoctum est enim Dei Filium de Deo esse genitum, de Deo natum : factum autem in quo legerint, diligenter advertant ; non enim Deus factus, sed Deus Dei Filius natus est : postea autem secundum carnem homo factus ex Maria est.

94. Si mihi non credunt, credant Apostolo dicenti : *Postquam vero venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub Lege* (Galat. iv, 4). *Filium*, inquit, suum, non unum de multis : non communem, sed suum. Suum cum dicit, generationis æternæ proprietatem signavit. Hunc postea *factum ex muliere* asseruit, ut factura non divinitati, sed assumptioni corporis ascriberetur : *factum ex muliere* per carnis susceptionem : *factum sub Lege* per observantiam Legis : generatio autem illa cælestis ante Legem, ista post Legem (Conc. Chalcedon. act. 1, in exposit. fid. Nic.).

463 CAPUT XV.

Duobus Scripturæ locis quibus factus et creatus Christus dicitur, ut satisfaciatur sanctis Præsul : illos non nisi secundum naturam hominis ipsi convenire declarat : in quibus etiam præteritum pro futuro positum esse ex sacrorum codicum auctoritate planum facit.

95. [Alias cap. VII.] Unde et illud vana jactare consueverunt quod scriptum est : *Et d. Dominum eum et Christum fecit Deus*. Imperiti legant talium, et intelligant ; sic enim scriptum est : *Et Dominum eum fecit, et Christum fecit Deus hunc Jesum, quem vos crucifixistis* (Act. ii, 36). Non divinitas crucifixa, sed caro est. Hoc utique fieri potuit, quod potuit crucifigi. Non ergo factura Dei Filius.

96. Facessat igitur et illud, de quo calumniari.

^c Mss. aliquot, Et quid est in quo creatum.

^d Edit., et Deum eum... et Deum eum fecit.

solent, et discant quemadmodum dictum sit : ^a *Dominus creavit me.* (*Prov.* viii, 22). Non dixit : Pater creavit, sed *Dominus creavit me.* Caro Dominum agnoscit, gloria Patrem significat : creatura nostra Dominum consistetur, ^b charitas Patrem novit. Itaque quis ignoret quia ob causam incorporationis hoc dicitur ? In eo igitur se creatum dicit, in quo et hominem testificatur dicens : *Quid me quæritis occidere hominem, qui veritatem locutus sum vobis* (*Joan.* vii, 20) ? Hominem dicit, in quo et crucifixus et mortuus, et sepultus est.

97. Nec dubitandum quod præteritum posuit, quod erat futurum : hæc enim consuetudo est prophetiæ, ut quæ futura sunt, vel quasi præsentia, vel quasi facta dicantur. Denique in psalmo xxi legisti : *Tauri pingues obsederunt me* (*Psal.* xxi, 13) ; legisti etiam : *Diviserunt sibi vestimenta mea* (*Ibid.*, 19) : quod evangelista de tempore passionis prophetatum esse significat ; Deo enim quæ sunt futura, præsentia sunt : et ei cui præcognita sunt omnia, ^c ventura pro factis sunt, sicut scriptum est : *Qui fecit quæ ventura sunt* (*Esai.* xlv.).]

98. Nec mirum si ante sæcula fundatum se esse dicit, cum legeris prædestinatum ante tempora sæcularia. Quam vere de incarnatione id videatur expressum, declarant sequentia : *Sapientia, inquit, ædificavit sibi domum, et subdidit columnas septem, et interfecit suas hostias : miscuit in cratera vinum suum, et paravit suam mensam ; et misit suos servos, convocans cum altissima prædicatione, dicens : ^d Qui est insipiens declinet ad me* (*Prov.* ix, 1 et seq.). Nonne in Evangelio post incarnationem hæc omnia videmus esse completa, quod sacri convivii celebravit mysteria, quod apostolus misit, voce magna clamavit dicens : *Si quis sitit, veniat ad me, et bibat* (*Joan.* vii, 37) ? Ergo sequentia respondent prioribus, et totius cursum incarnationis videmus prophetiæ expositione digestum.

99. Multa alia documenta præsto esse possent huiusmodi de incarnatione dicta videri : sed non me involvo libris, ne tractatus videatur esse diffusior.

464. CAPUT XVI.

Arianos, si creatum et genitum illis idem sit, Christo inferre injuriam : sin autem illa distare credant, quem legerint genitum, creaturæ loco non habendum. Hoc Pauli ne creaturæ serviatur, prohibentis ; Christi tamen se servum esse profitentis, testimonio confirmari : cui potius credendum quam Ario. Subditur etiam creaturam in Deo non esse, cum simplex sit : nec Filium in creaturæ ordinem redigendum ; cum in eo Patri compleat.

100. Nunc ipsos Arianos interrogo, utrum idem

^a Huic loco quem non mediocriter jactabant Ariani, numquam non eodem modo respondet Ambrosius, puta in psalm. cxviii, serm. 5, et infra huius Operis lib. iii, cap. 4, ubi eundem accuratius examinat. Eandem quoque solutionem habes apud Athanasium pluribus locis, Basilium et Gregorium Nyss. adversus Eunomium, Gregorium Naz. Hieronymum, Augustinum atque alios. Fuere tamen qui

A putent esse genitum, quod creatum ? Si enim idem dicunt, nihil utique distat inter generare et creare. Ergo quoniam et nos creati sumus, inter nos et Christum et elementa nulla distantia est. Sed quamvis amentes sint, id tamen non audebunt dicere.

101. Postremo ut insipientiæ eorum quod verum non est, indulgeam ; si nihil, ut putant, distat in verbo : cur non eum quem colunt, meliore appellant nomine ? cur verbo non utuntur Patris ? cur abjiciunt quod honorificentiae est, assumunt quod injuriæ ?

102. Si autem distat inter creatum et genitum, ut ego arbitror, cum legerimus genitum, non utique idem et genitum intelligimus et creatum. Dicant igitur generatum ex Patre, ex Virgine procreatum : aut dicant quomodo Dei Filius et genitus et creatus. **B** Una natura, et maxime Deus diversitatem non recipit.

103. Certe facessat nostra sententia : Paulum interrogemus, qui Spiritu Dei plenus has prævidens quæstiones, generaliter contra gentes, specialiter contra Arianos locutus, ait divino iudicio eos esse damnatos, qui servirent creaturæ potius quam Creatori. Denique sic habes : *Tradidit illos Deus in desideria cordis ipsorum, ut contumeliis afficiant corpora sua inter semetipsos : qui commutaverunt veritatem Dei in mendacium, et coluerunt, et servierunt creaturæ potius quam Creatori, qui est Deus benedictus in sæcula* (*Rom.* i, 24, 25).

104. Prohibet itaque me Paulus creaturæ servire, et Christo admonet serviendum. Non ergo creatura Christus. *Paulus, inquit, servus Jesu Christi* (*Ibid.*, 1). Et bonus servus qui Dominum recognoscit, ipse creaturæ servire nos prohibet : quemadmodum ergo Christo ipse serviret, si creaturam Christum putaret ? Aut igitur desinant colere quem creaturam appellant, aut desinant quem colere se simulant, dicere creaturam ; ne sub appellatione cultorum sacrilegia graviora committant. Detestabilior enim domesticus hostis quam extraneus : et gravius scelus ut adversus Christum abutantur Christi nomine.

105. Quem igitur meliorem interpretem quærimus Scripturarum, quam illum doctorem gentium, vas electionis, electum de persecutoribus ? Qui Jesum persecutus fuerat, fatetur. **465** utique Salomonem plus quam Arius, et erat peritus in Lege ; et ideo quia legerat, non creatum Christum dicit esse, sed genitum. Legerat enim : *Ipse dixit, et facta sunt : ipse mandavit, et creata sunt* (*Psal.* cxlviii, 5). Numquid dicto factus est Christus ? numquid mandato creatus est Christus ?

106. Quomodo autem creatura in Deo esse potest ? Etenim Deus naturæ simplicis est, non con-

illum ipsum locum diverso modo interpretaretur, qua de re consuli potest Petavius, *Theol. Dogm.* lib. ii, de Trinit. cap. 1.

^b Non pauci mss., *claritas Patrem novit.* Minime male.

^c Mss. aliquot, *ventura perfecta sunt, sicut, etc.*

^d Mss. aliquot, *Quis est insipiens ? Declinet ad me.*

unctæ atque compositæ : ^a cui nihil accedat, sed solum quod divinum est in natura habeat sua : complens omnia, nusquam ipse confusus : penetrans omnia, nusquam ipse penetrandus : ubique totus, eodemque tempore vel in cœlo, vel in terris, vel in novissimo maris præsens : visu incomprehensibilis, fatu ininterpretabilis, sensu inæstimabilis, fide sequendus, religione venerandus ; ut quidquid religiosus sentiri potest, quidquid præstantius ad decorem, quidquid sublimius ad potestatem, hoc Deo intelligas convenire.

107. Ergo quia in Filio complacet Pater (*Math.* xvii, 5), crede quia dignus Patre Filius, crede quia a Deo exivit Filius, ut ipse testatur dicens : *Ex Deo processi, et veni* (*Joan.* viii, 42) ; et alibi : *A Deo exivi* (*Joan.* xvi, 27). Qui ex Deo processit, et a Deo exivit, nihil aliud potest habere, nisi quod Dei est.

CAPUT XVII.

Christum Deum verum esse ex eo probat, quod sit proprius Dei Filius ; præmissaque difficultatis suborientis solutione, eandem rem inde confirmat, quod sit genitus, quodque ex Deo exierit. His subdit Patris ac Filii unitatem operationis ac voluntatis. Tum apostolis et Centurione quem cum Arianis contendit, in testimonium adductis Esaiam jungit ac Joannem.

108. Unde non ^b solum Deus, sed etiam verus Deus, verus ^e vero, et adeo verus, ut ipse sit veritas. Itaque si nomen quærimus, veritas est : si majestatem ^c quærimus naturalem, eo usque Filius Dei verus est, ut et proprius. Scriptum est enim : *Qui proprio Filio non pepercit, sed pro nobis tradidit eum* (*Rom.* viii, 32) : tradidit utique secundum carnem. Proprietas divinitatis est, veritas proprietatis, misericordia pietatis, oblatio securitatis.

109. Sed ne calumniarentur, quia scriptum est : *Tradidit eum Pater ; ipse Apostolus alibi dixit : Pax a Deo Patre, et Domino nostro Jesu Christo, qui se dedit pro peccatis nostris* (*Galat.* i, 3, 4) ; et alibi : *Sicut Christus ^d dilexit nos, et tradidit semetipsum pro nobis* (*Ephes.* v, 2). Si ergo et traditus est a Patre, et ipse se tradidit, apparet unam esse operationem, unam esse Patris et Filii voluntatem.

110. Si naturalem ergo majestatem quærimus, genitus est. Qui genitum inficiatur, proprium negat : qui proprium abnuat, communem cæteris arbitratur. Sin vero generationis ipsius proprietatem requirimus, ex Deo exivit. Nam **466** cum in usu nostro id sit

^a Vet. edit. ac mss. nonnulli, cui nihil accidat ; Rom. edit. et alii mss. pumerosiores, ... accedat. Et infra ubi nos cum eadem Rom. edit. ac mss. pluribus, fatu interpretabilis, aut affatu ut in mss. quibusdam ; cæteri mss. et edit., factu interpretabilis. Non omnino male, si factu positum fuerit pro facto sive operatione, unde Deum interpretamur atque cognoscimus.

^b Ita Gill. ac Rom. edit. cum mss. plerisque : Amorb. vero et Eras., et a Deo verus ; reliqui denique mss., et a Deo Deus.

exire ^e quod jam sit, et ex interioribus secretis prodire videatur, quod exire perhibetur : angustis licet sermonibus proprietatem divinæ generationis advertimus ; ut non ex loco aliquo videatur exisse, sed ut Deus ex Deo, Filius ex Patre ; nec videatur cœpisse ex tempore, qui ex Patre nascendo prodit, ut dixit ipse qui natus est : *Ex ore Altissimi prodii* (*Eccles.* xxiv, 5).

111. Sed si naturam non agnoscunt, si non credunt Scripturis, vel operibus credant. Cui dicit Pater : *Faciamus hominem* (*Gen.* i, 26), nisi ei quem verum Filium sciret ? In quo nisi in vero suam imaginem recognosceret ? Non est unum adoptivus et verus ; nec Filius diceret : *Unum sumus* (*Joan.* xvi, 22) ; ^f si se cum vero, qui verus non esset ipse, conferret. *Faciamus* ergo dicit Pater. Qui dixit, verus est : potestne ergo verus non esse ille, qui fecit ; et quod dicenti defertur, facienti negatur ?

112. Quomodo autem nisi verum Fillum sciret, committeret ei voluntatis suæ unitatem, et operis veritatem ? Cum enim eadem faciat Filius opera, quæ Pater facit, et quos vult vivificet Filius, sicut scriptum est (*Joan.* v, 19, 21) ; nec differens potestate, et liber est voluntate : ita unitas servatur ; quia et virtus Dei in divinitatis proprietate est ; et libertas non in aliqua differentia, sed in unitate est voluntatis.

113. Turbati in freto ^e apostoli, licet adhuc non credentes corde, ubi primum sub pedibus Domini ludere aquas, et inquieto maris æstu deambulanti Domini super aquas intrepida videre vestigia ; subitoque navi quæ fluctibus turbaretur, ubi eam tamen Christus ascendit ; placidata æquora, et elemento conspexere famulantia, verum Dei Filium crediderunt, dicentes : *Vere Dei Filius es* (*Math.* xiv, 25 et seq.).

114. Hoc idem Centurio cum aliis qui secum erant, tremefactis mundi cardinibus in passione Domini constitetur : et tu, hæretice, negas ! Centurio dicit : *Vere Filius Dei erat iste* (*Math.* xxvii, 5). *Erat*, inquit Centurio, et Arianus dicit, non erat. Ille ergo generationis et veritatem et æternitatem asserit manu cruentus, sed mente devotus : tu, hæretice, veritatem generationis negas, tempus ascribis. Uinam manus potius quam animam cruentasses ! Sed nec manu innocens, et mente feralis, quantum in te est, mortem infers, qui infirmum opinaris ; immo, quod gravius est, etsi divinitas vulnus sentire non possit, quod in te tamen est, majestatem suam in Christo, non corpus interficere conaris.

^c Mss. non pauci, quærimus naturalem, gemitus est.

^d Mss. aliquot, dilexit vos, et... pro vobis.

^e Mss. tres, quod jam sit ex interioribus secretis exire, quod, etc. ; unus, quod jam ex interioribus secretis prodire videtur, etc.

^f Omnes edit. ac pauci mss., si se cum uno ; cæteri, si se cum vero : melius, ut per se liquet.

^g Non pauci mss., Turbati in freto apostolorum licet adhuc non credentium chori ; unus, Turbatum in freto apostolorum licet adhuc non credentium cor. ; commodius alii et edit. ut in textu.

115. Verum igitur Deum dubitare non possumus, quem verum Dei Filium et carnes crediderunt, et demones fatebantur: quorum nunc non testimonia requiruntur, sed tuis tamen sacrilegiis preferuntur. Illos nominavimus, ut erubesceres. divina quoque responsa adhibuimus, ut crederes.

167 116. Clamat Dominus per Esaiam: *Servientibus mihi vocabitur nomen novum, quod benedicetur super terram, et benedicent Deum verum: et qui jurant super terram, jurabunt per Deum verum (Esai. lxxv, 16)*. Hæc, inquam, dixit Esaias, quando vidit majestatem ejus. Hoc in Evangelio designatur, quod majestatem viderit Christi, et locutus sit de eo.

117. Accipe tamen quid etiam scripserit Evangelista Joannes in epistola sua dicens: *Scimus quia Filius Dei apparuit, et dedit nobis sensum, ut cognoscamus Patrem, et simus in vero Filio ejus Jesu Christo Domino nostro. Hic est verus Deus, et vita æterna (1 Joan. v, 20)*. Verum Joannes Filium Dei, et verum Deum dicit: ergo si verus Deus, utique non creatus, nihil fallax habens atque fucatum, nihil confusum atque dissimile.

CAPUT XVIII.

In Nicæna definitione Arianos errores, ne quem decipiant, commemorari. Idem cum anathemate suo referuntur, quod non modo Nicææ latum dicitur, sed et Arimini semel ac iterum.

118. [*Alias cap. VIII.*] Deus igitur ex Deo, lumen de lumine, Deus verus de Deo vero, ex Patre natus, non factus, unius substantiæ cum Patre.

119. Sic nempe nostri secundum Scripturas dixerunt Patres, qui etiam sacrilega dogmata ideo suis inserenda putavere decretis, ut Arii perfidia ipsa se proderet; ne quasi fucis quibusdam et coloribus illita velaretur. Fucum enim faciunt, qui non audent explicare quod sentiunt. Censorie itaque impietas

^a Ita edit. omnes ac mss. aliquot: alii vero multo plures, ut *cognoscamus potestatem*. Non satis recte.

^b Superiorem fidei definitionem nihil aliud esse quam Nicæni Symboli compendium declarat Ambrosius. Idem quoque discimus e collectoribus A tum synodicorum, ex posterioribus conciliis, Chalcedonensi et aliis, ex variis quoque PP. Athanasio epist. ad Jovin., Basilio epist. 78, etc.; item e codicibus canonum Ecclesiæ Romanæ atque Africanæ; postremo ex historicis Rufino lib. 1 cap. 6, Soerate lib. 1 cap. 8, Theodoro lib. 1 cap. 12, qui ultimi duo etiam referunt Eusebii Cæsariensis hac de re epistolam.

^c Vet. edit. ac mss. hoc uno inter se dissentiunt, quod horum non pauci habent *inquam pro inquit: at Rom. edit. verbo Erat, subjungit aliquando*. Invenitur quidem in monumentis omnibus hujus synodi, sed quia facile a lectoribus subintelligi potest, ideo a sancto Doctore putamus prætermisum.

^d Omnes edit. et quidam mss., non compositione aliqua: sed *trecenti decem et octo, ut supra dixi, episcopi ad concilium convenerunt*. Sed, etc.

^e Concilium hoc celebratum fuit anno 359, Arimini, quæ civitas maritima est in Romania Italiæ provincia. Quapropter ejusdem concessus acta, quæ, teste Hieronymo in Luciferianos, in publicis Ecclesiarumque tabulariis asservabantur, a Mediolanensibus non abuisse perquam credibile est. Uitur la-

A Ariana non expositione reseratur, sed damnatione detegitur; ut qui curiose gestit audire, prius damnatam cognosceret, ne laboretur, quam expositam audiret, ut crederet.

120. [*Alias cap. IX.*] Eos, e inquit, qui dicunt: Erat quando non erat, et antequam nasceretur non erat: et qui ex nihilo factum, aut ex alia substantia vel *ὄσῳ* dicunt esse, aut mutabilem, aut convertibilem Dei Filium, anathematizat catholica et apostolica Ecclesia.

121. Accepisti, sancte Imperator, eos qui talia asserunt, jure damnatos. Non humana industria, ^d non composito aliquo trecenti decem et octo, ut supra pressius dixi (*Prolog. n. 5*), episcopi ad concilium convenerunt: sed ut in numero eorum **468** per signum suæ passionis et nominis Dominus Jesus suo probaret se adesse concilio; Crux in trecentis, Jesu nomen in decem et octo est sacerdotibus.

122. Hoc et in e Ariminensi concilio habuit prima confessio, et post Ariminense concilium secunda correctio. Confessionem epistola ad imperatorem Constantium missa testatur, correctionem secuta concilia consistuntur.

CAPUT XIX.

Ubi Ario primum e memorialis erroribus attribuit, eundem refellit Joannis testimonio, ac e re nata tragicam hæresiarchæ mortem describit. Mox singillatim reliquas ejusdem blasphemias expendit et confutat.

C 123. Arius erga dicit: Erat quando non erat; sed Scriptura dicit, *Erat*, non dicit, non erat. Denique Joannes scripsit: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum (Joan. 1, 1)*. Ecce quoties erat et nusquam dixit quod non erat. Cui ergo credimus? Joanni in Christi pectore recumbenti, an Ario t inter

men sanctus Ambrosius solo testimonio synodiæ ad Constantium epistolæ: qua episcopi, qui ad quadringentos et amplius convenerant, certiorum faciunt Imperatorem, se statuisse, ne quid eorum quæ apud Nicæam sancita fuerant, mutaretur. Hæc epistola, quæ vix pretiosius aliud antiquitatis pignus ad nos pervenit, exstat in Athanasii lib. de Syn. Arim. et Selene, referturque non modo a Sostrate, Sozomeno et Theodoro Græcis scriptoribus, at etiam ab Hilario in fragmentis. Verum præclara illa confessio non diu integra perseveravit; illam enim primo decem concilii ad Constantium legati, deinde omnes ferme isti antistites non correxerunt, sed corruerunt: cum partim ab Imperatore terribi, partim decepti ab Ariano, in vocem *substantiæ et consubstantialis* abolitionem consentire: cujus quidem prævaricationis eorum qui memorie prodiderunt res Ecclesiæ nemo non meminit. Certe jam vidimus quid sanctus Doctor de illa scripserit in Luc. lib. v, num. 74, de qua etiam dicturus est infra lib. iii, et alibi pluribus locis. Secuta est demum vera correctio, quam Ambrosius secundam vocat. Synodi porro quarum hic testimonia indicantur, hæc sunt, Alexandrina, cui præfuit Athanasius an. 362; Parisina eopse anno eoacta; cujus synodica epistola inter Hilarii fragmenta exstat; Romana denique habita sub Damasi pontificatu an. 369; quas omnes adire operæ pretium sane fuerit.

^f Hæc tam sædam atque horribilem Arii mor-

effusa se sua viscera volutanti; ut agnosceremus si-
mitem Judæ proditoris Arii quoque fuisse perfidiam,
quem similis pœna damnavit?

124. Effusa sunt enim et Arii viscera, pudet di-
cere ubi, atque ita crepuit medius, prostratus in fa-
ciem; ea quibus Christum negaverat, fœda ora pol-
luta. Crepuit enim, sicut etiam de Juda Petrus
apostolus dixit (*Act. 1, 18*), quia possedit agrum de
mercede injustitiæ, et in faciem prostratus crepuit
medius, et effusa sunt omnia viscera ejus. Non est
fortuita mors, ubi in sacrilegio pari pœnæ parilis
processit exemplum; ut idem subirent supplicium
qui eundem Dominum negaverunt; et qui eundem
Dominum prodiderunt.

125. Veniamus ad alia. Arius dicit: Antequam nas-
ceretur, non erat: sed Scriptura dicit omnia esse per
Filium. Quomodo ergo aliis dedit esse, qui non erat?
Cum autem dicit impius, quando et ante, hæc utique
duo verba tempus ostendunt. Quomodo ergo negant
tempus ante Filium, et volunt prius fuisse quæ tem-
poris sunt: cum idipsum, quando et ante et aliquando
non fuisse, sit temporis?

469 126. Arius dicit ex nihilo Dei Filium. Quo-
modo ergo Dei Filius? quomodo paterno generatus
ex utero? quomodo eructatum ex corde Verbum legi-
tur, nisi ut ex intimo et inestimabili Patris intelli-
gatur, ut scriptum est, prodiisse secreto? Filius
enim aut per adoptionem, aut per naturam est: per
adoptionem nos filii dicimur, ille per veritatem natu-
ræ est. Quomodo ergo ex nihilo ille, qui ex nihilo
fecit omnia (*Psal. xlii, 4*)?

127. Non habet Filium, qui nescit unde sit. Deni-
que nec Judæi habebant Filium, quia unde es-
et nesciebant. Et ideo dixit his Dominus: *Nescitis unde
veni* (*Joan. viii, 14*); et infra: *Neque me nostis, neque
Patrem meum scitis* (*Ibid. 19*). Qui enim negat ex Pa-
tre Filium, nec Patrem ex quo est Filius, novit: ne-
que Filium novit; quia Patrem ne-
cit (*Galat. iv, 5*).

128. Arius dicit: Ex alia substantia. Quæ igitur
alia substantia æquatur Dei Filio, ut ex ipsa Dei Fi-
lius sit? Aut quomodo reprehendunt quia nos in Deo
aut οὐσίαν Græcæ, aut Latine substantiam dicimus,
cum ex alia dicendo substantia^a Dei esse Filium,
etiam ipsi substantiam Dei esse confirmant?

129. Sed si de nomine substantiæ aut naturæ di-
vinæ voluerint dicere, facile revincuntur; quia et
οὐσίαν Græcæ, et Latine substantiam frequenter Scri-
ptura memoravit. Et Petrus vult nos, ut legimus (*II
Petr. 1, 4*), divinæ consortes fieri naturæ. Quod si ex
alia substantia Filium dicent, ipsi se revincunt, et Fi-

tem Athanasius memorat Orat. 1 in Arian. et fusus
adhuc epist. ad Serap., ubi Macarium presbyterum
ejusdem narrationis prædem citat. Meminit etiam
ejus Epiphanius hæresi 69. Quod autem ad historicos
Ecclesiasticos, cum vix ullus eorum illam prætermi-
serit, supervacaneum esset ipsorum nomina hic pro-
dere.

^a Omnes edit. cum parte non minima mss. *Deum
esse filium*: melius tamen alii, qui nec pauciores,

lium creaturis quibus præferre^b se simulant, confe-
rendo.

130. Arius dicit creaturam Dei Filium, non sicut
cæteras creaturas. Quæ enim creatura^c non sicut
alia creatura non est? Homo non ut Angelus, terra
non ut cælum, sol non ut aqua, lumen non ut tene-
bræ. Nihil ergo præferendo donavit, sed ad simpli-
ces decipiendos misero colore fraudem suæ impietatis
obduxit.

131. Arius dicit mutabilem et convertibilem Dei
Filium. Quomodo ergo Deus, si mutabilis; cum ipse
dixerit: *Ego sum, ego sum, et non sum mutatus* (*Ma-
lac. iii, 6*)?

CAPUT XX.

*Optat ad se mandandum ut olim ad Esaiam Seraphim
aliquem advolare; immo vero ad se, ad Imperatorem
aliosque lectores suos Christum invitat: ac tandem
Dominico poculo mystice designato, ut ejus virtute
Gratianus cæterique fideles inebrientur, petit.*

132. Verum nunc mihi propheticum illud est con-
fitemendum, quod prophetaturus de Domino præmittit
Esaias dicens: *O miser ego, et compuncto corde, qui
cum immunda labia habeam, in medio quoque populi
inhabitem immunda labia habentis; vidi Dominum Sa-
baoth* (*Esai. vi, 5*). Ergo si Esaias miserum se dicit,
qui vidit Dominum 470 Sabaoth: quid ego de me
dicam, qui cum immunda labia habeam, cogor de
Dei generatione tractare? Quo igitur de iis quæ me-
tuo, locuturus erumpo; cum David de iis quæ sciat
ori suo custodiam petat (*Psal. xxxviii, 2*)? O si mihi
quoque unus de Seraphim cadentem illum carbonem,
quem de altari divino sumpsit, utriusque for-
cipe deferens Testamenti, immunda adurat labia!

133. At quia tunc Seraphim descendit in figura
ad prophetam (*Esai. vi, 6*): tu autem, Domine,
revelato mysterio ad nos in carne venisti, non per
legatum, neque per nuntium, sed ipse per te, ab oc-
cultis meis conscientiam meam mundes; ut ego quo-
que dudum immundus, sed jam per tuam misericor-
diam fide mundus, illud Davidicum canam, dicens:
*Psallam tibi in cithara, Deus Israël: gaudebunt labia
mea, dum cantavero tibi; et anima mea, quam redemisti*
(*Psal. vii, 22, 23*).

134. Itaque, Domine, calumniatores tuos et hostes
relinquens, confer te ad nos; et sanctifica aures
principis Gratiani, omniumque præterea quorum in
manus hic libellus venerit, vacuas mihi præsta aures;
necubi auditæ perfidiæ sordes residueant. Emunda
ergo, emunda aurem non fontanis poculis, nec flu-
viali haustu, nec susurro prætermeantis rivuli:

nec inferiores, *Dei esse Filium*: ut per se clarum est.

^b Edit., *Se simulant, coæquibunt*.

^c Edit. omnes, et mss. aliquot, *non sicut alia crea-
tura est? Male; hoc enim significaretur quamlibet
creaturam esse sicut aliam, quod cum sequentibus
non coheret. Optima igitur ex aliis mss. negationem
quidam removeant, plures vero geminant ut in
textu.*

sed sermonibus ad vicem aquarum operantibus, supra nitorem aquarum perspicuis, et omni purioribus nive; illis utique sermonibus, quibus dixisti: Si fuerint peccata vestra sicut phœnicium, ut nivem dealbabo (Esai. 1, 18).

135. Est etiam poculum quo secreta mentis mundare consuevisti, poculum non naturæ veteris, nec ex vite solemnem: sed poculum novum de cœlo delatum in terram, expressum ex illo botryone peregrino, qui sicut uva de vite, ita ille in carne crucis pendit e ligno. Ex hoc ergo botryone ^a est vinum quod lætificat cor hominis, sobrietatem inebriat, crapulam fidei et veræ religionis exhalat, crapulam castitatis infundit.

136. Hoc igitur vino, Domine meus, ^b domini au-

^a Hic et infra ubi plurimum potiorumque mss. auctoritate restitimus, *vinum et vino*; in cunctis edit. et mss. nonnullis habetur *poculum et quater poculo*.

^b Mss. aliquot, *Domine, aures augustæ mentis*. Minus commode.

^c Vix aliud testimonium de Gratiani liberis habemus quam hoc Ambrosianum. Citabatur quidem etiam Augustini locus lib. v de Civit. Dei cap. 25, in antiquis edit. conceptus in hæc verba, *cum parvulum haberet et fratrem*: at cum in nova edit. particula et sublata fuerit auctoritate mss. probatorum; licet ne utiquam raro eveniat, ut hujusmodi copulæ excidant

A res Augusti mentis emunda, ut sicut vino naturali homines inebriati, quietem diligunt, timorem mortis expellunt, injurias non sentiunt, aliena non querunt, suorum obliviscuntur: ita etiam vino tuo crapulatus, pacem diligit, et fidei exultatione securus, mortem infidelitatis ignoret, patientiam charitatis exhibeat, sacrilegia aliena non teneat, fidem etiam ^c pignoribus suis præferat, secundum quod scriptum est: *Relinque omnia tua, et veni, sequere me* (Math. xix, 21).

137. Hoc vino, Domine Jesu, sensus etiam nostros dilue, ut te adoremus, te colamus visibilium et invisibilium creatorem. Non potes ergo invisibilis aut bonus non esse, qui id etiam tuis operibus contulisti.

B diligentissimis quoque librariis, tamen eidem jam plena fides haberi nequit. Discimus igitur ex Ambrosio liberos Gratiano fuisse, dum hæc scriberentur. An vero unum pluresve progenuerit, incertum est. Certe illud non est dubium, sobolem de qua hic agitur, non e secunda conjuge quam recens duxerat, ut diximus ad Expos. psal. lvi, pag. 963, natam esse: verum e priore, quam Constantiam vocant. His porro Ambrosii cohortationibus attribuitur, quod Gratianus amore propriæ prolis, quominus adoptare Theodosium, revocari se non passus fuerit.

LIBER SECUNDUS.

471 PROLOGUS.

Ambrosius libro superiori hunc adjecturus, duodecim nomina Filii Dei primo trifariam divisa non ejus tantum, sed Patris etiam æternitatem probare docet. Mox eadem cum duodecim sacerdotalis vestis lapidibus cursim comparans, quam necessario jungenda sint, inducta ipsorum nova distributione patescit. Deinde ad propositam comparisonem rediens, allegorice memorati amictus texturam ac lapillos laudat. Hinc mystica etiam geminæ divisionis ratione allata, institutam comparisonem pergat exponere; ex qua fidem operibus colligens attendendam esse, contractam ejusdem fidei de Filio descriptionem subdit.

1. Satis, ut arbitror, libro superiore, sancte Imperator, edoctum est sempiternum esse Dei Filium, non dissimilem Patri, genitum, non creatum: Deum quoque verum Dei Filium Scripturarum lectionibus approbavimus, et apertis majestatis suæ indicibus designatum.

2. Itaque quamvis ista ad fidem copiose redundantia sint, quod a fontis meatu magnitudo plerumque decurrentis fluminis æstimatur; tamen quo purius niteat fides nostra, tripartito videtur derivanda distinctio. ^a Sunt enim evidentiæ indicia quæ proprietatem deitatis ostendant: sunt quæ similitu-

^a Rom. edit. sola, *Sunt enim nomina quædam, quæ evidenter proprietatem, etc.*

^b De bono bonitas quod membrum supra non nie-

C dinem Patris et Filii: sunt etiam quæ perspicuam divinæ majestatis expriment unitatem. Proprietatis itaque sunt, generatio, Deus, Filius, Verbum: similitudinis, splendor, character, speculum, imago: unitatis æternæ, sapientia, virtus, veritas, vita.

3. Hæc indicia ita Dei Filium signant, ut ex his et sempiternum Patrem esse cognoscas, nec ab eo Filium discrepantem. Ex eo enim qui est, generatio; ex sempiterno Deus, ex Patre Filius, ex Deo Verbum, splendor gloriæ, character substantiæ, speculum Dei, majestatis imago, ^b de bono bonitas, de sapiente sapientia, de forti virtus, de vero veritas, de vivente vita. Concordant igitur Patris et Filii indicia, quibus non discrepare inter se, sed unius majestatis esse nemo dubitaverit. Quorum singulorum proferremus exempla nominum, nisi coarctandi sermonis studio teneremur.

4. His duodecim tamquam lapidibus pretiosis fidei columna consurgit. Hi sunt enim pretiosi illi lapides (*Exod. xxviii, 17 et seq.*), sardius, jaspis, smaragdus, chrysolithus, et cæteri, quibus sancti Aaron, illius utique qui figuram gerit Christi, veri scilicet vestimentum sacerdotis intexitur: circumdati auro lapides, et insculpti de nominibus 472 filiorum Israel, duodecim lapides sibi invicem coherentes. Nam si eos aliquis separet atque secernat, omnis fidei structura dissolvitur.

moratum est, etiam in plerisque mss. omisum fuit; cum tamen in aliis aliquot, et cunctis edit. reperitur.

5. Itaque principium fidei nostræ est ^a scire quo **A** de genitus est Dei Filius : si genitus non est, nec Filius est. Nec satis est dixisse Filium, nisi et unigenitum Filium designaveris. Si creatura est, Deus non est : si Deus non est, nec vita est : si non est vita, nec veritas est.

6. Ergo tria illa, id est, generatio, Filius, unigenitus, principaliter et proprie indicant ex Deo Filium.

7. Tria sequentia, id est, Deus, vita, veritas, virtutem ejus manifestant, qua condidit et fecit subsistere creaturam : *In ipso enim vivimus, movemur et sumus*, sicut Paulus dixit (*Act. xvii, 28*). Et ideo in illis tribus proprietatis Filii, in istis aliis paternæ ac Filii operationis unitas declaratur.

8. Imago quoque et splendor et character dicitur **B** Dei Filius, quia hæc incomprehensibilem et investigabilem paternæ majestatis divinitatem in Filio, et expressam similitudinem revelarunt. Hæc quoque tria videmus ad similitudinem pertinere.

9. Reliquum est, virtus, ^b sapientia, justitia ; ut his singulis operationibus æternitas probaretur.

10. Hoc igitur est illud vestimentum pretiosis lapidibus adornatum, hic veri amictus est sacerdotis, hæc vestis nuptialis ; hic textor propheticus, qui bene noverit ista contexere. Neque vilis ista textura est, de qua Dominus dicit per prophetam : *Quis dedit mulieribus texturæ sapientiam (Job. xxxviii, 36)*. Nec communes isti lapides, ^c lapides, ut legimus, supplementi : omnis enim in eo perfectio est, si nihil desit. Lapidibus compositi et circumdati auro, **C** intelligibili scilicet natura ; si eos bene mens nostra componat, naturalisque sensus probabiliter ratione compagine. Denique quam non mediocres lapides sint, lectio docet (*Exod. xxxv, 27*), quod cum alii alia viliora deferrent ; istos tamen lapides super humeros suos religiosi principes attulerunt, ex quibus fecerunt rationale, opus textile (*Ibid.*). Textile enim opus est, quando fidei facta concordant.

11. Nec me aliquis errare putet, quia supra tripartitam de quaternis, subter vero quadripartitam

^a De hoc fidei principio multum atque acriter cum orthodoxis Ariani, maxime vero Eunomiani decertarunt, quemadmodum Fusius disputatur lib. de Incarn. Myst. cap. 9.

^b Cod. Audoen. Ebrul. et alii nonnulli, *sapientia, verbum*. Sed neque hæc dictio, neque *justitia*, quæ in aliis mss. et edit. omnibus legitur, satis huic loco conveniunt. Nam *Verbum* pertinebat ad primam seriem, ubi repositum fuit *unigenitus* : de *justitia* vero nulla mentio facta fuerat. Unde colligas in his vocibus liberius lusisse sanctum Doctorem.

^c LXX interpretes, *τοὺς λίθους τῆς πληρώσεως... καὶ τὰς συνθέσεις*. Textus Hebr., *lapides plenitudinum*. Chaldaica paraphr. *lapides ad implendas calaturas*. Quod autem subdit Ambrosius, *lapides compositi*, quæ verba referenda sunt ad *τὰς συνθέσεις*, ea nihil habent in Hebræo aut versionibus aliis quod sibi respondeat : sicut nec *lapides supplementi* in Vulgata.

^d Thuan. unus, *et unus es*, etc. Infra vero ubi nos cum Gill. in margine, Rom. edit. in corpore ac mss.

de ternis feci distinctionem. Noni operis gratia per diversas plus placet formas. Bona enim et illa quæ texturinum indumenti sacerdotalis ostendit, vel lex scilicet, vel Ecclesia, quæ binas vestes fecit viro suo, sicut scriptum est (*Prov. xxxi, 22 et seq.*) : unam operis, alteram mentis, fidei intexens factorumque velamina. Itaque alibi, sicut legimus, aurum prætexit, et postea hyacinthum **473** ac purpuram cum cocco subjungit et bysso. Rursus alibi ex hyacintho et cæteris prius flosculos format, aurumque subnectit, ^d et unus est habitus sacerdotis ; ut iisdem coloribus micans, gratiæ decorisque diversitas ordinis diversitate resplendeat.

12. Itaque ut etiam rationis typicæ series digeratur, auro ^e et argento probabiliter non est dubium eloquia Domini designari, quibus fides constat. Scriptum est enim : *Eloquia Domini, eloquia casta, argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplum (Psal. xi, 7)*. ^f Hyacinthus autem aeris habet similitudinem, quem spiramus, et cujus carpinus statum : purpura quoque speciem aquarum exprimit : per coccum ignis intelligitur : terra per byssum ; hæc enim ex terra gignitur. Ex his autem quatuor elementis corpus subsistit humanum.

13. Sive ergo mentis fidei ^g præcedenti concinentia corporis facta subnectas : sive facta præcedant, et fides astipuletur comes religiosa factorum, hic religiosi ornatus antistitis, hoc velamen est sacerdotis.

14. Bona ergo fides, cum pulchro operum renitet ornatu : de qua, ut ad summam loquar, definitiones istæ sunt, quæ non queunt solvi. Si ex nihilo est, non est Filius : si creatura est, non est creator : si factura est, non est omnium factor : si discens, non præcognitor : si accipiens, non est perfectus : si proficiens, non est Deus : si dissimilis, non imago : si per gratiam, non per naturam : ^h si divinitatis expers, auctor malitiæ : *Nemo bonus, nisi unus Deus (Marc. x, 18)*.

quatuor, *series digeratur* ; alii mss. ac edit., *series designatur* ; Eras. et Gill., *serie designatur*.

^e Mss. aliquot, *et argento operabili*.

^f De illa horum quatuor colorum interpretatione adis observationem nostram in Expos. Psal. cxviii, serm. 49, num. 22.

^g Edit., *præcedente concinentia, quædam, concinentia*.

^h Omnes edit. ac plures mss., *si bonitatis expers* ; Audoen. tamen, Ebrul., Big. et Colb. unus, *si divinitatis*. Aptius sane, ut subjectus Scripturæ textus clare ostendit. Porro cum hoc eodem testimonio hæretici illi abuterentur, ut Christum spoliarent divinitate, illud strenue Patres contra ipsosmet retorquebant, astruebantque non posse propter illum locum Filio negari divinitatem, quin simul bonitas quoque ipsi negetur. Unde ulterius promoventes malum eundem in eorum opinione dicendum evincebant. Quo genere argumenti non solum hic et supra lib. i, cap. 5, nec non Exposit. in Luc. lib. viii, num. 65 et seq. utitur Ambrosius, verum etiam præter Hilarium Epiphaniumque hujus operis lib. et

CAPUT PRIMUM.

Arianorum Dei Filio bonitatem abrogantium objectionem non sine horrore propositam ut solvat, Christi sententiam ex personis loquentiam, nec non ex ipsis dictionibus explicat.

15. Stupro itaque ad reliqua, sancte imperator, et toto corpore animoque deficio, esse aliquos homines, vel potius non homines, sed humana adpertos specie, intus autem dementiæ bestialis; qui post tanta Domini et tam divina beneficia, bonum negent ipsum auctorem bonorum.

16. Scriptum est, inquit: *Nemo bonus, nisi unus Deus.* Scriptum agnosco: sed littera errorem non habet; utinam Ariana interpretatio non haberet! Apices sine crimine sunt, sensus in crimine. Dicitur Domini Salvatoris agnosco: **474** sed consideremus quando dicat, cui dicat, qua circumspectione dicat.

17. Dicit utique in hominis forma Dei Filius, et dicit Scribæ, ei scilicet qui magistrum bonum Dei Filium nominaret, Deum negaret. Quod ille non credit, Christus adjungit; ut Dei Filium non ut bonum magistrum, sed ut bonum Deum credat. Nam sicubi unus Deus dicitur, nequaquam tamen Dei Filius^a ab unitatis plenitudine separatur; quomodo ubi unus Deus bonus nuncupatur, a plenitudine divinæ bonitatis unigenitus excluditur? Necessè est igitur aut Deum negent Dei Filium, aut Deum bonum esse fateantur.

18. Et ideo circumspectione cœlesti non dixit: *Nemo bonus, nisi unus Pater; sed: Nemo bonus, nisi unus Deus.* Pater enim proprium generantis est nomen, Deus autem unus nequaquam deitatem Trinitatis excludit; et ideo natura laudatur. Bonitas ergo in natura est Dei, et in natura Dei etiam Dei Filius; et ideo non quod singularitatis, ^b sed quod unitatis est, prædicatur.

19. Non igitur a Domino bonitas negatur, sed talis discipulus refutatur. Nam cum scriba dixisset: *Magister bone,* respondit Dominus: *Quid me dicis bonum (Marc., x, 28)?* id est, quem Deum non credis, non est satis ut bonum dicas. Non tales ego quæro discipulos, qui me magis secundum homi-

cap. citatis memoratos, Basilius lib. iv contra Eunom., Gregorius Nyss. Orat. 11 in eundem hæreticum, et Cyrillus Alex. in Thesaurò, simili ratione argumentati sunt. Quod autem Petavius tomo II Theol. Dogm., lib. II, de Trinit., cap. 4, scribit quosdam Veteres esse, quos inter Gregorium Nyss. et Ambrosium numerat, qui non satis animadvertare, vehementius in hæreticos illos invecti sunt, tamquam malum esse Dei Filium ex eorum oratione consequens foret: non videtur vir magnus rem satis ipse expendisse. Nam si Filius non per se et natura sua bonus est, sed tantum externa et adventitia bonitate ut creaturæ aliæ, quod ex eorum oratione deduci ipse Petavius fatetur; inde profecto rite sequitur eundem Filium seclusa precaria illa bonitate spectatum, hoc sensu malum fore, quod esset imperfectus, et corruptioni, errori, peccato denique obnoxius. Et hoc plusquam satis erat Patribus, ut non

A nem magistrum bonum, quam secundum divinitatem Deum bonum credant.

CAPUT II.

Bonum esse Dei Filium ab operibus probat, nimirum ab ejus in Israelitis sub Testamento veteri, et in Christianos sub novo, beneficiis. Tum ubi subjecit utile sibi esse ut bonum dominum ac judicem suum arbitretur: paternum de Filio testimonium offert; imo etiam partis non exiguæ Judæorum, quibus proinde pejores Ariani esse declarantur. Quæ omnia verborum Sponsæ, eandem Christi bonitatem designantium, claudit expositio.

20. Sed nolo prærogativa naturæ suæ et privilegio potestatis utatur. Non dicatur bonus, si non meretur, a nobis. Si hoc non meretur operibus, si beneficiis non meretur, abdicetur suæ jure naturæ, subdatur nostro judicio. Qui judicaturus de nobis est, non dedignatur judicari; ut justificetur in sermonibus suis, et vincat cum judicatur (*Psal. l, 6*).

475 21. Hiccinè ergo non bonus, qui bona tribuit mihi (*Psal. xii, 6*)? Hiccinè non bonus, qui cum sexcenta millia populi Judæorum persecutoribus suis cederent, debiscentem subito Rubri maris æstum individua aquarum mole divisit (*Exod. xiv, 6 et seq.*); ut fideles circumfusa unda muniret, infidos refusa demergeret?

22. Hiccinè non bonus, cujus imperio maria solidata fugientibus, saxa humefacta sitientibus; ut opus veri agnosceretur auctoris, cum humor rigesceret, petra inundaret (*Exod. xvii, 6*)? Quod ut agnosceret opus Christi, Apostolus dixit: *Petra autem erat Christus* (*I Cor. x, 4*).

23. Hiccinè non bonus, qui tam innumera populi millia, ne quæ incesceret fames, in deserto pavit pane cœlesti, sine usu laboris, cum fructu quietis (*Exod. xvi, 15 et seq.*); ita ut eorum per quadraginta annos nec vestimenta veterascerent, nec calceamenta tererentur (*Deut. viii, 4*), ^c instar fidelibus futuræ resurrectionis ostendens, quod nec factorum decor splendorum, nec circumfusæ virtutis motor, nec vitæ cursus periret humanæ?

24. Hiccinè non bonus, qui nobis cœlum fecit esse, quod terra est; ut sicut in cœlo, quasi in spe-

D aliter in Arianos inveherentur, quam quo modo invectos reperimus. His etiam accedit quod Ambrosius, lib. I Offic., c. 25, n. 117, Eunomium Marcioni jungit, quasi eadem de duobus principis sententem. De quo nos ibi.

^a Ita Rom. edit. cum. mss. multo pluribus; quorum tamen duo legunt. . . a plenitudine divinæ majestatis et bonitatis: vel. autem edit. ac pauci mss., a divinitatis plenitudine separatur. . . a plenitudine divinæ potestatis, etc.

^b Vet. edit. et mss. nonnulli, sed quod Trinitatis; Rom. et reliqui mss., sed quod unitatis; uno tamen excepto ubi, sed quod divinitatis. Eodem sensu.

^c Amerb. et Eras. cum majori numero mss., instar infidelibus; Gill. et Rom. cum cod. sex manu exaratis, instar fidelibus. Melius; nam supra de isdem Israelitis dicitur, ut fideles circumfusa, etc.

culo quodam, stellarum lucentium refulgerent globi; **A** quia ipse est *speculum sine macula, et imago bonitatis illius* (Sap. vii, 26).
ita etiam apostolorum et martyrum et sacerdotum, vice stellarum fulgentium, toto illucescerent chori mundo?

25. Ergo non solum bonus, sed etiam pastor bonus, hoc est, non sibi tantum, sed etiam ovibus suis bonus: *Bonus enim pastor animam suam ponit pro ovibus suis* (Joan. x, 11). Posuit plane animam suam, ut nostram levaret: sed pro divinitatis potestate posuit et sumpsit, sicut scriptum est: *Potestatem habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo sumendi eam. Nullus eam tollit a me, sed ego a memetipso pono eam* (Ibid., 17, 18).

26. Vides bonitatem, quia sponte posuit: vides potestatem, quia sumpsit; et tu bonum negas, cum ipse de se in Evangelio dixerit: *Si ego bonus, quare oculus tuus nequam* (Matth. xx, 15)? Ingrate, ^a quid agis? Bonum negas, per quem bona speras, si tamen credas? Bonum negas, qui dedit nobis quæ oculus non vidit, nec auris audivit (I Cor. ii, 9)?

27. Mihi expedit ut bonum credam: *Bonum est enim confidere Domino* (Psal. cxvii, 8). Mihi expedit ut Dominum confitear; scriptum est enim: *Confitemini Domino, quoniam bonus* (Ibid., 1).

28. ^b Mihi expedit, ut iudicem meum bonum arbitrer; Dominus enim iudex bonus domui I-rael. Ergo ^c si iudex Dei Filius, utique quoniam iudex Deus bonus, iudex autem Dei Filius est; Deus bonus iudex et Dei Filius est.

29. Sed fortasse non credas aliis, non credas Filio; audi Patrem dicentem: *Eruclavit cor meum Verbum bonum* (Psal. xlv, 1). Bonum ergo Verbum est, Verbum hoc de quo scriptum est: *Et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum* (Joan. 1, 1). Ergo si Verbum bonum, Filius autem Dei Verbum est: bonus utique Deus est Dei Filius; etiamsi non **476** placeat Arianis. Erubescant aliquando.

30. Judei dicebant: *Bonus est* (Joan. vii, 12). Etsi alii dicebant: *Non est*, alii dicebant tamen: *Bonus est; et vos omnes bonum negatis*.

31. Bonus est, qui peccatum unius donat; et bonus non est, qui peccatum mundi abstulit? De ipso enim dictum est: *Ecce Agnus Dei, ecce qui tollit peccatum mundi* (Joan. 1, 29).

32. Sed quid dubitamus? Credidit jam Ecclesia bonum, et confessa est dicendo: *Osculetur me ab oculis oris sui; quoniam bona uberum tua super vinum* (Cantic. 1, 1); et alibi: *Et faux tua tanquam vinum est optimum* (Cantic. vii, 9). Bonus ergo ille nos Legis et gratiæ nutrit uberibus, cœlesti curas hominum prædicatione demulcens; et nos bonum negamus, cum sit imago bonitatis, exprimens æternæ in se bonitatis effigiem, sicut et supra ostendimus scriptum,

^a Rom. edit. sola, *quid ais?*

^b Vet. edit., *Nec in bonum credam? Bonum est enim confiteri Domino. Mihi expedit ut Dominum confitear.* Cum his etiam faciunt mss. nonnulli, nisi quod omitunt. *nec in bonum credam.* Rom. edit. sola, *Mihi expedit ut Dominum confitear...* Mihi expedit ut bonum. Optime vero cæteri mss. ut nos in textu, nisi quod

CAPUT III.

Filium Dei Deum bonum ac verum esse, cum Deus unus sit.

33. [Alias cap. II.] Sed quid vobis videtur, qui bonum et verum Deum Dei Filium denegatis; cum scriptum sit quod nullus Deus, nisi unus (I Cor. viii, 4)? Nam etsi sunt qui dicantur dii, an inter eos Christum annumeratis, qui dicuntur, et non sunt? Cum speciale sit ejus, ut semper sit: et præter ipsum bonus et verus alius Deus non sit; quoniam in ipso est Deus: speciale autem etiam Patris sit, ut post ipsum verus alius Deus non sit; quia unus Deus, nec juxta Sabellianos Patrem Filiumque confundens, nec juxta Arianos Patrem Filiumque secernens. Pater enim et Filius distinctionem habent, ut Pater et Filius; separationem divinitatis non habent.

CAPUT IV.

Omnipotentem esse Dei Filium prisci novique fœderis auctoritate demonstratur.

34. [Alias cap. III.] Itaque cum verus et bonus Dei Filius, utique omnipotens Deus Dei Filius: num hinc quoque dubitari potest? Supra (lib. i, cap. 1) diximus lectum quia Dominus omnipotens nomen est ei. Ergo quia Filius Dominus, Dominus autem omnipotens; omnipotens est Dei Filius.

35. Sed accipe etiam eam de qua dubitare nequeas, lectionem: *Ecce venit, inquit, cum nubibus, et videbit eum omnis oculus, et qui eum compunxerunt: et plangent se super eum omnes tribus terræ. Etiam, amen. Ego sum* Λ et Ω , dicit Dominus Deus, qui est, et qui erat, et qui venturus est omnipotens (Apoc. 1, 7, 8). Quem igitur compunxerunt, et quem speramus esse venturum, nisi Filium? Ergo omnipotens Dominus et Deus Christus est.

36. Accipe aliud, sancte Imperator, et accipe Christum loquentem: *Hæc dicit Dominus omnipotens: Post honorem misit me super gentes, quæ **477** deprædaverunt vos; quoniam qui tangit vos, quasi qui tangit pupillam oculi ejus. Quia ecce ego injicio manum meam super eos, qui deprædaverunt vos, et ternam vos; et erunt in prædam, qui deprædaverunt vos, et scient quia Dominus omnipotens misit me* (Zacchar. ii, 8, 9). Utique qui dicit: Dominus est omnipotens: et qui misit, Dominus est omnipotens. Ergo et Patris et Filii omnipotentia: sed tamen Deus unus omnipotens; quia unitas potestatis est.

37. Atque ut scias, Imperator auguste, Christum esse, qui locutus est et in propheta et in Evangelio, tanquam in prædestinatione Evangelii per Esaiam

pro confidere, in quibusdam legitur confiteri.

^c Omnes edit. ac mss. nonnulli, *si iudex, Dei Filius utique; quoniam iudex Dominus, et Deus bonus est. Iudex autem Dei Filius est, et Deus, etc.* Rom. edit.,... *et Deus bonus, iudex autem Dei Filius est Deus, etc.* Reliqui mss. melius, ut in contextu.

dicit : *Ipse qui loquebar, adsum (Esai. LII, 6)*, hoc A de possibilitate 478 ambigit? Ergo quia omnipotentem probavi, probavi utique ambigere eum de possibilitate non posse.

38. Deinde alibi: *Omnia quæ Pater habet, mea sunt (Joan. XVI, 25)*. Quæ sunt omnia? Non utique locutus est de creatis; hæc enim omnia facta sunt per Filium: sed ea quæ Pater habet, id est, æternitatem, majestatem, divinitatem, quæ nascendo possedit. Ergo eum qui omnia habet, quæ Pater habet (scriptum est enim: *Omnia quæ Pater habet, mea sunt*), omnipotentem esse dubitare non possumus.

CAPUT V.

Objectos adversus Christi omnipotentiam Scripturæ textus exponit; ac maxime in eo immoratur, ut eundem non raro ex humanæ naturæ affectu locutum probet.

39. Nec vereor ne quia scriptum est de Deo: *Beatus et solus potens (1 Tim. VI, 15)*, ab eo Dei Filius separaretur; cum Scriptura Deum solum potentem dixerit, non Patrem solum: et ipse de Christo Deus Pater asserat per Prophetam: *Posui adjutorium super potentem (Psal. LXXXVIII, 20)*. Non ergo Pater solus potens, sed potens etiam Deus Filius; in Patre enim laudatur et Filius.

40. Certe ostendat aliquis quid sit, quod non possit Dei Filius: quis ei adjutor cum cælum faceret, fuit: quis adjutor cum conderet mundum? An qui in constitutione Angelorum et Dominationum adjutore non eguit, eguit ut hominem liberaret?

41. Scriptum est, inquit: *Pater meus, si possibile est, transfer a me calicem hunc (Matth. XXVI, 39; Luc. XII, 42)*. Et ideo si omnipotens est, quomodo

^a Mss. aliquot, *fragilitatem gessit*; unus, *naturam gerit*: reliqui et edit., *substantiam gessit*; quidam etiam, *gerit*.

^b Magister Sent. lib. III, dist. 17, § *Cæterum*, ita hunc locum refert, ut simul eo difficultatem haud mediocrem contineri profiteatur: *Quod tamen, inquit, ea ratione dictum accipi potest, non quia ipse (etiam in quantum homo) dubitaverit, sed quia modum gessit dubitantis, et hominibus dubitare videbatur*. At qui non satisfacit Estio ista solutio; ea siquidem in eundem locum relata subdit: *Rectius autem dicemus dubitationem Ambrosio esse non judicium anceps de veritate rei, sed indifferentiam quamdam partis sensitivæ ad sequendum affectum naturæ, vel rationem dubitantem*, etc. Sed neque sua se responsione plane contentum non disingulat, cum eius beneficio futurum dicit, ut locus hic possit *utcumque intelligi*. Verumtamen miramur quis tantus nodus in eo esse videatur, quod Christum hominis affectu dubitare dicat Ambrosius. Etenim e tota sermonis ac ratiocinationis serie haud difficulter intelligitur Christum hominis affectu dubitare nihil aliud esse Doctori nostro, nisi Christum præ se tulisse idem dubitationis signum, quod in simili statu exhibere alii homines consueverunt. Id quoque non obscure significatur in Expos. psal. xxxix, n. 16, ubi eundem locum eadem prorsus ratione enucleans; *secundum hominis locutus est affectum, quem innuit cautum esse debere, nec præsumere quod facile implere non possit*. Et infra, *hominum sensum exprimit, qui putant se a Domino suo, quando sunt in periculis, derelictos*. Hinc autem patet Magistri solutionem repudiari ab Estio non debuisse: maxime vero eum neque citatis locis, neque in Lucam lib. IV, num. 42, ubi hic idem textus delibatur, modum quo Christus, ut homo, dubitare vel iguo-

B Deo. Propheta non dubitat, et Filium dubitare tu credis? Num infra homines constituis Deum? Et dubitat de Patre Deus, et de morte formidat? Timet ergo Christus; et cum Petrus non timeat, Christus timet? Petrus dicit: *Animam meam pro te ponam (Joan. XII, 37)*; Christus dicit: *Anima mea turbatur (Joan. XII, 27)*.

44. Utrumque verum est, et plenum utrumque rationis; quod et ille qui est inferior, non timet: et ille qui superior est, gerit timentis affectum: ille enim quasi homo vim mortis ignorat, iste quasi Deus in corpore constitutus fragilitatem carnis exponit; ut eorum qui sacramentum Incarnationis ahjurant, excluderetur impietas. Denique et hæc dixit, et ^c Manichæus non credidit, Valentinus negavit, Marcion phantasma judicavit.

45. Eousque autem ^d hominem quem veritate rare potuerit, prorsus non tangat. Sed fusius de his lib. III agit Ambrosius.

^e Quod asserit Ambrosius de Manichæo, illud etiam traditur a multis aliis Patribus, nimirum illum veritatem incarnationis inficiatum. Christo phantasticam carnem, quæ humanis illuderet sensibus, attribuisse. Hoc docet Athanasius lib. de Salutari Adventu Chr., p. 365, Epiphanius Hæret. 66, Augustinus Hæret. 46 et Theodoretus pluribus locis. Certum est quoque Valentinum Christo corpus quoddam spirituale quod e cælo per Virginem tanquam per canalem descendisset, affinis: Marcionis vero eam fuisse impietatem, ut eundem Dominum non nisi spectrum nescio quod esse blasphemaret. Testatum id faciunt de Valentino quidem Tertull. de Præscript. cap. 49., Epiphanius ex Irenæo Hæret. 51., August., Theodor. et alii: de Marcione autem Tertull. adversus eundem cap. 8, Theodoretus lib. I Hæret. Fabul. c. 41 et lib. de Incarn. Christi. At de utroque simul laudatus jam non semel Tertull. lib. de Præscript. cap. 30, ubi amborum tempus, sectam philosophicam, religionem atque errores memorat.

^d Macarius atque Stephanus ut Monothelitarum hæresim defenderent, hunc locum in sexta synodo generali, quæ tertia Constant. est, act. 4, citaverunt, sed pro hæreticorum ingenio mutilatum, quemadmodum a Catholicis demonstratum est. Lectæ quoque fuerant in act. 4, litteræ Agathonis Rom. Pont. a quo cæteris Patrum in hæc Evangelica verba: *Pater, si possibile est, etc.*, testimoniis præmittitur Ambrosiana sententia, quæ cap. seq. num. sic legitur: *Suscepit ergo voluntatem meam, etc.* Quem locum in act. 10 iterum placuit recitari. Unde quanti facerent Doctorem nostrum, cognoscere est.

corporis demonstrabat, æquabat affectu, ut diceret: **A** *faciat; et Filius quos vult, vivificat*, sicut scriptum est *Sed tamen non sicut ego volo, sed sicut tu vis* (Matth. xxvi, 39); cum utique similiter sit Christi velle, quod Pater vult: cujus similiter est facere, quod Pater facit.

46. Quo loco etiam illa vestra quæstio conticescit, quam soletis objicere, quia dixit Dominus: *Non sicut ego volo, sed sicut tu vis*; et alibi: *Ad hoc descendendi de cælo, non ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui me misit* (Joan. vi, 38).

479 CAPUT VI.

Occasione superiorum Scripturæ locorum tantisper digrediens, libertatem Domini primum ex eo quod eadem præditus affirmetur Spiritus sanctus, deinde expressis quibus ipsa Filio Dei attribuitur, testimoniis demonstrat.

47. Ergo ut quasi interpositis plenioris expositionis paulisper inducis, cur dixerit: *Si possibile est, voluntatis interim liberæ Dominum fuisse doceamus. In tantum processistis impietatis, ut negetis quod Filius Dei liberæ voluntatis sit!* At certe soletis etiam sancto Spiritui derogare, et negare non potestis scriptum esse: *Spiritus ubi vult, spirat* (Joan. iii, 8). *Ubi vult*, inquit, non ubi jubetur. Ergo si Spiritus ubi vult, spirat, Filius quod vult, non agit? Et certe idem Dei Filius in Evangelio suo dicit, ubi velit spirandi suppetere Spiritui facultatem. Numquid ergo superiorem fatetur; quia illi licet, quod sibi non licet?

48. Apostolus quoque dicit quia *omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult* (I Cor. xii, 11). *Prout vult*, inquit, hoc est, pro liberæ voluntatis arbitrio, non pro necessitatis obsequio. Et dividit Spiritus non mediocriter; sed quæ Deus consuevit operari, gratiam curationum, et operationem virtutum. Ergo dividit Spiritus prout vult, Filius Dei non liberat, quem vult? Sed audi etiam ipsum agere quod vult. Dixit enim: *Ut faciam voluntatem tuam, Deus meus, volui* (Psal. xxxix, 9). Et alibi: *Voluntarie sacrificabo tibi* (Psal. lxxviii, 8).

49. Scivit sanctus apostolus Petrus Jesum in potestate habere quæ vellet; et ideo cum videret ambulare eum supra mare, ait: *Domine, si tu es, jube me venire ad te super aquas* (Matth. xiv, 28). Petrus credidit quia si Christus jubeat, naturæ possit conditio mutari; ut humanis se subjiciat unda vestigiis, et discrepantium naturarum possit convenire concordia. Petrus poscit ut jubeat, non ut roget Christus: Christus non rogavit, sed jussit, et factum est: et Arius contradicit?

50. Quid est tamen quod Pater velit, Filius nolit: aut Filius velit et Pater nolit? *Pater quos vult, vivi-*

faciat; et Filius quos vult, vivificat, sicut scriptum est (Joan. v, 21). Dic nunc quos vivificaverit Filius, et Pater vivificare noluerit. Cum autem Filius quos velit vivificet, et operatio una sit; vides quia non solum Filius voluntatem Patris, sed etiam Pater Filii faciat voluntatem? Quid est autem vivificare, nisi per Filii passionem? Passio autem Christi voluntas est Patris. Quos ergo Filius vivificat, per Patris vivificat voluntatem. Una igitur est voluntas.

51. Quæ autem voluntas Patris, nisi ut veniret Jesus in hunc mundum, et nos mundaret a vitiis? **480** Audi leprosum dicentem: *Si vis, potes me mundare* (Matth. viii, 2). Respondit Christus, *Volo*; ^b et statim secutus est effectus sanitatis. Vides quia Filius suæ arbitrii voluntatis est, et Christi voluntas eadem quæ paterna est? Quamquam cum dixerit: *Omnia quæ Pater habet, mea sunt* (Joan. xvi, 15): sine dubio quia nihil excipitur, quam Pater habet, eandem habet et Filius voluntatem.

CAPUT VII.

Redit ad propositæ difficultatis solutionem, et voluntatem affectusque humanos a Christo vere susceptas esse, ac proinde quidquid in ipso non congruit divinitati, ex eisdem oriri docet, atque ad id quod simul Deus et homo erat, refert.

52. Una ergo voluntas, ubi una operatio; in Deo enim voluntatis series operationis effectus est. Sed alia voluntas hominis, alia Dei. Denique ut scias vitam in voluntate esse hominis; quia mortem timeamus: passionem autem Christi in voluntate divina; ut peteretur pro nobis: cum Petrus eum vellet a passione revocare, Dominus ait: *Non sapis quæ Dei sunt, sed quæ sunt hominum* (Matth. xvi, 25).

53. Suscepit ergo voluntatem meam, suscepit tristitiam meam. Confidenter tristitiam nomino, quia crucem prædico. Mea est voluntas, quam suam dixit; quia ut homo suscepit tristitiam meam, ut homo locutus est; et ideo ait: *Non sicut ego volo, sed sicut tu vis* (Matth. xxvi, 39). Mea est tristitia, quam meo suscepit affectu: nemo enim moriturus exultat. Mihi compatitur, mihi tristis est, mihi dolet. Ergo pro me et in me doluit, qui pro se nihil habuit quod doleret.

54. Doles igitur, Domine Jesu, non tua, sed mea vulnera: non tuam mortem, sed nostram infirmitatem, sicut ait propheta: *Quia pro nobis dolet* (Esai. lxxviii, 4): et nos, Domine, æstimavimus te esse in doloribus; cum tu non pro te, sed pro me doleres.

55. Et quid mirum si pro omnibus doluit, qui pro uno flevit? Quid mirum, si moriturus pro omnibus tædeat, qui Lazarum resuscitaturus illacrymat? Verum et ibi piæ sororis lacrymis commovetur, quia ^c mente humana tangebatur: et hic alto ope-

^a Arius ejusque sectatores cum libertatem aliter eripere Christo non possent, eo devenerant impietatis, ut ab illo non animam, sed solam carnem assumptam contenderent. Testis est hujus rei Athanasius de Salut. Adventu Chr. pag. 635; Epiphanius Hæret. 69, num. 49; Augustinus Hæret. 49; et Theodoretus lib. v Hæret. Fabul. cap. 44.

^b Ita edit. omnes et mss. aliquot: alii vero non pauci vocem *sanitatis* prætererunt; pro qua substituunt aliqui, *et statim leprosus sanus effectus est*. Rursus autem pro *arbitrii suæ voluntatis*, Theod. codex solus exhibet, *arbitrii suæ potestatis*.

^c Vet. edit. ac mss. bene multi, *mentem humanam tangebant*, duo *tangebant*; Rom. edit., *mentem humanam*

ratur affectu; ut sicut mors ejus mortem abstulit, **A** livor ejus ulcera nostra sanavit: ita etiam mœrorem nostrum mœror ejus aboleret.

56. Ut homo ergo dubitat, ut homo turbatur.

a Non turbatur ejus virtus, non turbatur ejus divinitas: sed turbatur anima: turbatur secundum humanæ fragilitatis assumptionem. Et ideo quia suscepit animam, **b** suscepit et animæ passiones; non enim Deus eo quod Deus erat, aut turbari aut mori potuisset. Denique, *Deus, Deus*, inquit, *meus, quare me dereliquisti (Psal. xxi, 1)?* Ut homo **481** ergo loquitur, meos circumferens metus; quod in periculis positi, **c** a Domino deseri nos putamus. Ut homo turbatur, ut homo flet, ut homo crucifigitur.

57. Sic enim et apostolus Paulus dixit: Quia *Christi carnem crucifixerunt (Galat. v, 24)*. Et alibi apostolus Petrus ait: *Christo passo secundum carnem (1 Pet. iv, 1)*. Caro igitur est passa, divinitas autem mortis libera: passioni corpus naturæ humanæ lege concessit; an vero mori divinitas potest, cum anima non possit? *Nolite*, inquit, *timere eos qui corpus possunt occidere, animam autem non possunt (Matth. x, 28)*. Si ergo anima occidi non potest, quomodo divinitas potest?

58. [*Alias cap. IV*]. **d** Unde illud quod lectum est, Dominum majestatis crucifixum esse, non quasi in majestate sua crucifixum putemus (*1 Cor. ii, 8*): sed quia **e** idem Deus, idem homo, per divinitatem Deus, per susceptionem carnis homo Jesus Christus, Dominus majestatis dicitur crucifixus, quia consors utriusque naturæ, id est, humanæ atque divinæ, in **C** natura hominis subiit passionem; ut indiscrete et Dominus majestatis dicatur esse qui passus est, et Filius hominis, sicut scriptum est, *qui descendit de cælo (Joan. iii, 13)*.

CAPUT VIII.

Ex principio proxime ante constituto illud solvitur,

tangebant; mss. reliqui ut in textu. At continuo post ubi vet. edit. cum parte mss., operabatur effectus; Rom. edit. cum aliis mss., affectus.

a Mss. aliquot, *Non turbatur ut virtus.*

b Intellige affectus innocuos, nec non vitiorum quibus nostros depravari dolemus, immunes. Etsi vero eosdem alii, post Hieronymum in Matth. xxxvi, *propassiones* vocare maluerunt, quam passiones; hanc tamen vocem adhibere voluit Ambrosius, ut Ariano errori validius orthodoxa veritas opponeretur. De Christi porro affectibus ubertim Magister **D** in III Sentent. distinct. 15; D. Thom. iii p., q. 15, a. 4 et 6, aliique post eos theologi disputant.

c Mss. complures, *a Deo deseri.*

d Hic locus non modo in epist. 134 Leonis Magni ad Leon. August., verum etiam in conc. Chalced. act. 2, et in epist. 24 ejusdem Leonis papæ ad Flavian. relatus invenitur. Ambigitur autem a quo idem cum aliorum PP. testimoniiis additus fuerit in epistola memorata. Garnerius Præfat. in Schol. S. Cyrilli hoc a Theodoro factum contendit: Quenellius vero in Not. ad epist. 24 Leonis supra citatam, dispunctis Garnerii rationibus, eadem illa testimonia a Leone ipso proposita, et ejus nomine in concilio recitata esse disputat. Sed isthæc parum ad nostrum propositum.

e Rom. edit., *Idem Deus et homo. Quod autem hic*

quod Christus dixit: Pater major me est. Quæ verba et alia ejusdem rationis ubi secundum humanitatem intelligenda esse ostensum est, eundem Dominum secundum naturam divinam dici non posse Patri inferiorem multis confirmatur.

59. Per naturam igitur hominis et dubitavit, **f** et tæduit et resurrexit; quod enim cecidit, hoc resurgit. Per naturam hominis dicit etiam illud, de quo calumniari solent; quia dictum est: *Quoniam Pater major me est (Joan. xiv, 28)*.

60. Verum quia alibi dicitur: *Exivi a Patre, et veni in mundum: iterum relinquo mundum, et vado ad Patrem (Joan. xvi, 28)*: quomodo vadit, nisi per mortem: et venit, nisi per resurrectionem? Denique **B** addidit, ut de assumptione se dixisse signaret: *Propterea dixi vobis priusquam fiat; ut cum factum fuerit, credatis (Joan. xiv, 29)*. Loquebatur enim passionem sui corporis, et resurrectionem per quam credere cœperant, qui ante dubitabant; neque enim Deus de loco ad locum transit, qui ubique semper est. Ut homo est qui vadit, ipse est qui venit. Denique et alibi dicit: *Surgite, eamus hinc (Ibid., 31)*. In eo ergo vadit et venit, quod est commune nobiscum.

61. Nam quomodo potest minor esse Deus, cum Deus perfectus et plenus sit? Sed minor **482** in natura hominis et miraris si ex **e** persona hominis Patrem dixit majorem, qui in persona hominis se verum dixit esse, non hominem; dixit enim: *Ego autem sum vermis et non homo (Psal. xxi, 7)*; et alibi: *Sicut ovis ad occisionem ductus est (Esai. lxi, 7)*.

62. Si in hoc minorem dicis, negare non possum: sed, ut verbo utar Scripturæ, non minor natus, sed *minoratus (Hebr. ii, 9)*, hoc est, minor factus est. Quomodo autem minor factus, nisi quia: *Cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit (Phil. ii,*

et infra l. iii dicitur propter intimam illam in Christo divinæ humanæque naturæ unionem Dominum majestatis e cruce pependisse, ac vice versa e cælo descendisse Filium hominis, rite pronuntiar; hoc ipsum postea docuit Augustinus lib. i de Trinit. c. 15, n. 28, quem consule. Hoc porro illud est, quod communicatio idiomatum appellatur a scholasticis.

f Ita omnes ed. ac mss. aliquot: cæteri vero *partim, et tædiant, partim et tædificavit.*

g Paulo durior videtur ea locutio, quippe que hominis naturam per omniæ saltem voce tenui confundat. Difficultatem ut solvat Petavius Dogm. Theolog. de Trinit. ait personam hic eo significatu accipiendam, quo vulgus dicit aliquem in persona alicujus loqui vel agere, id est, vice, nomine vel auctoritate: quo sensu personæ vocem etiam ab aliis quibusdam l. a tribus positam censet. Addere potuisset Ambrosium ipsum infra c. 10, num. 81, ubi dicit mortis obedientiam incarnationis fuisse, *in qua et officia nostra suscepit et nomina*. Verum quidquid sit de hac acceptance, cum passim in hoc Opere naturam ac personam satis distinguat S. Doctor, certum est orthodoxam hoc loco esse ipsius sententiam, nec aliud sibi voluisse, nisi Christum ut hominem seu secundum naturam humanam locutum, cum Patrem majorem dixit; sicut etiam lib. iv ait eundem Christum *ex personæ hominis incarnati susceptione loqui.*

6, 7) : non remittens utique quod erat, sed assumens A quod non erat ; quia formam servi accepit.

65. Denique ut sciremus per susceptionem corporis minoratum, de homine se David prophetare signavit dicens : *Quid est homo, quod memor es ejus : aut Filius hominis, nisi quia visitas eum ? Minorasti eum paulo minus ab angelis (Psal. viii, 5, 6).* Et hoc ipsum interpretatus Apostolus, ait : *Nam paulo quam angelos minoratum videmus Jesum, propter passionem mortis gloria et honore coronatum ; ut sine Deo pro omnibus gustaret mortem (Hebr. ii, 9).*

64. Non solum ergo Patre, sed etiam angelis minor Filius Dei factus est. Et si hoc ad præjudicium trahis ; nam ergo Filius in natura Dei minor est, quam sui angeli qui ei servant et ministrant (*Math. iv, 6*) ? Ita dum minorem vultis asserere, impietatem incurritis ; ut angelorum naturam Dei Filio præferas. Sed non est servus supra Dominum suum (*Math. x, 24*). Denique et in carne constituto angeli ministrabant ; ut nihil eum agnoscas per naturam corporis imminutum ; neque enim Deus sui pati potuit detrimentum, cum id quod assumpsit ex Virgine, nec accessio divinæ neo diminutio potestatis sit.

65. Non est ergo secundum divinitatem minor, qui plenitudinem habet divinitatis et gloriæ. Major enim et minor in iis quæ corporalia sunt, distingui solent : aut statu major, aut plenitudine, aut certe ætate. Vacant ista, ubi de divinis tractatus inducitur. Major enim vulgo dici solet, qui aliquem instituit et informat : in Dei autem sapientiam non cadit, ut instituta sit alterius disciplinis ; cum ipsa disciplinarum omnium tradiderit institutum. Quam bene autem posuit Apostolus : *Ut sine Deo pro omnibus gustaret mortem (Hebr. ii, 9)* ; ne divinitatis illam passionem putaremuisse, non carnis !

66. Ergo si non invenerunt quemadmodum possent probare majorem, non verbis calumnientur, sed verborum rationem requirant. Ergo illos interrogo quo putent esse majorem ? Si quia Pater est, eo majorem putant : sed non hic ætas et tempus, neque canities Patris, et **483** filii pueritia est ; hæc enim majorem ^a solent facere patrem. Cæterum pater et filius generantis et nati nomina sunt, quæ non videntur separare, sed jungere ; non enim pietas naturæ detrimentum est : namque homines sibi invicem conciliat necessitudo, non separat.

67. Itaque si nec de natura afferre possunt aliquam quæstionem, vel testimoniis credant. Denique Filium non esse eo minorem, quia Filius est, evangelista testatur ; et æqualem esse, quia Filius est, ipse

significat dicens : *Propterea enim volebant eum occidere Judæi, quia non solum solvebat sabbatum, sed et Patrem propriam dicebat Deum, æqualem se faciens Deo (Joan. v, 18).*

68. Non Judæi hoc dicunt, sed Evangelista testatur, quod æqualem se faciebat Deo, proprium se Filium Dei dicens. Non enim scriptum est ex persona Judæorum dicentium : Propterea volebamus eum occidere : sed evangelista ex sua persona dicit : *Propterea enim volebant illum Judæi occidere.* Et interpretatus est causam, ideo Judæos ad necem ejus esse commotos, quod cum et sabbatum quasi Deus solveret, et Deum Patrem sibi proprium vindicare, non solum in solutione sabbati majestatem divinæ potestatis, sed etiam ^b in Patris proprii nomine jus sibi æternæ æqualitatis adscisceret.

69. Quibus aptissime respondit Dei Filius, ut et Dei se Filium, et æqualem probaret : *Quæcumque, inquit, Pater fecerit, eadem et Filius facit similiter (Ibid., 19).* Filius igitur Patri et dicitur et probatur æqualis. Bona æqualitas, quæ et differentiam divinitatis excludit, et cum Filio Patrem signat, cui Filius sit æqualis ; non est enim diversa, nec singularis æqualitas ; quia nemo æqualis ipse sibi solus est. Ergo Evangelista interpretatus est quid sit proprium Filium Dei se dicere, hoc est, æqualem se facere Deo.

70. Unde id secutus Apostolus dixit : *Non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo (Phil. ii, 6).* Quod enim quis non habet, rapere conatur. Ergo non quasi rapinam habebat æqualitatem cum Patre ^c quam in substantia sui tamquam Deus et Dominus possidebat. Unde addidit : *Formam servi accepit (Ibid. 7).* ^d Contrarium utique servus, et æqualis. Æqualis ergo in Dei forma ; minor in susceptione carnis, et hominis passione. Nam quomodo eadem posset minor esse æqualisque natura ? Quomodo autem, si minor est, eadem similiter facit, quæ Pater facit ? Nam quemadmodum eadem operatio diversæ esset potestatis ? Numquid sic potest minor, quemadmodum major operari ? aut una operatio potest esse, ubi diversa substantia est ?

71. Itaque accipe Christum ^e secundum divinitatem minorem non posse dici. Ipse loquitur ad Abraham : *Per me ipsum juravi (Gen. xii, 16).* Ostendit autem Apostolus eum qui per se jurat, minorem **484** esse non posse. Itaque sic ait : *Abrahæ cum repromississet Deus, quoniam nullum alium majorem habebat, juravit per seipsum, dicens : Nisi benedicens benedixero te, et multiplicando multiplica-*

Qua quidem responsione præcipuam Arianarum legionum machinam everti, et confringi non dubium est. Veruntamen ex Patribus non defuerunt, qui eundem Filium, etiam qua Deum, voluerunt eatenus dici minorem posse, quatenus omnimoda nature inter utrumque servetur æqualitas ; ut hoc unum Filius infra Patrem habeat, quod sit genitus : et Pater hoc unum supra Filium, quod sit ingentus, etc. Filii origo. Adis hac de re synodum Sardic. in epist. synod. ; Alexandrum, Alex. episc., scribentem ad Alexandrinos, cujus litteræ a Theodoro lib. 1, cap. 4 refer-

^a Mss. aliquot, solent fateri patrem.

^b Codex Tell., in Patre proprio nomen ejus, etc.

^c Edit. Quam in natura sui.

^d Mss. nonnulli, ac edit vet., Contrarium ; edit. Contrarius utique servus æquali ; reliqui mss. et edit. Rom. ut in textu. Infra vero ubi omnes edit. atque mss. duobus exceptis, quomodo eadem ; iidem duo legunt, quomodo eidem, etc.

^e Hic aperte declarat Ambrosius, quod ex toto capituli huius contextu cognoscitur, Filium scilicet quatenus Deum nullo modo, posse Patre minorem dici.

vero a te (Habr. vi, 13, 14). Ergo majorem non habuit Christus, et ideo per se juravit. Et bene addidit: *Homines enim per majorem se jurant; quia homines majorem habent, Deus non habet* (Ibid., 16).

72. Aut si volunt de Patre dictum videri, reliqua non cohererent; neque enim Pater visus est Abraham, nec Deo Patri pedes lavit, sed ei in quo futuri hominis est figura. Denique Filius Dei dicit: *Abraham diem meum vidit, et gravisus est* (Joan. viii, 56). Ipse est ergo qui per se juravit, quem Abraham vidit.

73. Et revera quomodo majorem habet, qui divinitate cum Patre unum est (Joan. x, 30)? Quod enim unum est, dissimile non est: inter majorem autem minoremque discretio est. Ergo de Filio, et Patre praesentis docet lectionis exemplum, quia nec Pater minorem habet, nec majorem Dei Filius; cum in Patre et Filio nulla distantia divinitatis sit, sed una majestas.

CAPUT IX.

Objicientibus Filium cum a Patre sit missus, eo utique minorem esse; respondetur illum etiam a Spiritu missum, quo tamen minor non habeatur. Additur etiam Spiritum mitti a Patre et Filio, ut utriusque operationum unitas designetur: Hinc admonemur sedulo distinguendum quae locutiones Christo ut Deo, quaeve eidem ut homini convenient: quarum exemplum non pauca subjiciuntur exponunturque.

74. Nec illud sane metuo, quod solent obtendere minorem esse, quia missus est. Si enim et minor non docetur, et honorificentiae docetur aequalitas; cum ita omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem (Joan. v, 23), constat eo minorem non esse, quod missus est.

75. Non ergo humani sermonis angustias, sed verborum claritatem intueri, operibus crede. Considera quia Dominus noster Jesus Christus in Esaia locutus est ab Spiritu sancto esse se missum (Esa. lxi, 1). Numquid ergo Spiritu minor Filius, quia missus ab Spiritu est? Habes igitur scriptum quod Filius a Patre et Spiritu ejus dicat esse se missum: *Ego sum, inquit, primus, et ego in aeternum, et manus*

runtur; Athanasium lib. ii, in Arianos; Gregorium Naz. Orat. 5 et 30, Chrysost. hom. 75 in Joan. et alios Graecos: inter Latinos autem Hilarium lib. ix de Trinit. c. 51 atque Augustinum lib. iii cont. Maxim. Arian. cap. 14. Magis tamen Ambrosiana distinctio obtinuit apud posteros.

^a Nonnulli mss., et multiplicando multiplicaberis.

^b Mss. Aud. et Ebrul., sed verborum claritatem.

^c Aut. edit. cum uno vel altero ms., *Aut si volunt; Rom. et mss. ceteri, Aut si nolunt.* Optime, referendum enim ad ultima verba loci ex Esaia citati, *Dominus misit me, et Spiritus ejus.* Etenim qui Christum hic a propheta loquentem induci negaverit, eum haec verba Patri attribuere necessum erit.

^d Ita non solum Ambrosiani cod. omnes scripti ac editi; verum etiam Concilium Ephes. i, quod est generale iii, cap. 24, inter *excepta ex opusculis Patrum*, tom. III, edit. Labb., quae in act. quoque 6 repetita sunt in Collect. Baluz: et Concil. Chalc. oecumen. iii, act 1 et 2, tom. iv, ejusdem edit. Labb.; verum etiam in epist. Leonis papae ad Leon. imperat. cum apud Labbeum t. III, tum in edit. Quenelliana Operum ejusdem Leonis in contextu citatae epist., attamen ibidem in margine Quenellius in cod.

mea fundavit terram, dextera mea solidavit caelum (Esa. xlviii, 12, 13); et infra: *Ego locutus sum, et ego vocavi; adduxi eum, et prosperam iter ejus feci. Accedite ad me, et audite haec: non in oculo ab initio locutus sum. Cum fierent, illi: eram: et nunc Dominus misit me, et Spiritus ejus* (Ibid., 15, 16). Uti qui caelum fecit et terram, ipse dicit a Domino et a Spiritu ejus esse se missum. Videtis ergo quod simplicitas sermonis, non injuria **485** missionis sit. Ipse igitur missus a Patre, ipse est missus ab Spiritu.

76. Et ut cognoscas nullam majestatis esse distantiam, etiam Filius Spiritum mittit, sicut ipse dixit: *Cum venerit autem Paraclitus, quem ego mittam vobis a Patre meo, Spiritus veritatis, qui a Patre meo procedit* (Joan. xv, 26). Hunc eundem Paraclitum et a Patre esse mittendum supra docuit dicens: *Paraclitus autem ille Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo* (Joan. xiv, 26). Vide unitatem, quia quem Deus Pater mittit, mittit et Filius: et quem mittit Pater, mittit et Spiritus. ^e Aut si nolunt Filium missum, quia dexteram Patris Filium legimus; ipsi de Patre quod de Filio abnuunt, fatebuntur: nisi forte aut alterum sibi Patrem, aut alterum sibi Filium inveniant Ariani.

77. Sileant igitur ^d inanes de sermonibus quaestiones; quia regnum Dei, sicut scriptum est (I Cor. ii, 4), non in persuasionem verbi est, sed in ostensione virtutis. Servemus distinctionem divinitatis et carnis. Unus in utraque loquitur Dei Filius; quia in eodem utraque natura est: et si idem loquitur, non ^c uno semper loquitur modo. Intende in eo nunc gloriam Dei, nunc hominis passiones. Quasi Deus loquitur quae sunt divina, quia Verbum est: quasi homo dicit quae sunt humana, quia in mea substantia loquebatur.

78. *Hic est panis vivus, qui descendit de caelo* (Joan. vi, 51). Panis hic caro est, sicut ipse dixit: *Hic panis quem ego dabo, caro mea est* (Ibid., 53). Hic est qui descendit de caelo, hic est quem Pater sanctificavit, et misit in hunc mundum. ^e Nec ipsa

Thuan. scriptum notavit, *inanis dissertationis quaestiones.* Infra vero diligentiss. Baluzius ex vet. exemplaribus Ephes. Concilii, ex Contio et ms. Corbei. synodi Chalced. cui etiam Rustici lectionem addit, quibus praeterea jungera licuisset ex ipsa Synodo Chalc. edit. Labb. Graeca illa, *εις εν εκατέρω ιωλι ο του θεου υιος*, sicut et laudatam Leonis epist. edit. Quen.; in eodem igitur Ephes. Conc. Baluzius reposuit, *unus in utroque locutus est.* etc., ubi apud Ambrosium, *Facundum, et in act. 5 Concilii Later. sub Martino papa, nec non in mss. duobus Colb. legebatur, unus in utroque locutus est, etc.* Quam tamen lectionem, praeter haec a Baluzio ipso memorata, nostri omnes mss., laudata Concilia Ephes. et Chalc. in Labb. edit. atque epist. Leonis ibidem, series quoque orationis, plane confirmant.

^e Omnes edit. ac mss. non pauci, *Haec ipsa littera... non divinitatem eguisse*; alii mss. et Graecus textus Synodi Chalc. edit. Labb. nobiscum faciunt: excepto quod nonnulli cod. geminant negationem in hunc modum, *nec ipsa littera... non divinitatem eguisse*: quam lectionem ex antiq. exemp. Ephes. Synodi, et duobus Ambros. praetulit Baluzius. Verum omnino expurgendam secundam negationem docet

littera nos docet sanctificatione divinitatem eguisse, A sed carnem. Denique ipse Dominus dixit: *Et ego memetipsum sanctifico pro ipsis* (Joan. xvii, 19); ut agnoscas quod et sanctificatur in carne pro nobis, et divinitate sanctificat.

79. Hic idem est quem Pater misit, sed *factum ex muliere, factum sub Lege*, ut Apostolus dixit (Galat. iv, 4). Hic est, qui ait: *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me: evangelizare pauperibus misit me* (Luc. iv, 18). Hic est qui dicit: *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui misit me. Si quis voluerit voluntatem ejus facere, cognoscat de doctrina, utrum ex Deo est, an ego a me ipso loquar* (Joan. vii, 16, 17). Alia ergo ex Deo doctrina, alia ex homine. Itaque Judæi cum doctrinam ejus secundum hominem quærerent, et dicerent: *Quomodo hic litteras novit, cum B non didicerit* (Joan. vii, 15)? respondit Jesus, et dixit: *Mea doctrina, non est mea; nam cum sine 486 eruditione litterarum doceat, non quasi homo, sed potius ut Deus videtur docere, qui doctrinam non didicerit, sed invenerit.*

80. Adinvenit enim omnem viam disciplinæ, ut supra lectum est; nam utique de Filio Dei dictum est: *Hic est Deus noster, et non æstimabitur alius ad eum qui adinvenit omnem viam disciplinæ. Post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est* (Baruc. iii, 36 et seq.). Quomodo ergo secundum divinitatem doctrinam suam non habet, qui adinvenit omnem viam disciplinæ, antequam videretur in terris? Aut quomodo minor, de quo dictum est: *Non æstimabitur alius ad eum?* Utique incomparabilis dicitur, ad quem nemo alius æstimari potest: sed ita C incomparabilis, ut Patri nequeat anteferri. Quod si de Patre dictum putant, impietatem * Sabellii non evadent, ut Patri susceptionem humanæ carnis attribuant.

81. Persequamur sequentia: *Qui a semetipso, inquit, loquitur, gloriam suam quærit* (Joan. vii, 18). Vide unitatem, quæ et Patrem signat et Filium. Non potest non esse, qui loquitur: sed non potest a semetipso esse quod loquitur, in quo naturaliter ex Patre sunt omnia.

82. Quid est autem: *Gloriam suam quærit?* Hoc est, non divisam a Patre gloriam; nam utique et Verbum Deus habet gloriam. Denique dicit: *Ut videant gloriam meam* (Joan. xvii, 24). Sed illa verbi gloria eadem Patris gloria est, sicut scriptum est: *Dominus D Jesus Christus in gloria est Dei Patris* (Philip. ii, 11). Ita igitur secundum divinitatem Dei Filius suam glo-

ipse sensus: aut saltem cum M. Mercatore atque Contio, quos ibidem refert Baluzius, legendum erit, *Et ipsa littera, etc.*

^a Epiphanius in *Anaceph.* lib. sui ii, scribit, *Sabelliani cum Noetianis in omnibus propemodum consentiunt, nisi quod Patrem ipsum negant passum.* Qua sententia quid magis cum Ambrosiana pugnare videatur? Verum præceptorum suo commodum Augustinus tulit suppetias, is enim Hær. 41 citatis Epiphanius verbis ita subjungit: *Quomodo de Sabellianis intelligi potest; cum sic innoverint dicere Patrem passum, ut Patripassiani quam Sabelliani crebrius nun-*

riam habet, ut Patris et Filii una sit gloria. Non est ergo minor in claritate, quia una gloria: non minor divinitate, quia plenitudo divinitatis in Christo est.

83. Et quomodo, inquis, scriptum est: *Pater, venit hora, clarifica Filium tuum* (Joan. xvii, 1)? Qui hoc dicit, clarificatione, inquis, indiget. Illicusque oculos habes: quod reliquum est non legisti; sequitur enim: *Ut Filius tuus clarificet te* (Ibid.). Numquid et Pater indiget, qui clarificandus a Filio est?

CAPUT X.

Objectionem a Filii obedientia desumptam solvit, ostensoque Trinitatis unam potentiam, divinitatem atque operationem esse, addit Christum etiam matri, qua minor dici neutiquam potest, obedientiam exhibuisse.

84. Pari modo obedientiam Filii objicere solent, quia scriptum est: *Et specie inventus 487 ut homo, humiliavit semetipsum, factus obediens usque ad mortem* (Phil. ii, 7, 8). Et hominem præmisit, et usque ad mortem dixit; ut intelligeremus obedientiam mortis non divinitatis fuisse, sed incarnationis: in qua et officia nostra suscepit et nomina.

85. Didicimus itaque unam esse potentiam Trinitatis, quam nos ^b in ipsa atque post ipsam docuit passionem; Filius enim patitur per corporis sacramentum, apostolis Spiritus sanctus infunditur: in manus Patris commendatur spiritus, Deus quoque Pater maxima voce signatur. Didicimus unam Patris et Filii esse imaginem, unam similitudinem, unam sanctificationem. Didicimus unam esse operationem, unam gloriam, unam quoque divinitatem.

86. Unus ergo et solus Deus; quia scriptum est: *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies* (Deut. vi, 13). Unus Deus, non ut ipse sit Pater et Filius, sicut impius Sabellius asserit: sed quia Patris et Filii, Spiritusque sancti una divinitas sit: ubi autem una divinitas, una voluntas, una præceptio.

87. Denique ut scias et Patrem esse, et Filium esse, et unum opus Patris ac Filii esse, Apostolum sequere, qui dixit: *Ipse autem Deus, et Pater noster, et Dominus noster Jesus dirigat viam nostram ad vos* (1 Thess. iii, 11). ^c Et Patrem loquitur, et Filium loquitur: sed unitas directionis est; quia unitas potestatis est. Sic et alibi habes: *Ipse autem Dominus noster Jesus Christus, et Deus, et Pater noster qui dilexit nos, et dedit consolationem æternam, et spem bonam in gratia; consoletur corda vestra, et confirmet* (II Thess. ii, 15, 16). Quantam unitatem ostendit, cupentur? Sed hæc inter se alio loco conciliabuntur.

^b Vet. edit., *in ipsa quoque docuit passione. Filius enim patitur, in manus Patris commendatur spiritus, Deus quoque Pater maxima voce; Gill. solus, inclamatur, atque post ipsam docuit passionem. Filius enim patitur, etc.* Confuse perturbateque. Mss. autem ubi bismum faciunt, paucis tamen exceptis qui ultimam partem ita efferunt, *Spiritus sanctus infunditur. Pater quoque, etc.*, omissis vocibus quæ interjiciuntur.

^c Edit. ultimæ Paris., *Et Pater loquitur, et Filius loquitur.* Corrupto sensu.

ut consolationis unitas, non pluralitas sit! Conticescat ergo perfidia, aut si ratione non vincitur, morali humanitate flectatur.

88. Consideremus quam moraliter egerit Dominus, ut nos non solum fidem, sed etiam mores doceret. Namque in forma hominis constitutus, subditus erat Joseph et Mariæ (Luc. II, 51). Numquid ergo minor et hominibus, quia subditus? Aliud pietatis, aliud potestatis est: sed non præjudicat pietas potestati. In quo ergo legis subditum Patri? In corpore scilicet, in quo erat subditus matri.

CAPUT XI.

Proposit cum Arianis humaniter agere Christi exemplo vulnera vino et oleo curantis: ad quod cæleste medicamentum omnes invitans, quo consilio is carnem induerit, et qua utilitate, tradit. Hinc aperit quantum prosit fidem habere, qua Christum propter nos omnem infirmitatem suscepisse cognoscimus, cujus divinitas in passione erumperebat. Ex quibus intelligere est Dei Filium sine subjectione ulla missum fuisse: nec vetendum ne fides hæc displiceat Patri; quippe qui in filio sibi complacere significet.

89. Agamus et nos moraliter, persuadeamus illis quod sibi prosit, obsecremus et ploremus ante Dominum qui fecit nos (Psal. xciv. 6). Non enim **488** vincere volumus, sed sanare: non insidiosè agimus, sed religiose monemus. Sæpe flectit humanitas, quos nec virtus potuerit superare, nec ratio. Denique Dominus illum hominem qui ex Hiericho descendens, incidit in latrones, quem non asperioribus Legis medicamentis, non prophetico rigore curaverat, oleo curavit et vino (Luc. x, 30 et seq.).

90. Veniant ergo ad hunc omnes qui sanari volunt; accipiant medicamentum, quod et a Patre detulit, et præparavit in cælo, ex illis confectum immortalibus succis. Hoc ex terra non pullulat; expers enim est omnis natura hujus confectionis. Divino enim consilio suscepit hanc carnem, ut ostenderet legem carnis legi esse subditam mentis. Suscepit carnem, ut quasi homo vinceret, qui homines erudiret.

91. Quid mihi prodesset, si quasi Deus exerta potestate divinitatem suam tantummodo inviolabilem demonstrasset? Aut cur suscipere carnem, nisi ut tentari se naturæ atque infirmitatis meæ conditione pateretur? Tentari debuit, compati mihi debuit; ut scirem quemadmodum tentatus vincerem, compassus evaderem. Vicit per continentiam, vicit per contemptum divitiarum, vicit per fidem: calcavit ambitionem, fugavit intemperantiam, ^a lasciviam relegavit.

92. Hoc medicamentum Petrus vidit, et retia sua, instrumenta videlicet quæstus et subsidia dereliquit, renuntians carnis concupiscentiæ tanquam corruptæ navi, in quam quasi sentina quædam multarum ingreditur passionum. Magnum ergo medicamentum,

^a Mss. aliquot, *lasciviam religavit*; nonnulli etiam, *ligaverit*.

^b Plerique mss., *Maledictus homo qui, etc.*

A quod non solum cicatricem vetusti vulneris amputavit, sed etiam causam passionis incidit. O fides thesauris omnibus opulentior! o vulnerum nostrorum, peccatorumque medicina præstantior!

93. Consideremus quia nobis prodest bene credere. Mihi enim prodest scire quia propter me Christus suscepit meas infirmitates, mei corporis subit passiones (Esai. LIII, 4): pro me peccatum, hoc est, pro omni homine, pro me maledictum factus est, pro me atque in me subditus atque subjectus, pro me agnus, pro me vitis, pro me lapis, pro me servus, pro me filius ancillæ, pro me diem judicii ignorans, pro nobis nesciens diem aut horam (II Cor. v, 21).

94. Nam quomodo posset diem nescire, qui dies fecit et tempora? Quomodo posset diem ignorare **B** judicii, qui et horam futuri judicii expressit et causam? Factus ergo maledictum non secundum divinitatem, sed secundum carnem; scriptum est enim: ^b *Maledictus omnis qui pendet in ligno* (Deut. xxi, 23). Secundum carnem utique pependit; et ideo maledictum, qui nostra maledicta suscepit. Ille flevit, ne tu homo diu feres: ille injurias passus est, ne tu injuriam tuam doleres.

95. Grande remedium, solatium habere de Christo. Ille enim pro nobis hæc patientius tulit, et sanus qui patienter hæc pro illius nomine ferre nequeamus! Quis appetitus non discat ignoscere, quando et pro persecutoribus **489** suis Christus etiam crucifixus orabat? Videsne illas quas tu putas Christi infirmitates, tuas esse virtutes? Cur de remediis nostris ei **C** questionem movemus? Lacrymæ illæ ^c nos lavant, fletus illi nos abluunt, ac dubitatio illa nos firmat; ne tu si cœperis dubitare, desperes. Quanto major est injuria, tanto uberior debetur gratia.

96. Sed in ipsis injuriis cognosce divinitatem. In cruce pendeat, et elementa ei omnia serviebant. Sol refugit, dies occidit, offusæ et circumfusæ tenebræ, terra tremuit: non tremuit qui pependit (Math. xxvii, 51). Quid aliud hæc, quam Auctoris reverentiam signant? Quia in cruce est, vides: quia regnum Dei donat, non vides. Quia mortem gustavit, legis: quia latronem quoque ad paradisum invitavit (Luc. xxiii, 43), non legis. Mulieres flentes intueris ad tumulum, non intueris angelos excubantes (Joan. xi, 12). Quid dixerit legis, quid gesserit non legis. Dicit **D** Chananææ mulieri dixisse Dominum: *Non sum missus nisi ad oves quæ perierunt domus Israel* (Math. xv, 24): non dicit, quoniam id quod ab ea rogatus est, fecit.

97. Unde intelligere te convenit, quia missus non id significat, quod alieno sit coactus imperio, sed quod voluntario functus sit arbitrata: alioquin contemptum ostendis Patris. Si enim, ut tu interpreta- ris, paternorum famulus præceptorum Christus venerat in Judæam, ut solis ejus incolis mœderetur, et Chananææ prius filiam, ut legimus, liberavit; non

^c Nonnulli mss., *nos liberant*; copiosius alii, et edit., *nos lavant*.

utique alieni fuit executor imperii, sed voluntarii A liber arbitrii. Ubi autem libertas voluntatis, ibi nulla prævaricatio missionis.

98. Nec vereare ne displiceat Patri, quod fecit Filius; cum ipse dicat: *Quæcumque placita sunt ei, facio semper* (Joan. viii, 29); et alibi: *Opera quæ ego facio, ipse facit* (Joan. xiv, 12). Quomodo ergo Patri potuit displicere, quod ipse fecit per Filium? Unus enim Deus, sicut scriptum est, *qui justificavit circum-*

cisionem ex fide, et præputium per fidem (Rom. iii, 36).
99. Omnia lege, omnia diligenter adverte; invenies sic demonstrasse se Christum, ut Deus in homine cerneretur: nec malitiose accipias de Patre Filium gloriantem, cum audias Patrem in Filio complaceantem (Matth. xvii, 5).

CAPUT XII.

Christum in persona judicis consideratum Catholici an Ariani melius sibi concilient, inquiritur. Objectio propter judicis sessionem ac Patris voces exorta dissolvitur; demonstraturque nullam in Filio nec subjectionem significari, quod sedeat a Patre invitatus: nec prælationem, quod ad ejus dextram sedeat. Denique ex Angelico Trisagio personarum in Deo Trinitatem, ac simul unitatem naturæ significari declaratur.

100. Sed si moralibus flecti non queunt, provocemus ad judicem. Ad quem tandem ibimus? Nempe ad eum qui judicium habet. Numquid ad Patrem? Sed Pater non judicat quemquam; omne enim judicium dedit Filio (Joan. v, 22). Dedit utique generando, non largiendo. Vide quam te noverit Filio suo derogare, ut tibi ipsum judicem daret.

490 101. Videamus ergo ante judicium quis causam meliorem habeat; ego, an tu. Nempe prudentis actoris est prius conciliare sibi judicem. Hominem honoras, a Deum non honoras? Quid ergo conciliat cognitorem, honorificentiam, an injuria? Pone me peccasse, quod non est; num offenditur honore suo Christus? Peccamus omnes: quis ergo veniam promerebitur, qui defert honorificentiam, an qui irrogat contumeliam?

102. Aut si te ratio non movet, species saltem judicii ipsa commoveat. Attolle oculos ad judicem tuos, intueri qui sedeat, cum quo sedeat, ubi sedeat. Sedet Christus ad dexteram Patris. Aut si oculis hoc non potes comprehendere, audi dicentem Prophetam: *Dixit Dominus Domino meo, sede ad dexteram meam* (Psal. cix, 2). Sedet ergo ad dexteram Patris Filius. Dic nunc qui de sæcularibus arbitraris æstimanda divina, num tibi videatur inferior qui ad dexteram sedet? num injuria Patris, quia ad sinistram sedet? Pater honorat, et tu injuriam putas? Pater mavult id esse pietatis exemplum, et tu putas præceptionis imperium? De morte surrexit, et ad dexteram Dei sedet.

103. Sed dixit, inquis, Pater. Accipe etiam ubi

a Mss. aliquot, *Dominum non honoras.*

b Codex Albin., *nec alicui præ-*

non dicit Pater, et prædicat Filius: *A modo videbitis Filium hominis sedentem ad dexteram virtutis* (Matth. xxvi, 64). Et hoc de assumptione corporis dicit; huic dicit: *Sede ad dexteram meam* (Psal. cix, 4). Nam si de æterna sede divinitatis inquiris, interrogatus a Pilato si ipse esset rex Judæorum, ait: *In hoc sum natus* (Joan. xviii, 37). Unde et Apostolus monet hoc esse nobis utile, si Christum non ex præcepto, neque ex gratia, sed quasi dilectissimum Filium ad dexteram Dei sedere credamus. Sic enim habes: *Quæ sursum sunt, quærite, ubi Christus est ad dexteram Dei sedens: quæ sursum sunt, sapite* (Colosa. iii, 1, 2). Hoc est enim superiora sapere, credere quia Christus ut sedeat, non quasi jussus obsequitur, sed quasi Filius dilectissimus honoratur. Propter rationem ergo corporis dicit: *Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum* (Psal. cix, 4).

104. Quod si et hoc ad calumniam trahis, quia Pater dixit: *Ponam inimicos tuos*; etiam Pater trahit ad Filium, quos Filius suscitet atque vivificet: *Nemo enim, inquit, potest venire ad me, nisi Pater qui misit me, attraxerit eum: et ego resuscitabo eum in novissimo die* (Joan. vi, 44). Et tu Filium Dei pro infirmitate dicis esse subjectum, cui Pater attrahit, quos ille in novissimo die suscitet? Hæccine tibi videtur esse subjectio, in qua regnum Patri paratur, cum Pater ad Filium trahat, et calumniæ locus non sit, cum Patri regnum Filius tradat, b nec aliquid præferatur? Hæc enim documenta pietatis sunt, quod et Pater Filio, et Filius Patri tradat; ita enim sibi tradunt, ut neque ille qui accipit, quasi alienum acquirat: nec qui tradit, amittat.

105. Ad dexteram quoque sedere nulla prælatio est, neque ad sinistram injuria; divinitas enim gradum nescit, nec loco aliquo circumscribitur, nec temporibus definitur. Angustis animis homines ista pensamus. Nulla differentia charitatis, nullum discrimen est unitatis.

491 106. Sed cur longius evagamur? Circumspectasti omnia, vidisti judicem, advertisti Angelos prædicantes. Illi laudant, et tu vituperas! Dominationes et Potestates venerantur, et tu calumniaris! Adorant omnes sancti ejus: non adorat Dei Filius, non adorat Spiritus sanctus. Seraphim dicunt: *Sanctus, sanctus, sanctus* (Esai. vi, 3).

107. Quid tibi vult sub uno nomine sanctitatis trina repetitio? Si trina repetitio, cur una laudatio? Si una laudatio, cur trina repetitio? Trina repetitio cur, nisi quia Pater et Filius et Spiritus sanctus sanctitate unum sunt (I Joan. v, 7)? Non dixit semel, ne Filium sequestraret: non bis, ne Spiritum præteriret: non quater, ne creaturas conjungeret. Et ut ostenderet Trinitatis unam esse deitatem, cum tertio dixisset: *Sanctus, sanctus, sanctus*; addidit singulariter: *Dominus Deus sabaoth* (Esai. vi, 3). Sanctus igitur Pater, sanctus Filius, sanctus et Dei Spiritus feratur.

Adoratur igitur Trinitas, non adoratur: laudatur Trinitas, non laudatur. Ego malo sicut Seraphim credere, et sicut omnes Potestates Virtutesque cœlestes adorare.

CAPUT XIII.

Continuata iudicii Dominici allegoria, blasphemias Arianorum, Sabellianorum, et Manichæorum de suo iudice opiniones Ambrosius paucis refellit. Deinde propositis Christi de cæteris suis adversariis expostulationibus, iudicium sibi mitius futurum sperat.

108. Igitur prosecutionem tuam videamus, quemadmodum concilies tibi iudicem. Dic sane, dic, inquam: Ego te, Christe, puto esse dissimilem Patri. Respondedit et ille: Discerne, si potes; discerne, inquam, in quo putes esse dissimilem.

109. Dic aliud: Creaturam, inquires, te arbitrator. Respondedit et Christus: Si duorum hominum testimonium verum est, tu nec mihi, nec Patri saltem credere debuisti, qui genitum nominavit?

110. Bonum, inquires, nego. Dicit et ille: Fiat tibi secundum fidem tuam, ut tibi bonus non sim.

111. Omnipotentem non arbitrator. Respondedit et ipse: Non possum ergo tibi tua peccata donare.

112. Subjectum dico. Referet ad hoc: Cur igitur libertatem ac veniam ab eo petis, quem putas pro servitio esse subjectum?

113. Video hæere prosecutionem tuam: non urgeo, quia peccatorum meorum ipse sum conscius. Non invidio veniam, quia ipse opto indulgentiam: votum tuum scire desidero. En allego apud iudicem desideria tua: non prodo crimina, seriem tuorum exspecto votorum.

114. Dic itaque ea quæ in communi voto sunt; dic, inquam: Domine, fac me ad imaginem Dei. Respondedit ille: Ad quam imaginem? Quam negasti?

115. Dic: Fac me incorruptibilem. Referet utique: **492** Quomodo te incorruptibilem facere possum, quem tu creaturam dicendo, capacem corruptibilitatis esse voluisti? Mortui resurgent incorrupti, et tu corruptibilem dicis quem Deum cernis (I Cor. xv, 52)?

116. Dic: Bonus esto mihi. Dicit tibi: Quid postulas, quod negasti? Ego te bonum esse volui, ego dixi: *Estote sancti, quoniam ipse sanctus sum* (Levit. xix); et tu mihi id negare contendis? et tu exspectas veniam peccatorum? Sed nemo potest donare peccata, nisi solus Deus. Itaque cum verus et solus tibi Deus non sim, non possum utique tua peccata donare.

117. Hæc Arianus dicat, et Photinianus: Nego te,

^a Ita edit. cum mss. aliquot; aliorum vero nonnulli, *nos docet*; nonnulli, *vos docet*: duo etiam, *te non docet*. Perperam, nisi per interrogationem accipiatur.

^b Manichæos principia duo admisisse, alterum boni, mali alterum: a mali autem principio corporea omnia condita ducisse, auctores sunt a nobis jam sæpius laudati Epiphanius Hær. 76 et Augustinus Hær. 47, qui etiam adjicit ab illis eadem animalium

A inquit, Deum. Respondedit ei Dominus: *Dixit insipiens in corde suo: Non est Deus* (Psal. lxxi, 1). De quo dictum putas, de Judæo, de gentili, an de diabolo? De quovis dictum sit, Photiniane, tolerabilior est ille, qui tacuit: tu vero et voce ausus es dicere, ut insipiente insipientior probareris. Negas ergo, inquit, Deum; cum ego dixerim: *Dii estis, et filii excelsi omnes* (Psal. lxxxii, 6). Et tu Deum negas, cujus opera divina circumspicis?

118. Dicat et Sabellianus: Ego te ipsum Patrem et Filium et Spiritum sanctum arbitrator. Respondedit et Dominus: Non audis Patrem, non audis Filium. Numquid hic ulla confusio est? Scriptura ipsa ^a te docet Patrem esse, qui detulit iudicium: Filium esse, qui iudicat. Non audisti me dicentem: **B** *Solus non sum; sed ego, et qui misit me Pater* (Joan. viii, 29).

119. Dicat et Manichæus: ^b Ego auctorem carnis nostræ diabolum credo. Respondedit ei: Ergo quid facies in cœlestibus? Vade ad auctorem tuum. Ego eos volo mecum esse, quos dedit mihi Pater. Tu te a diabolo creatum, Manichæe, arbitraris: ad illius ergo festina sedem; ubi ignis et sulphur, ubi non restinguitur ejus incendium, ne unquam pena moriatur.

120. Mitto alia hæreticorum portenta, ^c non nomina; quid eis erit iudicii, quæ erit forma sententiæ? Respondedit his omnibus et ille moraliter: *Populus meus, quid feci tibi, aut quid constristavi te* (Mich. vi, 3)? Nonne ex Ægypto eduxi te, et ex **C** domo servitutis liberavi te?

121. Sed parum est ex Ægypto liberasse, et ex domo servitutis eripuisse: plus est te ipsum dedisse pro nobis. Dices ergo: Nonne vestras omnes suscepti injurias? Nonne corpus meum pro vobis obtuli? Nonne mortem appetivi, quod non erat divinitatis meæ, sed vestræ ^d redemptionis? Hæcine referuntur gratiæ? Hoc profecit sanguis meus, sicut in Propheta ipse jam dixi: *Quæ utilitas in sanguine meo; quia descendi in corruptionem* (Psal. xxix, 10)? Hoc ergo profecit, ut me impie negaretis, pro quibus ista sustinui.

122. Ego vero tunc, Domine Jesu, et si gravium peccatorum mihi ipse sim conscius, dicam tamen: Non te negavi; habes quod ignoscas fragilitati carnis. **D** Delictum fateor, peccatum non abnuo: *Si vis, potes me mundare* (Matth. viii, 2); quia hoc dixit, emeruit.

493 Ne, quæso, in iudicium intres cum servo tuo (Psal. cxlii, 2). Non quæro ut iudices, sed ut ignoscas.

sedulo prohibitam; ne principes tenebrarum offeuderentur.

^c Omnes edit. a mss. aliquot, *non nomina, qui dicunt: Qui dies erit iudicii*; alii nonnulli, *non nomina. Qui dies erit iudicii*; unus.... *Quid gesserit iudicii*. Optime autem reliqui, ut in textu, duobus tamen exceptis, ubi pro *non nomina* legitur *non nomine*, nec pravo sensu.

^d Nonnulli mss., *redemptionis devotione*.

CAPUT XIV.

Judicis exponit sententiam; discussisque adversariorum cavillis, ab ea provocationem non dari planum facit.

123. Quid putamus Christum judicaturum? Ego scio, judicaturum dico? Immo jam judicavit. Teneamus ejus sententiam: *Omnes, inquit, honorificent Filium, sicut honorificant Patrem. Qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem, qui misit illum (Joan. v, 23).*

124. Si displicet sententia, appella ad Patrem, rescinde judicium, quod Pater detulit. Dic quia dissimilem habet Filium. Respondebit tibi: Ego ergo mentitus sum, qui dixi Filio: *Faciaraus hominem ad imaginem et similitudinem nostram (Gen. 1, 26).*

125. Dic quia creavit. Respondebit tibi: Cur ergo adorasti, quem creaturam putasti?

126. Dic quia minorem generavit Filium. Respondebit: *Metire, videamus.*

127. Dic quia ei non debuisti credere. Referet ad hoc: Non tibi dixeram: *Hic est filius meus dilectissimus, in quo complacui, ipsum audite (Matth. xvii, 5)? Quid est, ipsum audite? Dicentem utique: Omnia quæ Pater habet, mea sunt (Joan. xvii, 10).* Hoc audierunt apostoli, sicut scriptum est: *Et ceciderunt in faciem suam, et timuerunt valde (Matth. xvii, 6).* Si ceciderunt qui confessi sunt, quid facient qui negarunt? Sed illos Jesus tetigit et levavit: vos jacere patietur; ne videatis gloriam, quam negastis.

128. Videamus ergo quoniam quem Filius damnat, et Pater damnat. Et ideo honorificemus Filium, sicut honorificamus Patrem; ut per Filium ad Patrem pervenire possimus.

CAPUT XV.

Modeste sentit de Opere suo: dicit tamen ad fidem illud sufficere; cum divinæ generationi tot locis Scriptura suffragetur, cui obsurdescunt Ariani. Horum pervicaciam Judaicæ plane similem patefaciens, adprecatur illis veritatis amorem. Postremo deserendos eos, utpote hæreticos et Antichristos, docet.

129. Hæc ego, Imperator auguste, carptim ac breviter impolita magis proposui, quam enodata digessi. Quod si qua Ariani inconsummata arbitrantur, ego vix fateor inchoata: si qua adhuc superesse opinantur, ego prope omnia; infidelibus enim totum deest, abundat fidelibus. Denique una confessio Petri abundavit ad fidem Christo: *Tu es Christus Filius Dei*

^a Irridentur hic Ariani, qui cum philosophiæ placitis niti se jactarent, relationem quantitatis, ubi philosophice loquendo qualitatis esse debeat, indubebant. Sic etiam Cyrillus Alex. in Thes. dissert. 11 eandem Eunomii fallaciam arguit. Eapropter autem difficultatem hanc uno verbo perstrinxit Ambrosius, quia ipsam supra abunde enodavit.

^b Mss. haud pauci, non demutatam. Quamquam non absurde, melius tamen alii, atque edit., non diminuatam. Hanc autem vocem, perinde ac sequentem non possis rectius intelligere, quam ex hoc Hilarii

A *vivi (Matth. xvi, 16); sat est enim generationem scire divinam, non divisam, non diminuatam, non derivatoriam, non creatam.*

130. Hoc etiam totis Scripturarum exponitur libris, nec adhuc ab impiis creditur: *Incrassatum est enim, ut scriptum est, cor populi hujus, et auribus graviter audierunt, et oculos suos gravaverunt; ne quando oculis suis videant, et auribus audiant, et corde intelligant (Esai. 6, 10).* Namque, more Judaico, aures suas Ariani claudere solent, aut serere tumultus, quotiescumque verbum salutis auditur.

131. Et quid mirum si humanis vocibus credere non soleant infideles, qui non credunt divinis? Filius Dei dicebat, sicut habes in Evangelio: *Pater, clarifica nomen tuum.* Vox Patris de cælo audita est dicentis: *Et clarificavi, et iterum clarificabo (Joan. xii, 28).* Infideles hæc audiebant, sed non credebant. Dicebat Filius, respondebat Pater; et dicebant Judæi: *Tonitruum factum est illi (Ibid., 29);* alii dicebant: *Angelus locutus est ei (Act. ix, 4).*

132. Paulus quoque, sicut scriptum est in Actibus Apostolorum, cum voce Christi vocaretur ad gratiam, pluresque comites pariter incederent, solus vocem Christi audisse se dixit. Adeo, sancte Imperator, qui credit, audit; et audit, ut credat: qui non credit, non audit; sed nec vult, nec potest audire, ne credat!

133. Atque utinam, quod in me est, audire vellet, ut crederent: audire cum bona charitate et mansuetudine, ut verum quærentes, non veritatem impugnantem. Scriptum est enim, ut non intendamus *fabulis et genealogiis interminabilibus, quæ quæstiones magis præstant quam ædificationem Dei, quæ in fide est. Finis autem præcepti est charitas de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta. A quibus quidam aberrantes, conversi sunt in vaniloquium, volentes esse legis doctores, non intelligentes neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant (I Tim. 1, 4 et seq.).* Alibi quoque idem Apostolus dicit: *Stultas autem et sine disciplina quæstiones devita (II Tim. ii, 23).*

134. Tales ^c deserendos Apostolus dicit, qui quæstiones serunt, hoc est, hæreticos: de quibus et alibi dicit quod *discedent quidam a fide, intendentes spiritibus erroris et doctrinis dæmoniorum (I Tim. iv, 1).*

135. Et Joannes dicit hæreticos esse Antichristos, Arianos utique designans (I Joan. ii, 18). Hæc enim hæresis post omnes hæreses cœpit, et ex omni hæresi venena collegit. Sicut enim de Antichristo scriptum est, quia *aperuit os suum in blasphemiam ad Deum, blasphemare nomen ejus, et bellum facere*

loco lib. vi de Trinit. sic loquentis: *Nescit in Deo portionem, sed scit Deum totum ex Deo toto: scit ex uno unum; non desectum, sed natum: scit natalitate Dei nec diminutionem esse gignentis, nec infirmitatem esse nascentis.*

^c Ita mss. plures ac potiores: alii vero partim, ut Amerb. atque Eras., qui quæstiones asserant, hos esse hæreticos; partim ut Gill.,... serunt, hos esse hæreticos; unus ms., et eos esse hæreticos; Rom. edit., hoc est, eos esse hæreticos.

cum sanctis ejus (Apoc. xiii, 6) : ita et isti Filio Dei derogant, nec martyribus pepercerunt ; et, quod fortasse ille non faciet, ^a Scripturas falsavere divinas. Itaque qui dicit quia Jesus non est Christus, hic est Antichristus : qui negat Salvatorem mundi, negat Jesum : qui negat Filium, negat et Patrem ; quia scriptum est : **495** *Omnis qui negat Filium, ^b negat et Patrem* (1 Joan. ii, 23).

CAPUT XVI.

Gratiano victoriam spondens, eam ab Ezechiele prædictam narrat. Ex pietate Imperatoris hanc spem confirmat, superiores clades hæresi Orientalium acceptas ferens. Deum tandem obsecrat, ut jam placatus, fidei exercitui, regioni, ac duci ferat auxilium.

136. Neque vero te, Imperator, pluribus tenere debeo bello intentum, et victricia de barbaris trophæa meditantem. Progredere plane scuto fidei septus, et gladium spiritus habens : progredere ad victoriam superioribus promissam temporibus, et divinis oraculis prophetatam.

137. Namque et futuram nostri depopulationem, et bella Gothorum Ezechiel illo jam tempore prophetavit ; sic enim habes : *Propterea prophetiza, fili hominis, et dic : O Gog, hæc dicit Dominus :*

^a Ambrosium in Exposit. psal. xxxvi atque alibi questum vidimus, quod initium Evangelii Joannis minus commode distinguerent Alexandrini ; quam distinctionem etiam memorat infra non semel : sed eam non se coruptionis loco habuisse ibidem ipse plane significat. Quare aliam adulterationem hic designatam ab eo manifestum est : quam etiam minime levem fuisse inde colligas, quod non solum hoc in opere de illa expositulatur, sed etiam in Commentatione de Spiritu S. lib. ii, cap. 6, et fusius adhuc lib. iii, cap. 11, ubi ejusdem corruptionis exemplum profert.

^b Sex mss. nec Patrem habet. Sic etiam Græce, οὐδὲ τὸν πατέρα ἔχει. Reliqui tamen mss. et edit. omnes, negat et Patrem.

^c Mss. aliquot, congregatio copiosa, et ascendet ; reliqui, atque edit. ut in textu, nisi quod vet. edit. cum mss. nonnullis habent, et descendet ; Rom. vero, et ascendes. Cæterum hanc Ambrosii interpretationem qua per vocem Gog Gothos autumat intelligendos Hieronymus Præfat. lib. xi in Ezech., sicut et in Quæst. seu Tradit. Hebræicis cap. 10, eatenus sibi non probari significat, ut tamen eam aperte improbare veritus fuerit. Et certe primo loco in ipsam cujus auctorem non sine honoris testimonio designat, nihil certi ac definiti proponit ; secundo autem etiam paratam se ad eundem, si modo confirmaretur eventu, sequendam salis indicat ; quod enim addit Gothos magis appellari Getas ab eruditissimam quam Gog et Magog, id parum urget. Certum quippe est plurima gentium nomina aliter in sacris codicibus, aliter in Græcis Latinisque scriptoribus haberi. Credibile ergo est Hieronymum, si post victoriam Theodosii scripsisset, hac in re Ambrosio fuisse accessurum. Hanc ipsam interpretationem cum Proclus Constantinopolitanus episcopus, impetrante Theodoro juniore, verba e suggestu faciens, ad victoriam de Barbaris qui eisdem temporibus imperium vastabant, relatam accommodasset, retulit ab auditoribus ingentem plausum, ut Socrates lib. vi Hist. cap. 45 testificatur. Debuerat igitur his revocari Joan. Dallæus, ne lib. ii de Usu Patrum cap. 3 ita pronuntiaret : *Ambrosius, ut supra*

Nonne in die illa cum constituetur habitare populus meus Israel in pace, surges et venies de loco tuo, ab extremo Aquilone : et gentes tecum multæ, sessorum equorum omnes, ^c congregatio multa et magna, et virtus copiosa ; et ascende ad populum meum Israel ut nubes operire terram in novissimis diebus, etc. (Ezech. xxxviii, 14 et seq.).

138. Gog iste Gothus est, quem jam videmus exisse, de quo promittitur nobis futura victoria, dicente Domino : *Et deprædabuntur eos, qui deprædati eos fuerant, et despoliabunt eos, qui sibi spolia detraxerant, dicit Dominus. Eritque in die illa, ^d dabo Gog, hoc est, Gothis, locum nominatum, monumentum Israel multorum virorum congestum, qui supervenerunt ad mare : et per circuitum ^e struet os vallis, et obruet illic Gog et totam multitudinem ejus, et vocabitur Ge Polyandrium Gog ; et obruet eos domus Israel, ut purgetur terra* (Ezech. xxxix, 10 et seq.).

496 139. Nec ambiguum, sancte Imperator, quod qui perfidiæ alienæ ^f pugnam excepimus, fidei catholicæ in te vigentis habituri simus auxilium. Evidens enim antehac divinæ indignationis causa processit ; ut ibi primum fides Romano imperio frangeretur, ubi fracta est Deo.

140. ^g Non libet confessorum neces, tormenta,

attigimus, per Gog et Magog Gothos... parum considerate intelligit : qua in censura, ne quid gravius dicamus, parum consideratum semel ostendit.

^d Non pauci mss., dabo Gog, hoc est Gothos.

^e Amerb. cum paucis mss. struet has vales, istum et eos, et obruet illic Gog ; deest, in iisdem mss. istum et eos, cujus loco eod. Tell. habet., et per circuitum istum instruet eos vallis ; Eras. et sequentes edit. struet peristomium, et obruet eos ; Rom. vero, struent... obruent. Reliqui mss. ut in textu, nisi quod legunt, struet eos pro struet os, Græce τὸ περιεστρωμένον τῆς φάραγγος. Infra vero ejusdem Eras. et seq. edit., *Et vocabitur Polyandrium ; Amerb. et mss., Ge Polyandrium.* Sic etiam LXX, εἰς γὰρ τὸ πολυάνδριον : vales autem et confragosa loca Hebraice dicta quæ sive ge auctor est Hieronymus in eum locum.

^f Mss. aliquot, pœnam excepimus, tñm male : recte tamen alii quoque, ac omnes edit., pugnam excepimus, hoc est, bellum propter alienam perfidiam, Constantii videlicet ac Valentis imperatorum Arianorum, divinitus immissum. Hoc intulerunt Gothi, qui sedibus suis expulsi ab Alanis, permissu Valentis transmissis Danubio, partem Thraciæ colendam acceperant. Sed non modo abhinc tempore in eundem imperatorem arma capientes, post multas ejus ducebis clades illatas, regiones quæ ab Ambrosio hic membrantur, cæditibus, stupris, incendiisque sædaverunt. Gratianus igitur cum in procinctu esset, ut contra barbaros illos Valenti ferret auxilium, hos libros a Doctore nostro postulavit ; nimirum ut ad Arianum profecturum imperatorem, salubri antidoto præmuniretur. Hoc autem Gothicum bellum cum ab aliis, tum ab Amm. Marcellino, lib. xxxi, cap. 4 et seq., diligenter descriptum reperies.

^g Ita edit. omnes et mss. quidam ; alii omittunt, tormenta ; et pro piorum sacerdotia, nonnulli habent, implorant, vel perfidorum sacerdotia ; quidam autem totum locum hoc modo legunt, exsilia recordari piorum sacerdotum, perfidorum, etc. Porro quantum sub Arianis principibus passi fuerint catholici episcopi, præter historicos ecclesiasticos eleganter describit Gregorius Naz. Orat. ad 150 Episcopos, et Orat. ad Arlan., atque alibi.

exsilia recordari, piorum sacerdotia proditorum munera. Nonne de Thraciæ partibus per Ripensem Daciam et Mysiam, omnemque Valeriam Pannoniorum, totum illum limitem sacrilegis pariter vocibus et Barbaricis motibus audivimus inhorrentem? Quid poterat nobis vicinia tam feralis iuvellere? aut quemadmodum res Romana tali tuta poterat esse custodia?

141. Sed jam satis superque, omnipotens Dens, a nostro exsilio, nostroque sanguine, confessorum neces, exsilia sacerdotum, et nefas tantæ impietatis eluimus: satis claruit eos qui violaverint fidem, tutos esse non posse. Convertere, Domine, fideique tuæ attolle vexilla.

142. Non hic aquilæ militares, neque volatus

a Rom. edit. cum uno vel altero ms., *nostro exilio* B non paucos his barbarorum incursionibus e patria vet. cum reliquis, *nostro exsilio*; non male. Loquitur enim in Catholicorum persona, quorum certum est

aviam exercitum ducunt: sed tuum, Domine Jēsu, nomen et cultus. Non hic infidelis b aliqua regio, sed ea quæ confessores mittere solet Italia; Italia aliquando tentata, mutata numquam: quam dudum ab hoste barbaro defendisti, nunc etiam vindicasti. Non hic in Imperatore mens lubrica, sed fides fixa.

143. Ostende nunc evidens tuæ majestatis indicium; ut is qui te verum virtutum Dominum et cælestis militiæ ducem: is qui te veram Dei virtutem credit esse atque sapientiam, non temporalem utique nec creatam, sed sempiternam, sicut scriptum est, Dei virtutem et divinitatem, tuæ majestatis fultus auxilio, fidei suæ tropæa mereatur (I Cor. I, 24).

a Rom. edit. cum uno vel altero ms., *nostro exilio* B non paucos his barbarorum incursionibus e patria vet. cum reliquis, *nostro exsilio*; non male. Loquitur enim in Catholicorum persona, quorum certum est

b Mss. nonnulli, *aliqua religio*, minus concinne.

LIBER TERTIUS.

497 CAPUT PRIMUM.

Ubi præmisit Ambrosius quamobrem strictius tractata in prioribus libris, in his uberius tractanda suscipiat; objectum sibi fabularum usum exemplo Scripturæ diluit cum alia poetica memorantis, tum maxime Sirenas, quæ figuræ sunt voluptatum: a quibus et Pauli verba et Christi facta oportet avocent Christianos.

1. Quoniam, clementissime Imperator, instruendi tui gratia, aliqua de fide mihi scribenda mandaveras, et verecundantem coram etiam ipse fueras adhortatus; ideo quasi in procinctu positus, duos tantum conscripsi libellos, quibus vias quasdam fidei et semitas demonstrarem.

2. Sed quoniam mens præva quorundam serendis intenta quæstionibus, stylo accessit a uberiore confici; tuæ quoque pia me cura clementiæ ad cætera vocat, volens in pluribus experiri, quæ in paucis probasti; ea quæ perstricta paucis superius sunt, placuit mihi paulo latius exsequi; ne ea quasi diffidentia assertionis deseruisse potius, quam securitate fiducia proposuisse videamur.

3. Et quia b Hydræ nominis, et Scyllæi litoris comparationem induximus (Sup. lib. I, cap. 4), ut ostenderemus vel rediviva plantaria cavenda perfidia, vel famosa naufragia: si quis contra licitum putat colorem disputationis ejusmodi a poeticis fabulis derivatum, et cum in fide nihil quod vituperare possit invenit, aliquid in sermone reprehendit; agnoscat non solum sententias, sed etiam

a Rom. edit. sola, *uberiore configi*; vet. edit. ac mss. nonnulli, *uberiore configi*; melius reliqui, ut in textu.

b Amerb. et Eras., *Hydræ numinis... calorem disputationis*: Gill. ac Rom., *Hydræ nominis... calorem disputationis*: mss. vero nobiscum faciunt;

versiculos poetarum Scripturis insertos esse divinis.

4. Unde enim illud: *Hujus et genus sumus* (Act. xvii, 8), quod Paulus usu prophetico doctus usurpat? Nam et gigantes (Num. xiii, 34), et vallem Titanum (II Reg. v, 18) prophetici sermonis series non refugit. Et Esaias Sirenas, et filias passerum dixit (Esai. xliii, 20). Et Hieronimus de Babylonia memoravit quod habitabunt in ea filia Sirenum (Jerem. xxvii, 39); ut ostenderet Babylonia, hoc est, sæcularis confusionis illecebras, vetustæ c lasciviæ fabulis comparandas; quæ velut scopuloso in istius vitæ littore, dulcem resonare quamdam, sed mortiferam cantilenam ad captendos animos adolescentium viderentur: quam sapiens etiam ab ipso poeta Græco inducitur (Hom. xii *Odyss.*), quasi quibusdam prudentiæ suæ circumdatus vinculis præteritis. Ita difficile judicatum est ante adventum Christi etiam fortiores non posse capi speciosæ delictis voluptatis!

5. [Alias cap. II.] Quod si poeta ille perniciosam mentibus hominum, et subeundis obnoxiam naufragiis, lasciviæ sæcularis illecebram judicavit; quid nos æstimare oportet, quibus scriptum est: *Carnis curam ne feceritis in concupiscentiis* (Rom. xiii, 14)? Et alibi: *Custigo corpus meum et servituti redigo: ne aliis prædicans, ipse reprobus efficiar* (I Cor. ix, 27).

6. Non enim per luxuriam nobis Christus, sed per jejunium salutem attulit. Neque ille emendatæ gratiæ suæ causa, sed nostræ eruditionis

excipe tamen Thuan. unum, ubi legitur... *vel residua plantaria... vel plaginosa naufragia*, etc. Per colorem autem disputationis intellige ornatum ejus ac lepores.

c Pro voce *lasciviæ* in Thuan. uno cod. habetur hic et infra, *fæctiæ*.

gratia jejunavit. Neque infirmitate corporis victus est, ut esuriret : sed esuriendo suscepti corporis fidem præstitit; ut non solum corpus, sed etiam infirmitates nostri corporis doceret a se esse susceptas, sicut scriptum est : *Quoniam infirmitates nostras suscepit, et ægritudines nostras portavit (Esai. LIII, 4).*

CAPUT II.

Quæ corporis sunt a Christo pro nobis suscepti, divinitati non tribuenda : secundum hanc illum altissimum; quod qui neget, eum Patri ascribere incarnationem. Cum Deus legitur solus esse, aut solus habere immortalitatem, id etiam intelligendum de Christo, tum ut memorata impietas declinetur, tum quia eadem Filii ac Patris asseritur operatio.

7. Corporis est igitur, hoc est, nostrum est, quod esurivit : nostrum est, quod flevit, quod tristis fuit usque ad mortem. Cur ad divinitatem quæ sunt nostra referuntur? Corporis est, quod etiam factus asseritur. Denique sic habes : *Mater Sion dicitur : Homo, et homo factus est in ea, et ipse fundavit eam Altissimus (Psal. LXXXVI, 5).* Homo, inquit, factus est, non Deus factus est.

8. Qui autem idem altissimus, idem homo, nisi *Mediator Dei, et hominum, homo Christus Jesus, qui dedit semetipsum redemptionem pro nobis (I Tim. II, 5, 6)?* Et hoc utique ad incarnationem pertinet; redemptio enim nostra per sanguinem, remissio per potestatem, vita per gratiam. Quasi altissimus donat, quasi homo precatur : aliud creatoris, aliud redemptoris est. Distincta licet, unius tamen auctoris beneficia sunt; decuit enim ut ille nos redimeret, qui creavit.

9. Quis autem neget Christum esse altissimum significatum? Nam qui aliter sentit, Deo Patri sacramentum incarnationis ascribit. Sed hinc dubitari non potest quod altissimus Christus sit; cum etiam alibi dixerit de mysterio passionis : *Dedit vocem suam Altissimus, et mota est terra (Psal. XVII, 14).* Et in Evangelio habes : *Et tu, puer, propheta Altissimi vocaberis; præbis enim ante faciem Domini parare vias ejus (Luc. I, 76).* Qui altissimus? Dei Filius. Ergo qui altissimus Deus, Christus est.

10. Et solus utique cum dicitur Deus, non separatur etiam Dei Filius. Qui enim altissimus, solus, sicut scriptum est : *Et cognoscant quoniam nomen tibi Dominus, tu solus altissimus super omnem terram (Psal. LXXXII, 19).*

11. Unde etiam illud explosum est, quod solent ad calumniam derivare, quia de Deo scriptum est : *Qui solus habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem (I Tim. VI, 16);* de Deo enim scriptum est, quod est commune nomen Patri et Filio.

12. Nam si ubicumque Deum legunt, negant etiam Filium designari; et impii sunt, divini-

^a Mss. complures, *Ergo si Deus. Male, nisi per interrogationem aut admirationem dictum accipias,*

^A *latis potentiam Filio denegando, et incarnatum Patrem Sabelliana impietate astruere videbuntur. Dicant enim quomodo illud non impie de Patre intelligere possint, quod Apostolus ait : In quo et consurrexistis per fidem operationis Dei, qui suscitavit illum a mortuis (Coloss. II, 12);* et advertant de sequentibus quid incurrant; sequitur enim : *Et cum mortui essetis delictis et præputio carnis vestræ, vivificavit nos cum illo, donans nobis omnia delicta, delens quod adversum nos erat chirographum decreti, quod erat contrarium nobis : et ipsum tulit de medio, affigens illud cruci, exuens se carne (Ibid., 13, 14).*

13. ^a Ergo non Deus Pater solus intelligendus est, qui suscitavit carnem : et non etiam Filius, cujus templum resuscitatum est. Qui suscitavit, utique et ^B *vivificavit : qui vivificavit, et delicta donavit : qui delicta donavit, et chirographum tulit : qui chirographum tulit, affixit illud cruci : qui affixit illud cruci, carnem se exuit. Sed Pater non se exuit carnem; non enim Pater caro factus est, sed Verbum, sicut legimus, caro factum est (Joan. I, 14).* Videtis ergo quod Ariani dum separant a Patre Filium, in id periculum incident, ut Patrem passum esse commemorent.

14. Nos autem facile docemus de Filii dictum operatione; nam et ipse corpus suum resuscitavit, sicut ipse dixit : *Solvite templum hoc, et in triduo resuscitabo illud (Joan. II, 19).* Et ipse vivificat nos cum suo corpore : *Sicut enim Pater suscitavit mortuos et vivificat; sic et Filius quos vult, vivificat (Joan. V, 21).* Et ipse delicta donavit dicens : *Dimissa sunt tibi peccata tua (Luc. V, 20).* Et ipse chirographum affixit cruci, qui crucifixus est per corporis passionem. Nec alius se carnem exuit, nisi Dei Filius, qui carnem se induit. Ipse ergo significatur Deus, qui opus nostræ resurrectionis operatus est.

CAPUT III.

Filium a Patre non separandum ex Apostolo confirmari, cum Filio quoque conveniat beatum esse, solum potentem ac immortalem, natura videlicet, non gratia qua ipsi etiam angeli sunt immortales; et lucem habitare inaccessibilem : quo ultimo qua ratione fiat explicato, quo pacto Pater solus, ac Filius pariter solus dicantur, ostenditur.

^D 15. Ergo cum legis Deum, non separes Patrem, non separes Filium; quia deitas et Patris et Filii una eademque est. Et ideo nec ibi separes, ubi legis quia *beatus et solus potens;* ^b de Deo enim dictum est, sicut habes : *Præcipio coram Deo, qui vivificat omnia (I Tim. VI, 13);* sed etiam Christus vivificat : convenit ergo et Patri et Filio Dei nomen; quando convenit et operationis effectus. **500** Persequamur et cætera. *Præcipio, inquit, coram Deo qui vivificat omnia, et Christo Jesu.*

16. In Deo est etiam Verbum, sicut scriptum est : *In Deo laudabo Verbum (Psal. LV, 11).* In Deo semibi particula et esset expungenda.

^b Edit., *de eo enim; mss., de Deo enim, etc.*

piterna sua ^a virtus est Jesus : in Deo igitur unitatem A divinitatis, in Christi autem nomine incarnationis testificatus est sacramentum.

17. Denique ut de incarnatione Christi se dixisse ostenderet, subdidit : *Qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonam confessionem; ut serves mandatum sine macula usque in adventum Domini nostri Jesu Christi : quem suis temporibus ostendet beatus et solus potens, rex regum, et Dominus dominantium; qui solus habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibleem : quem vidit hominum nemo, sed nec videre potest (1 Tim. vi, 13 et seq.).* Ergo de Deo hæc scripta sunt, cujus nominis et dignitas et veritas communis est Filio.

18. Cur igitur hoc loco Filius separatur, cum etiam Filio hæc cuncta conveniant? Aut si non conveniant, nega Deum; ^b ut neges quæ Deo sunt convenientia. Beatus negari non potest, qui beatitudines donat : *Beati enim quibus remissæ sunt iniquitates (Psal. xxxi, 1).* Beatus negari non potest, qui sanam doctrinam tribuit, sicut scriptum est : *quæ est secundum Evangelium claritatis beati Dei (1 Tim. i, 11).* Potens abnuī non potest, de quo Pater dicit : *Posui adjutorium super potentem (Psal. lxxxviii, 20).* Immortalitatem autem ejus quis audeat diffiteri, cum etiam aliis immortalitatem ipse largitus sit, sicut scriptum est de sapientia Dei : *Per hanc habebō immortalitatem (Sap. viii, 13).*

19. Sed alia immortalitas suæ naturæ, alia nostræ. Non sunt fragilia comparanda divinis : una sola substantia divinitatis est, quæ mori nescit. Unde et C Apostolus, cum sciret et animam et angelos immortales, quod solus Deus immortalitatem habeat prædicavit. Nam et anima moritur : *Anima enim quæ peccat, ipsa morietur (Ezech. xviii, 20);* nec Angelus immortalis est naturaliter, cujus immortalitas in voluntate est Creatoris.

20. Neque ad præjudicium trabas, quod non moritur Gabriel, non moritur Raphael, ^c non moritur Uriel; et in ipsis enim naturæ capacitas vitio obnoxia, sed non obnoxia disciplinæ. Omnis enim rationalis creatura accidentia recipit, et subjecta iudicio est. In accidentibus autem et pœna iudicii, et corruptela est, et profectus. Unde et Ecclesiastes ait : *Quoniam omne opus suum Deus adducet in iudicium (Eccl. xii, 14).* Ergo corruptelæ et mortis, etiam- D

^a Virtus est Jesus, vox ultima in mss. plerisque omissa est.

^b Non pauci mss., sicut negas quæ Deo sunt consequentia.

^c Non moritur Uriel, abest a mss. non paucis; cum autem in aliis quibusdam et cunctis edit. invenitur, nihil prohibet quin Ambrosii esse arbitremur. Etenim quamvis cl. vir J. B. Thiersius in epist. ad Lucam Acherium τὸν μακαρίτην argumentis pluribus, maxime vero testimonio Caroli Magni, Hætonis Basileensis, concilii Aurelian. et conc. Rom. ii, sub Zacharia pontifice, ex angelorum albo expungendum esse hunc Urielem demonstraverit; tamen cum lib. iv Esdræ, ubi nomen illud sæpius occurrere agnoscit Thiersius, pro canonico sæpius Ambrosius laudaverit, non est dubium quin ejusdem auctoritatem

si non moriatur aut peccet, capax tamen omnis est creatura : nec ex immortalī natura habet, sed ex disciplina vel gratia, si se in aliquibus ad vitia non mutat. Alia ergo immortalitas quæ donatur, alia quæ sine capacitate mutabilitatis est semper.

21. An negatur immortalis divinitas Christi, quia in carne pro omnibus mortem gustavit? **501** Jam ergo melior Gabriel quam Christus; quia ille non est defunctus, hic mortuus est. Sed non est servus supra dominum (*Matth. x, 24*); alia enim carnis infirmitas, alia divinitatis æternitas : mors carnis est, immortalitas potestatis. Quod si divinitas fecit ne caro videret corruptionem, quæ utique corruptelæ erat obnoxia per naturam; quomodo mori posset ipsa divinitas?

22. Quomodo autem lucem inaccessibleem non habitat Filius, cum in sinu Patris Filius sit : lux autem Pater, lux etiam ipse sit Filius; quia Deus lux est (*Joan. i, 9*)? Aut si aliam lucem inaccessibleem nisi deitatis putamus, numquid melior Patre lux est; ut non sit in luce, qui sicut scriptum est, et apud Patrem est, et in Patre (*Ibid., 2*)? Non ergo separent Filium, cum legunt solum Deum : nec Patrem separent, cum legunt Filium solum.

23. In terris Filius sine Patre non est, et putas quia Pater sine Filio sit in cœlo? In carne est Filius, cum dico in carne est, vel in terris, secundum Evangelii tempora loquor; nunc enim secundum carnem jam non novimus Christum (*II Cor. v, 16*) : ergo in carne est Filius, et solus non est, secundum quod scriptum est : *Et non sum solus, quia Pater mecum est (Joan. viii, 16)*; et putas quod sit Pater solus in luce?

24. At ne hoc ^d argumentum putes, accipe etiam testimonium : *Deum, inquit, nemo vidit unquam, nisi unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, ipse enarravit (Joan. i, 18).* Quomodo solus Pater, si in sinu Patris Filius est? quomodo enarrat, quem non videt? Non ergo solus Pater.

25. Accipe nunc et solum Patrem, et solum Filium. Solus Pater, quia alius Pater non est : solus Filius, quia alius Filius non est : solus Deus, quia una divinitas Trinitatis est.

CAPUT IV.

Christum non nisi secundum carnem factum narrari; quippe qui ut homines redimeret, non eguerit adju-

hic etiam sequi potuerit. Nam quod ibidem addit vir eruditus Urielem forte a doctore reprobis angelis annumerari, hoc ab ejus mente prorsus alienum est. Cæterum pulchre ac sapienter hoc loco immortalitatem naturalem a participata, distinguit sanctus Præsul, et priore Deo soli concessa et reservata, alteram tantummodo angelis attribuit : in quo eum Augustinus quoque postea secutus.

^d Eras. ac Gill. in marg. et edit. Rom. in corp., *argutum putes* : iidem Eras. et Gill. in corp. nec non Amerb. cum mss. omnibus, *argumentum putes*. Optime, siquidem non semel advertere licuit Ambrosio argumentum esse probationem humano ingenio et solertia excogitatum, cui opponere solet Scripturæ testimonium, ut hoc in loco.

torio, sicut nec ut se resuscitaret; cum aliis ut mortuos resuscitarent, oratione opus fuerit. Etsi autem ipse oraverit, hoc referendum ad humanitatem: divinitatem vero ex eo quod imperaverit, æstimandam; in quo diabolus Arianis anteponitur. Tum exposito cur Filius hominis potens dicatur, argumenti ponitur conclusio.

26. [Alias, cap. III.] Satis ergo claret et solum Deum non esse Patrem sine Filio, et solum Deum non intelligi Filium sine Patre; ^a quia secundum carnem factus legitur Dei Filius, non secundum divinam generationem.

27. In quo autem factus sit, per os sancti patriarchæ locutus asseruit, dicens: *Quia repleta est malis anima mea, et vita mea inferno appropinquavit. Æstimatus sum cum descendentibus in lacum: factus sicut homo sine adjutorio inter mortuos liber* (Psal. LXXXVII, 4 et seq.). Et hic sicut homo, inquit, non sicut Deus, factus sum. Et *repleta est malis anima mea*: anima utique, non divinitas. Factus est **502** in eo, in quo erat infernis debitus: factus est in eo, in quo cum aliis æstimatus est; divinitas enim similitudinem collationis abjurat. Et tamen in ipsa carne morti obnoxia majestatem adverte divinitatis in Christo. Et si factus est sicut homo, et sicut caro factus est; factus est tamen inter mortuos liber, et liber sine adjutorio.

28. Sed quomodo hic sine adjutorio fuisse se Filius dicit, cum supra (cap. 2) dictum sit: *Posui adjutorium super potentem* (Psal. LXXXVIII, 20)? Ergo et hic distingue naturas. Adjutorium caro habet, divinitas non habet. Liber igitur est, quia mortis vincula nescivit; non captus ab inferis, sed qui operatus sit in infernis: sine adjutorio est, quia neque per nuntium, neque per legatum, sed ipse per se Dominus salvum fecit populum suum. Quomodo enim potuit adjutorium sui corporis querere suscitandi, qui alios suscitavit?

29. Ac licet homines quoque suscitaverint mortuos; non in sua tamen virtute fecerunt, sed in Christi nomine. Aliud est rogare, aliud imperare: aliud mereri, aliud donare.

30. Elias ergo suscitavit, sed oravit, non imperavit (III Reg. xvii, 21, 22). Elizæus suscitavit ^b configuratus mortuo: suscitavit etiam ipsius mortui corporis tactus; ut esset typus venturum eum qui missus in similitudinem carnis peccati, etiam sepultus mortuos suscitaret (IV Reg. xiii et xiv).

31. Petrus quoque, cum Æneam curaret, ait: *In nomine Jesu Nazareni surge et ambula* (Act. ii, 6): non in suo ait, sed in Christi nomine. Surge autem verbum est imperantis: sed fiducia de merito est, non præsumptio ^c de potestate; et de nominis operatione, non de sua virtute præceptionis auctoritas.

^a Deerat in antiq. edit. ac mss. aliquot, *quia secundum carnem*, etc.; quod Rom. edit. prima restituit: a qua plures nostrorum mss. hoc solo distant, quod pro factus intelligitur, exhibent factus legitur.

^b Tres mss., *configuratus mortuo, corporis tactu*;

A Quid igitur Ariani dicunt? In nomine Christi et Petrus imperat, et illi nolunt imperasse Dei Filium, sed rogasse.

32. Sed lectum est quia rogavit. Disce distantiam. Rogat quasi filius hominis, imperat quasi Dei Filius. Annon detertis hoc Dei Filio, quod etiam diabolus detulit, et vos majore sacrilegio derogatis? Ille dicit: *Si Filius Dei es, dic lapidi huic ut fiat panis* (Luc. iv, 3). Ille dicit, impera: vos dicitis, obsecra. Ille credit quod, jubente Dei Filio, elementorum rerumque natura in adversum vertatur: vos creditis quod nisi roget Dei Filium, nec voluntas ipsius impleatur. Et diabolus de potestate æstimandum putat Dei Filium, vos de infirmitate. Tolerabiliora sunt tentamenta diaboli, quam argumenta Arian.

R 33. Nec moveat quia potentem Filium dixit hominis, cum Dominum majestatis legeris crucifixum (I Cor. ii, 2). Quæ autem major potentia, quam supra cœlestes potestates habere dominatum (Ephes. i, 21)? Habebat autem qui Thronis, Dominationibus, Angelis imperabat. Nam etsi erat inter bestias, sicut scriptum est (Marc. i, 13), tamen angeli ministrabant ei; ut agnoscas aliud incarnationis esse, aliud potestatis. Secundum carnem itaque tentatur a bestiis, secundum dignitatem ab angelis adoratur.

503 34. Didicimus igitur factum esse hominem et ad hominem hoc esse referendum. Denique et alibi habes: *Qui factus est ei ex semine David* (Rom. i, 3), secundum carnem utique ex semine David factus est: Deus autem ante sæcula ex Deo natus est.

CAPUT V.

Factum in Scriptura non semper idem esse ac creatum exemplis ex ipsa petitis docet. Inde colligit non cavillandum ex litera more Judæorum, quibus tamen hæreticos peiores probat; atque iterum propositum confirmat sententiam.

35. Nec semper tamen factum esse ad creationem refertur; scriptum est enim: *Domine, refugium factus es nobis* (Ps. LXXXIX, 1); et: *Factus es mihi in salutem* (Ps. cxvii, 14). Non utique creationis definitio vel editio declaratur: sed refugium factus mihi, et conversus mihi dicitur ad salutem, sicut et Apostolus dixit: *Qui factus est nobis sapientia a Deo, et justitia, et sanctificatio, et redemptio* (I Cor. i, 30). Nobis factum non creatum ex Patre dixit. Denique quomodo dicat factum nobis esse sapientiam, in posterioribus exposuit dicens: *Sed loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, quam prædestinavit Deus ante tempora sæcularia in gloriam nostram, quam nemo principum hujus sæculi cognovit. Si enim cognovissent, numquam Dominum majestatis crucifixissent* (I Cor. ii, 7, 8). Ubi mysterium passionis exprimitur, non utique generationis æternæ series declaratur.

unus vero quæ continuo sequuntur ita legit, *ut esset typus venturi ejus, qui missus in similitudinem carnis, mortuos humana etiam sepultus carne suscitaret.*

^c Mss. aliquot, *de potestate et hominis operatione*, etc.

56. Sapientia igitur mea crux Domini est, redemptio mea mors Domini est; sanguine enim pretioso redempti sumus, ut apostolus Petrus dixit (I Petr. 1, 19). Sanguine igitur suo, quasi homo, Dominus nos redemit; idemque, quasi Deus, peccata donavit.

37. Non ergo in verbis quasdam constituamus insidias, et verborum tendiculas aucupemur; ut quia et aliud secundum impios significare putatur sermo qui legitur, non id quod sensus exprimat, sed quod littera ostendat, interpretemur. Sic perierunt Judæi, dum sensuum profunda despiciunt, et sequuntur nuda verborum; *Littera enim occidit, spiritus autem vivificat* (II Cor. III, 6).

38. Et tamen inter duo gravia sacrilegia fortasse detestabilius sit ad divinitatem referre quæ carnis sunt, ^a quam ad litteram referre quæ spiritus sunt. Illi timuerunt in Deo carnem credere; et ideo redemptionis gratiam perdidit, quia causam salutis abjurant: isti divinitatis majestatem usque ad carnis infirma deducunt. Detestandi Judæi, qui carnem Domini crucifixerunt: detestabiliores tamen eos arbitror, qui divinitatem Christi cruci subditam crediderunt. Denique qui cum Judæis sæpe tractabat: **504** *Hæreticum*, inquit, *post unam correptionem devota* (Tit. III, 10).

39. Nec tamen sine injuria Patris ^b factum nobis esse sapientiam, ad illam inenarrabilem, nec ullis temporibus momentisque obnoxiam Christi generationem sacrilega interpretatione derivant. Nam præter id quod Filii injuria Patris est contumelia, etiam in Patrem sacrilegia ista procedunt, de quo scriptum est: *Fiat autem Deus verax, omnis autem homo mendax* (Rom. III, 4). Aut si de Filio putant dictum, generationi quidem non præjudicant: ^c Deum autem et Deum verum hujus lectionis auctoritate quod abnuunt, constentur.

40. Proluxum est si velim singula recensere, quoties factum legerimus, non utique per naturam, sed per gratiam. Nam et Moyses dicit: *Adjutor et protector factus est mihi in salutem* (Exod. XV, 2). Et David dicit: *Esto mihi in Deum protectorem, et in domum refugii, ut salvum me facias* (Ps. XXX, 3). Et Esaias dicit: *Factus est omni civitati humili adjutor* (Esai. XXV, 4). Non utique sancti Deo dicunt: *Creatus es, sed protector et adjutor per gratiam tuam factus es nobis.*

^a Nonnulli mss., *quam ad carnem referre, etc.*

^b Amerb. et mss. aliquot, *factam nobis esse sapientiam*: melius tamen reliquæ edit. ac mss., *factum*, quippe quod ad superiora referatur Apostoli verba, *Qui factus est nobis sapientia, etc.*

^c Ita mss. prope ad unam: edit. vero, *quia Deum verum hujus lectionis, etc.*

^d Omnes edit. ac mss. nonnulli, *vita erat*; alii mss. plures potioresque, *vita est*.

^e Alexandrinos atque Ægyptios hic indicari cognoscere est ex iis quæ S. Docteur Exposit. psalmi XXXVI, num. 35, memorat. Ex his autem duobus locis duas præcipuas legendi hujusce textus rationes fuisse intelligas; alteram quæ verbis illis, *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil*, abso-utum sensum includebat: altera vero qua sensus

CAPUT VI.

Objectionem ex Joanne desumptam ut diluat, primo demonstrat Manichæis patrocinari Arianum sensum: deinde varia distinguendorum verborum ejusdem loci exposita ratione, ipsum nulla modo ad substantiam divinam sine Patris injuria referri posse aperte probat, verumque illius exponit intellectum.

41. Unde nec illud verendum est, quod solent Ariani sæva interpretatione componere, dicentes factum esse Dei Verbum; quia scriptum est, inquit: *Quod factum est in ipso*, ^d *vita est* (Joan. I, 4).

42. Primum intelligant si ad substantiam divinam referant, *quod factum est*; Manichæorum se questionibus implicari. Objiciunt enim Manichæi: Si quod in ipso factum est, vita est: est ergo aliquid quod in ipso factum non sit, et mors sit; ut duo impie inducant principia. Sed hoc damnat Ecclesia.

43. Deinde unde possunt docere sic pronuntiasse Evangelistam? ^e Plerique enim docti et fideles sic pronuntiant: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil quod factum est*; alii sic: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil*; denique: *Quod factum est*, pronuntiant et subjungunt: *in ipso, hoc est*: Quidquid autem factum, est in ipso. Quid est, *In ipso*? Apostolus docet dicens: *In ipso enim sumus, et vivimus et movemur* (Act. XVII, 28).

44. Tamen etiamsi quemadmodum velint, pronuntiant, non possunt hic calumniari Deo **505** Verbo, si ad substantiam ejus velint referre: *Quod factum est*; quin calunnientur et Patri Deo, de quo scriptum est: *Qui autem facit veritatem, venit ad lucem*; *ut manifestentur opera ejus, quia in Deo sunt facta* (Joan. III, 21). Ecce hic opera hominis in Deo facta legimus, et ad substantiam tamen divinum referre non possumus: sed aut per ipsum facta cognoscimus, ut est etiam illud Apostolicum, *quod omnia per ipsum, et in ipso creata sunt; et ipse est ante omnes, et omnia in ipso constant* (Coloss. I, 16): aut, ut docet præsentis ^f lectionis testimonium, virtutes quibus vitæ æternæ fructus acquiritur, in Deo factas æstimare debemus, castitatem, pietatem, religionem, fidem ^d et alia hujusmodi, quæ in voluntate Dei facta sunt.

non nisi sequentibus istis, *quod factum est*, terminabatur. Sed nec deerant qui sensum perducerent usque ad illa verba, *quod factum est in ipso*. Hanc distinctionem secuti sunt Gregorius Nyss. lib. I, cont. Eunomium, et Epiphanius in Ancorat., num. 75, ubi primam acerbe notat quasi Spiritui sancto injuriosam, de qua lib. I, de Spiritu S. forte aliquid erit dicendum. Primam vero Augustinus ita admittit, ut secunda ejus pars hoc modo distinguatur: *Quod factum est in illo vita erat*; alteram autem ejusdem partis subdistinctionem qua virgula post voces, *in ipso*, apponebatur, absurdum censet. Vide lib. V, de Gen. ad Litt., cap. 14, et tract. I in Joan. num. 16, sicut et interpretes ad eundem locum.

^f Ita mss. probatiores: alii vero et omnes edit., *lectio testimonii*. Rursus autem ubi nos cum mss.

45. Ergo sicut in Dei Patris, ita etiam in Christi A voluntate et virtute facta sunt, sicut legimus: *Creatus in Christo in operibus bonis* (Ephes. 11, 40); et in psalmo: *Fiat pax in virtute tua* (Ps. cxxi, 7); et alibi: *Omnia in sapientia fecisti* (Ps. ciii, 24). In sapientia, inquit, fecisti, non sapientiam fecisti. Nam cum omnia in sapientia facta sint, Christus autem Dei sapientia sit (I Cor. 1, 24), non accidens utique, sed subsistens et permanens in æternum; si facta est sapientia, jam deteriore conditione facta est quam omnia; quia sapientia fieri per se ipsam non potuit. Ergo si factum esse frequenter ad aliquid, non ad naturam refertur, etiam creatum esse ad causam refertur.

CAPUT VII.

Quod a Salomone dictum est: Dominus creavit me, B etc., incarnationem Christi ad redimenda Patris opera factam signare; quo ex ipsius Filii verbis declarato, principium ostendit etiam accipi posse de documentis virtutum, quarum omnium vias nobis Dominus aperuisse, ac vere principium exstitisse demonstratur.

46. [Alias cap. IV.] Unde intelligimus illud quod de incarnatione Domini scriptum est: *Dominus creavit me principium viarum suarum in opera sua* (Prov. viii, 22), id significare quod ad redimenda opera Patris Dominus Jesus ex Virgine sit creatus. Neque enim dubitari potest de incarnationis dictum esse mysterio, cum propter opera sua a corruptelæ servitio liberanda Dominus suscepit carnem; ut illum qui imperium habebat mortis, per sui corporis destrueret passionem. Caro enim Christi propter opera, divinitas ante opera; quia ipse ante omnia, sed et omnia in ipso constant.

47. Non ergo divinitas propter opera, sed propter divinitatem opera; sicut Apostolus declaravit, dicens quod propter Filium Dei omnia. Sic enim habes: *Decebat autem eum per quem omnia, et propter quem omnia, multis filiis in gloriam adductis, ducem salutis eorum per passionem consummari* (Hebr. 11, 10). Nonne evidenter exposuit quia Dei Filius qui propter divinitatem suam omnia creavit, is postea propter populi salutem et carnis suceptionem, et mortis assumpserit passionem?

48. Propter quæ autem opera sit creatus ex Virgine, 506 ipse Dominus cum illum cæcum curaret, ostendit dicens: *In illo me oportet operari opera ejus, qui misit me* (Joan. 1x, 4). Et addidit, ut de incarnatione ejus dictum crederemus: *Cum in hoc mundo sum, lux sum hujus mundi* (Ibid., 5). Etenim quasi homo in hoc mundo pro tempore est; nam quasi Deus semper est. Denique et alibi ait: *Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem mundi* (Matth. xxviii, 20).

49. Nec de principio residet aliquid quæstionis,

omnibus, *castitatem, pietatem*; edit. omnes e contrario legebant, *charitatem, pietatem*, etc.

^a Vet. edit. cum mss. aliquot, *ad divinitatis æternitatem*.

cum interrogatus in carne: *Tu qui es?* responderit: *Principium quod et loquor vobis* (Joan. viii, 25). Quod non solum ^a ad substantiam divinitatis æternæ refertur, sed etiam ad documenta virtutum. Ex hoc enim et Deum se probavit æternum; quia omnium ipse principium est, et uniuscujusque virtutis auctor, quia Ecclesiæ caput est, sicut scriptum est: *Quia ipse est caput corporis Ecclesiæ, qui est principium, primogenitus ex mortuis* (Coloss. 1, 18).

50. Liquet igitur et de incarnatione dictum esse *principium viarum suarum*, quod ad sacramentum suscepti corporis videtur esse referendum. Ideo enim carnem suscepit, ut ad cælum nobis sterneret iter. Denique ait: *Ascendo ad Patrem meum, et Patrem vestrum: Deum meum, et Deum vestrum* (Joan. xx, 17). Denique ut scias quod vias suas omnipotens Pater secundum incarnationem præscripserit Filio, habes in Zacharia ad Jesum indutum vestimenta sordida ab Angelo dictum: *Hæc dicit Dominus omnipotens: Si in viis meis ambulaveris, et præcepta mea custodieris* (Zach. iii, 7). Quod est vestimentum illud sordidum, nisi carnis assumptio?

51. Viæ igitur Domini velut quidam tramites bonæ vitæ sunt, quæ diriguntur a Christo, qui ait: *Ego sum via, et veritas, et vita* (Joan. xiv, 6). Via ergo superna est Dei virtus; Christus enim nobis via est. Et bona via, quæ credentibus cæli regna patefecit. Viæ autem Domini viæ rectæ sunt, sicut scriptum est: *Vias tuas, Domine, notas fac mihi* (Ps. xxiv, 4). Via castitas, via fides, via est abstinentia. Est namque via virtutis, est et via iniquitatis; scriptum est enim: *Et vide si est via iniquitatis in me* (Ps. cxxxviii, 24).

52. Principium itaque nostræ virtutis est Christus. Principium integritatis, qui docuit virgines non viriles expectare concubitus, sed integritatem mentis et corporis sancto magis dicare Spiritui, quam marito (II Cor. xi, 2). Principium parcimoniæ Christus, qui pauper factus est, cum esset dives (II Cor. viii, 9). Principium patientiæ Christus, qui cum malediceretur, non remaledixit; cum percuteretur, non repperussit (I Petr. ii, 23). Principium humilitatis Christus, qui formam servi accepit (Philip. ii, 7); cum Patrem Deum majestate virtutis æquaret. Ex illo enim accepit virtus unaquæque principium.

53. Et ideo ut hæc virtutum genera disceremus: *Filius datus est nobis, cujus principium super humeros ejus* (Esai. ix, 6). Principium illud crux Domini est; principium fortitudinis, quo via sanctis est reserata martyribus ad sacri certaminis passionem.

507 CAPUT VIII.

Versiculus in Esaia proxime citatus de Christi humanitate ac divinitate explicatur, eoque varias hæreses jugulari evincitur.

54. Vidit hoc principium Esaias, et ideo ait: ^b *Puer*

^b Edit. omnes ac pauci mss. hic et infra, *Puer natus est nobis*; plures mss. omittunt *nobis*, melius, ut patet e contextu

natus est, *Filius datus est nobis*. Viderunt et Magi, et ideo cum parvulum in præsepi cernerent, adoraverunt dicentes : *Puer natus est*; cum stellam conspicerent, prædicantes : *Filius datus est nobis* (Matth. II, 11). Aliud munus e terris, aliud munus e cælo, et utrumque unus in utroque perfectus, et sine mutabilitate divinitatis, et sine humanæ imminutione naturæ. Unum adoraverunt, eidemque munera obtulerunt; ut ostenderent ipsum esse cæli Dominum, qui in præsepibus videretur.

55. Distingue singulorum momenta verborum : *Puer natus est, Filius datus est nobis*. Etsi ex Patre natus, non tamen nobis natus, sed datus est; quia non Filius propter nos, sed nos propter Filium. Neque enim nobis natus est, qui et ante nos natus est, et totius est conditor creaturæ : neque nunc primum nascitur, qui erat semper, ^a et erat in principio : sed illud quod non erat, nobis nascitur. Quod etiam angelus pastoribus cum loqueretur, dixit esse generatum, sicut habes scriptum : *Quia natus est nobis hodie Salvator, qui est Christus Dominus, in civitate David* (Luc. II, 11). Nobis ergo quod non erat, natum est : hoc est, puer ex Virgine, corpus ex Maria; hoc enim post nos, illud ante nos.

56. Alii codices sic habent : *Puer natus est nobis, Filius datus est nobis*; hoc est, qui erat Filius Dei, ^b hic ex Maria puer natus est nobis, et datus est nobis. Quia datus sit, audi Prophetam dicentem : *Et salutare tuum da nobis* (Psal. LXXXIV, 8). Quod enim supra nos est, datur : quod de cælo est, datur; sicut etiam de Spiritu legimus quod, *Charitas Dei effusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis* (Rom. V, 5).

57. Sed videte quemadmodum hic locus multas hæreses extinguat. *Puer natus est nobis*, non Judæis : *nobis*, non Manichæis : *nobis*, non Marcionitis. Propheta dicit : *Nobis*, hoc est credentibus, non incredulis. Et ille quidem misericordia sua omnibus natus est, sed perfidia hæreticorum fecit, ut non omnibus nasceretur, qui omnibus natus est. Nam et lumen diei oriri jubetur super bonos et malos : sed oriri non videntibus non videtur (Matth. V, 15).

58. Sicut ergo puer non omnibus natus est, sed fidelibus : sic Filius non infidelibus datus est, sed fidelibus. Nobis datus est, non Photinianis; illi enim non datum nobis Dei Filium dicunt esse, sed ab initio inter nos natum : nobis datus est, non Sabellianis; illi enim nolunt Filium datum, eundem asserentes Patrem esse quem Filium : nobis, non Arianis; et ipsi enim non habent Filium pro salute datum, sed pro infirmitate transmissum : non habent consiliarium, quem putant futura nescisse : non habent Filium, quem sempiternum non putant; cum **508** scriptum sit de Verbo Dei, *quod erat in principio*; et alibi : *In principio, erat Verbum* (Joan. I, 2). Denique ut ad propositum revertamur exemplum : *In principio*, inquit, *antequam terram faceret,*

^a Mss. aliquot, *ut erat in principio*.

^b Non pauci mss., *hic Mariæ, Puer natus est, etc.*

^A *antequam abyssos faceret, et antequam produceret fontes aquarum, ante omnes colles genuit me* (Prov. VIII, 25 et seq.).

CAPUT IX.

Difficultatem ex loco Salomonis supra laudato exortem solvit Ambrosius, illic et præteritum sumi pro futuro, et geminam in Christo naturam designari patefaciens.

59. Fortasse dices, quomodo de incarnatione Christi dictum esse memoraverim : *Dominus creavit me*, cum ante incarnationem Christi creatura sit mundi? Sed considera quia moris est Scripturis divinis, et futura pro præteritis dicere, et geminam in Christo significare substantiam divinitatis, et carnis; ne quis aut divinitatem neget ejus, aut carnem.

60. Nam sicut in Esaia habes : *Puer natus est nobis, et Filius datus est nobis* (Esaï. IX, 6); ita hic quoque ante præmisit creaturam carnis, et subtexuit assertionem divinitatis; ut scires non duos Christos, sed unum esse : qui et ante sæcula generatus sit ex Patre, et ultimis temporibus creatus ex Virgine, hoc est : Ego sum ille creatus ex homine, creatus ad causam, qui sum generatus ante sæcula.

61. Denique dicturus : *Dominus creavit me*, præmisit : *Commemorabo quæ a sæculo sunt*. Dicturus : *Genuit*, præmisit : *In principio antequam terram faceret, ante omnes colles genuit me*. Ante, cum dicitur, in infinitum retro sine aliqua definitione porrigitur. Denique, *ante Abraham*, inquit, *ego sum* (Joan. VIII, 58), non utique post Adæm : et *ante Luciferum* (Psal. CIX, 3), non utique post angelos. Sed ante, cum dixit, non se intra aliquem, sed omnia intra se dixit; sic enim moris est æternitatem Dei Scripturis significare divinis. Denique alibi habes : *Priusquam montes fierent, et formaretur orbis terræ, a sæculo et usque in sæculum tu es* (Psal. LXXXIX, 2).

62. Ante omnia ergo generatio, inter omnia et propter omnia creatura. Natus ex Patre supra Legem, factus ex Maria sub Lege.

CAPUT X.

Baptistæ verba ex quibus Christum etiam ante incarnationem factum disputabant, soluturus, ubi præmisit ea referri posse ad prædestinationem; intelligenda tamen de incarnatione ab antecedentibus probat. Hinc progrediens ad mystica, ipsum dignitate ac merito ante Joannem fuisse declarat : maxime cum Ecclesiæ, cujus typus in historia Ruth expressus fuerat, sponsus, etiam excluso Moyse, solus exsisterit; quam licet Synagoga non omnino neglecta, solus vocavit.

63. [Alias cap. V.] Sed scriptum est : *Post me venit vir, qui ante me factus est; quia prior me erat*. Unde dicunt : Ecce qui erat, factus est. Ipsa verba perpendamus. *Post me*, inquit, *venit vir* (Joan. I, 30). Vir ergo est qui venit, ipse qui factus est. Vir **509** autem

^c *Antequam abyssos faceret, desiderabatur in editis; quod nos ex mss. restitulumus.*

nomen est sexus : sexus autem non utique divinitati, sed naturam deputatur humanam.

64. Possem ergo dicere : Erat in præcognitione quidem corporis, sed æternitate virtutis ; nam et Ecclesia erat, et sancti erant prædestinati ante sæcula : sed non id hoc loco dico, at illud assero, factum esse non ad divinitatem, sed ad incarnationis pertinere naturam, sicut ipse Joannes dixit ; *Hic est de quo dixi : Post me venit vir, qui ante me factus est.*

65. Itaque eum geminam, sicut supra dixi, in Christo substantiam proposuisset, ut utramque intelligas et divinitatis et carnis, a hoc loca cœpit a carne. Est enim Scripturis promiscua consuetudo divinis, ut interdum a divinitate Christi incipiant, et ad incarnationis sacramenta descendant ; interdum ab humilitate incarnationis exordium sumant, et ad gloriam divinitatis assurgant, ut in prophetis, et in evangelistis frequenter, et in Paulo. Ergo et hic juxta memoratam consuetudinem ab incarnatione Domini cœpit de ejus divinitate dicturus ; non ut confunderet humana atque divina, sed ut distingueret. Verum Ariani, velut Judaici caupones, miscent aquam cum vino ; quia divinam generationem humanamque confundunt, ad deitatem referentes, quod de carne sit dictum.

66. Nec metuo quod objecturi videntur quia in superioribus non habet, Virum ; sic enim habet : *Qui post me venit.* Sed videant et ibi quid præmiserit : *Verbum, inquit, caro factum est (Joan. 1, 14).* Et ideo non addidit, Virum ; quia carnem dixerat ; per carnem autem istuc virum intelligimus, et per virum carnem. Ergo quia dixerat : *Verbum caro factum est,* virum hoc loco nominare superfluum fuit, quem jam carnis expressione signaverat.

67. Quo exemplo in posterioribus quoque et agnum præmisit, qui tolleret peccata mundi ; et ut incarnatum intelligeres, quem ante memoraverat, ait : *Hic est de quo ante dixi : Post me venit vir, qui ante me factus est (Ibid., 29),* hoc est, virum dixi, non Deum factum. Sed ut ipsum incarnatum declararet esse, quia ante sæcula erat ; ne duos filios crederemus, ait : *Quia prior me erat.* Nam si, *Factus est,* ad divinam generationem retulisset, quid opus erat ut adhuc adderet tertium, atque iteraret quod supra dixerat ? Sed quia ante de incarnatione tantum dixerat : *Post me venit vir, qui ante me factus est ;* ideo addidit : *Quia prior me erat,* quoniam divinitatis æternitas fuerat exprimenda. Et hæc est causa prælationis, ut merito antelatus videatur, qui proprii Patris sempiterna virtus est.

68. Dat tamen intellectus spiritalis ubertas, ut excurrere et evagari ad concludendos libeat Arianos, qui volunt factum hoc loco non ad virum, sed ad divinitatem referre. Quid est enim tenere b quod possint ; cum dixerit Baptista : *Post me venit, qui ante me factus est ;* hoc est, supra meritum meum

factus, supra meam gratiam, tempore carnis posterior, divinitatis honore venerabilis ? *Post me enim venit, temporis 510 est : prior me erat,* æternitatis : *ante me factus est,* honoris ; quia etiam Incarnationis mysterium supra humanam est gratiam.

69. Denique in inferioribus quid supra contextuisset expressit dicens : *Post me venit vir, cujus non sum dignus calciamenta portare (Joan. 1, 27) ;* præstantiam utique c dignitatis, non æternitatem divinæ generationis exponens. Quod eoque ad incarnationem pertinet, ut typum in hominibus mystici calciamenti ante præmiserit. Lege enim proximo defuncti vel fratri copula deferebatur ejus uxoris ; ut semen fratris vel proximi resuscitaret (Num. xxv, 6). Unde quod Ruth, licet ipsa alienigena ; tamen quia maritum habuerat ex Judæis, qui reliquerat superstitem proximum, eamque colligentem manipulos suæ messis, quibus alebat et se et socrum, Booz vidit et amavit : non aliter eam accepit uxorem, nisi calciamentum ejus ante solvisset, cui uxor debebatur ex Lege (Ruth. iv, 5-7).

70. Historia simplex, sed alta mysteria ; aliud enim gerebatur, aliud figurabatur. Nam si secundum litteram sensum torquemus, prope quidam pudor et horror in verbo est, si ad commixtionis corporeæ consuetudinem sententiam intellectumque referamus. Designabatur autem futurus ex Judæis, ex quibus Christus secundum carnem, qui proximi sui, hoc est, populi mortui semen doctrinæ celestis semine suscitaret, cui calciamentum nuptiale Ecclesie copulanda præscripta Legis spiritualia deferebant.

71. Non Moyses sponsus ; illi enim dicitur : *Solve calciamentum pedum tuorum (Exod. iii, 5) ;* ut demisso suo cedat. Non Jesus Nave filius sponsus ; nam et ipsi dicitur : *Solve calciamentum pedum tuorum (Josue v, 16) ;* ne ex similitudine nominis sponsus Ecclesie crederetur. Non alius sponsus, sed solus Christus est sponsus, de quo dixit Joannes : *Qui habet sponsam sponsus est (Joan. iii, 29).* Illis igitur calciamentum solvitur, hujus solvi non potest, sicut dixit Johannes : *Non sum dignus solvere corrigiam calciamenti ejus (Joan. 1, 27).*

72. Solus ergo Christus est sponsus, cui illa veniens ex gentibus sponsa, ante inops atque jejua, sed jam Christi messe dives, imbuta ; quæ manipulos secundæ segetis, Verbi que reliquias gremio legat mentis interno ; ut exhaustam illam viduam morte filii, atque inopem defuncti populi matrem novis pascat alimentis, non relinqueas destitutam viduam, et novos quærens.

73. Solus ergo Christus est sponsus, qui nec Synagoga ipsi manipulos suæ messis invidet. Utinam se non ipsa excluderet ! Habuit quos per se colligeret : sed quia d populus ejus est mortuus, quasi filio egenæ defuncto, per Ecclesiam manipulos, quibus viveret, colligebat ; quos venientes in exultatione

a Mss. aliquot, hoc loco certam carnem.

b Amerb. ac Eras., tenere quod posuit ; Gill. et Rom. edit. cum. mss. ut in textu.

c Nonnulli mss., divinitatis : aptius alii, et cunctæ edit., dignitatis.

d Omnes edit., sponsus ejus est mortuus ; omnes

portabunt, sicut scriptum est: *Venientes autem venient in exultatione, tollentes manipulos suos* (Psal. cxxv, 6).

74. Quis enim sibi alius sponsam audeat Ecclesiam vindicare, quam a Libano unus et solus vocavit dicens: *Ades huc a Libano, sponsa*; **511** *ades huc a Libano* (Cant. iv, 8). Aut de quo alio potuit Ecclesia dicere: *Fauces ejus dulcedines, et totus desiderium* (Cant. v, 16)? Et quia de calciamento pedum tractatum sumpsimus, cui alii nisi Verbo Dei incarnatum convenit dictum: *Crura ejus columnæ marmoreæ, fundatæ super bases aureas* (Ibid., 15)? Solus enim Christus inambulat animis, et graditur in mente sanctorum, in quibus velut aureis basibus, fundamentisque pretiosis solidata vestigia Verbi cœlestis hæserunt.

75. Claret igitur et virum et typum ad incarnationem spectare mysterium.

CAPUT XI.

Redit ad locum propositum, et ubi Christus dicitur factus, hoc vel ad incarnationem vel ad causam sive adjunctum aliquod referri docet. Ad eum sensum plurima sacrorum codicum et Pauli imprimis testimonia edisserit: maxime autem in eo immoratur, ut Christum verum sacerdotem esse atque in Melchisedech præfiguratum, etque cum Patre operationis unitatem, non vero solam similitudinem inesse persuadeat.

76. Non ergo ad substantiam divinitatis, sed ad incarnationem sæpe, nonnunquam etiam ad causam pertinet, cum dicitur factus. Nam si ad divinitatem refertur, ergo et in opprobrium Deus factus est; sic enim habes: *Tu autem reputasti, et ad nihilum redeigisti, disputasti Christum tuum* (Psal. lxxxviii, 59); et infra: *Et factus est in opprobrium vicinis suis* (Ibid., 42). Vicinis, inquit, non civibus, non domesticis, non adhærentibus; quoniam *qui adhæret Domino, unus spiritus est* (I Cor. vi, 17): qui vicinus est, non adhæret. Et, *Factus est in opprobrium*; quia crux Domini Judæis scandalum, *Græcis stultitia* (I Cor. i, 23). Nam sapientibus per eandem crucem excelsior factus est cœlis, excelsior angelis, et melioris testamenti factus est sponsor, ipse qui erat prioris.

77. Vide quam non defugiam ista, ut etiam congruam: sed quomodo factus sit, considera.

mss., *populus ejus*, etc. Magis congrue; hoc enim referendum ad superiora illa: *inopem defuncti populi matrem*.

^a Mss. aliquot, *Fauces ejus dulcedinis et totius desiderii*.

^b Non pauci mss., *Græcis stultitia sapientibus. Per eandem*, etc.

^c Edit. omnes, *excellentiore*: mss. prope ad unum, *excelsior*.

^d Ita edit. ac plures mss.; nonnulli tamen pro obedientiam legunt obedientia, virgulam expungentes ante *regnum divinitatis*: pro quibus vocibus alii etiam aliquot habent, *regnum dignitatis*.

^e Rom. edit. cum mss. duobus, *quod factum est*: vet. edit. cum reliquis, *quod factus est*, Christus videlicet. Subjungit autem Ambrosius factum et creatum eandem habere significationem, eam nimirum

78. Primum quod purificatione facta, considerat in dextera magnitudinis in excelsis, tanto melior factus angelis (Hebr. i, 3, 4). Ubi purificatio, hostia: ubi hostia, corpus: ubi corpus, oblatio: ubi munus oblationis, ibi sacrificium passionis.

79. Deinde sponsor melioris testamenti (Hebr. vii, 22). Ubi testamentum, mors necesse est præcedat testatoris (Hebr. ix, 16), sicut subter est scriptum: mors autem non ad divinitatis æternitatem, sed ad fragilitatem refertur humanam.

80. Excelsior quoque cœlis factus quomodo sit, ostenditur: *Immaculatus, inquit, segregatus a peccatoribus, et excelsior cœlis factus: qui non habet quotidie necessitatem, sicut sacerdotes, prius pro suis delictis hostiam offerre, deinde pro populi. Hoc enim fecit semel se offerendo*, sicut scriptum est (Hebr. vii, 26, 27).

512 Nemo excelsior factus dicitur, nisi qui in aliquo fuerit humilior: in eo igitur excelsior factus est, sedendo ad dexteram Patris, in quo se minor angelis factus, obtulit passioni (Hebr. ii, 9).

81. Postremo ipse Apostolus ad Philippenses ait, quia in similitudine hominis factus, et specie inventus ut homo, humiliavit semetipsum, factus obediens usque ad mortem (Phil. ii, 7, 8). Vide ubi factus sit: *In similitudine, inquit, hominis, non in potestate Dei: et factus obediens usque ad mortem*; ^d ut obedientiam quidem hominis habuerit, regnum divinitatis.

82. Quantis igitur adhuc utemur exemplis ad incarnationem, vel ad aliquid referendum esse quod factus est! Quod autem et factum est, idem est et creatum: *Dixit enim, et facta sunt: ipse mandavit, et creata sunt* (Psal. cxlviii, 5). *Dominus creavit me* (Prov. viii, 22), secundum carnem dictum: creatum quoque supra ostendimus in libro primo (Cap. 14 et seq.) de incarnatione dictum videri.

83. Ipse etiam Apostolus asserendo serviendum non esse creaturæ, significavit ex Deo Filium non creatum esse, sed genitum (Rom. i, 25). Tamen etiam alibi, ut manifestaret quomodo in Salomone sit lectum: *Dominus creavit me*; quid in Christo creatum esset, ostendit.

84. Itaque totius seriem capituli recenseamus; sic enim habes: *Ergo quia filii participes sunt carnis et sanguinis, et ipse similiter particeps factus est eorumdem; ut per mortem destrueret hunc qui mortis habebat*

D qua de productione rerum ex nihilo intelliguntur. Et hoc quidem in Græco idiomate verissimum est, ut Hieronymus in cap. 4 Epistolæ ad Ephesios et Augustinus lib. i cont. Advers. Leg. et Prophet. cap. 25 docent: licet ultimus utrumque etiam in Scripturis indifferenter de rebus sive ex materia aliqua factis, sive ex nulla dici asserat. Quod autem ad Latinam linguam, iidem illi Patres creati ac fieri et de generatione liberorum et de magistratum institutione usurpari memorant, quod probatorum scriptorum usu planissimum est. Græcorum igitur Patrum, qui Verbum divinum *κτισμα*, id est, creaturam dicere semper exhorruerunt, Ambrosius ubique quam firmissime vestigiis adhesit, ea ratione omnia Scripturæ testimonia, quæ Ariani abutebantur, commodissime exponi posse persuasum habens.

imperium (Hebr. II, 14). Quis ergo est qui nos participes suæ voluit esse carnis et sanguinis? Utique Dei Filius. Quomodo nisi per carnem particeps factus est noster? aut per quam, nisi per corporis mortem mortis vincula dissolvit? Mortis enim mors facta est susceptio mortis in Christo. Ergo de incarnatione proposuit.

85. Videamus sequentia : *Nec enim statim Angelos, inquit, assumpsit, sed semen Abrahamæ. Unde habuit per omnia fratribus similari; ut misericors feret et fidelis princeps, sacerdos ad Deum, ut expiaret peccata populi. In quo enim passus est ipse; et tentatus, potest et tentatos juvare* (Ibid., 16, 17). Propter quod, fratres sanctissimi, vocationis cælestis participes, intuemini apostolum et principem sacerdotum confessionis nostræ Jesum fidelem esse creatori suo, sicut et Moyses in domo ejus (Hebr. III, 1, 2). Hæc nempe verba sunt Apostoli.

86. Videtis in quo creatum dicat : in quo *assumpsit*, inquit, *semen Abrahamæ*, corporalem utique generationem asserit. In quo autem, nisi in corpore expiavit populi peccata? In quo passus est, nisi in corpore; sicut et supra diximus : *Christo passo secundum carnem*? In quo sacerdos, nisi in eo quod sacerdotali assumpsit ex genere?

87. Sacerdos enim aliquid debet offerre, et secundum Legem in sancta intrare per sanguinem (Hebr. IX, 25): **513** ergo quia sanguinem taurorum, hircorumque repudiaverat Deus, hunc utique sacerdotem per suum sanguinem, sicut legisti, in sancta sanctorum cæli summa penetrantem oportebat intrare (Ibid. 12); ut æterna nostrorum esset ^a oblatio peccatorum. Idem ergo sacerdos, idem et hostia : et sacerdotium tamen, et sacrificium humanæ conditionis officium est; nam et agnus ad immolandum ductus est, et sacerdos est secundum ordinem Melchisedech.

88. Nemo igitur ubi ordinem cernit humanæ conditionis, ibi jus ^b divinitatis asserat. Nam et illum Melchisedech per quem Abraham hostias suas obtulit (Gen. XIV, 18), ^c non angelum utique secundum Judaica ludibria intelligit Ecclesia, sed virum sanctum, ac sacerdotem Dei, qui typum gerens Domini, et sine Patre, et sine matre, et sine generationis enarratione, et sine initio, et sine fine describitur; ut ostenderet sempiternum Filium Dei in hunc mundum esse venturum, qui et sine Patre secundum incarnationem natus est, et sine matre secundum divinam generationem, et sine enarratione generationis; quia scriptum est : *Generationem autem ejus quis enarrabit* (Esa. LIII, 8)?

89. Ergo illum Melchisedech in Christi typo sacerdotem Dei accepimus : sed illum in typo, hunc in veritate : typus autem umbra est veritatis : illum in nomine unius civitatis, hunc regem in reconcilia-

^a Omnes edit. ac mss. aliquot, *ablutio peccatorum*; cæteri mss., *oblatio peccatorum*. Magis apposite, idem enim est atque oblatio pro peccatis, de qua hic agitur.

^b Edit., *divinitatis ascribit*.

^c Hieronymus epist. 28, ad Ruffin., hanc opinio-

tionem totius mundi; quia scriptum est : *Deus erat in Christo, mundum reconcilians sibi* (II Cor. V, 19); hoc est, sempiterna divinitas; aut, si Pater in Filio, sicut Filius in Patre, et substantiæ utique et operationis unitas non negatur.

90. Quomodo autem negare merito possunt, etiam si velint, cum scriptum sit : *Pater autem qui in me manet, ipse facit opera*; et : *Opera quæ ego facio, ipse facit* (Joan. XIV, 10)? Non dixit : Et ipse facit; ne similitudinem magis, quam unitatem operis æstimares : sed dicendo : *Quæ ego facio, ipse facit*, manifestum reliquit quod unum opus Patris et Filii credere debeamus.

91. Denique ubi similitudinem operum, non unitatem voluit intelligi : *Qui credit, inquit, in me, opera quæ ego facio, et ipse faciet* (Ibid., 12). Bene hic et interponendo, similitudinem nobis donavit; et tamen unitatem naturalem negavit. Unum est igitur opus Patris et Filii, etiamsi non placeat Arianis.

CAPUT XII.

Regnum Patris atque Filii unum esse ac indivisum; et unam similiter utriusque divinitatem.

92. Quæro autem quomodo regnum velint Patris et Filii esse divisum; cum Dominus dixerit, ut supra ostendimus : *Omne regnum in se divisum, facile destruetur* (Matth. XII, 25)?

93. Et ideo ad excludendum Arianæ sacrilegium sævitatis, unum imperium Patris et Filii etiam **514** Petrus sanctus asseruit dicens : *Quapropter salagite, fratres, certam vestram vocationem et electionem sacre. Hæc enim facientes non errabitis; sic enim abundanter ministrabitur vobis introitus in æternum imperium Dei, et Domini nostri ^d conservatoris Jesu Christi* (II Petr. I, 10, 11).

94. Aut si quis de Christi tantum imperio dictam putat, et hoc ideo sic accipit, ut Patrem Filiumque potestate secernat; is tamen et regnum Filii fatebitur, et æternum. Itaque non solum duo inducent regna divisa, ut obnoxia sint defectui; sed etiam cum regna comparabilia nulla sint Dei regno, quod Filii esse, etiamsi velint negare non possunt : ^e aut contra suam sententiam redibunt, ut idem Patris et Filii regnum esse fateantur : aut, quod sacrilegium est dicere, jus Patri regni minoris ascribent : aut, quod contrarium est, quem minorem divinitate impie memorant, ejus regnum fatebuntur æquale.

95. Sed hoc non quadrat, non congruit, non cohæret. Dicant igitur unum esse regnum, sicut nos dicimus, et probamus autem non nostris, sed cælestibus testimoniis.

96. Primum enim etiam aliis exemplis discere regnum cælorum, regnum etiam Filii esse : ipse enim

nem non Judæis, sed Origeni ac Didymo ascribit.

^d Ms. unus, *creatoris*; alii nonnulli, et omnes edit., *Salvatoris*; cæteri qui et probatores, *conservatoris*.

^e Edit. omnes cum mss. aliquot, aut contra sententiam suam ridetunt. Quid magis ridiculum?

dixit : Amen, amen, dico vobis quoniam sunt aliqui ^a de hic astantibus, qui non gustabunt mortem, donec videant Filium hominis venientem in regnum suum (Matth. xvi, 28). ^b Dubitari ergo non potest quod sit regnum Filii Dei.

97. Sed accipe ipsum esse regnum Filii, quod Patris est : Amen dico vobis quod sunt quidam circumstantium, qui non gustabunt mortem, donec videant ^c regnum Dei veniens in virtute (Marc. viii, 39). Eo enim usque unum regnum est, ut unum sit præmium, idem hæres, eadem merita, idem sponsor.

98. Quomodo non idem regnum, cum præsertim ipse de se Filius dixerit : Tunc justi fulgebunt sicut sol in regno Patris mei (Matth. xiii, 43). Quod enim Patris est per majestatis proprietatem, id etiam Filii est per ejusdem claritudinis unitatem. Ergo et Patris ^B regnum Scriptura dixit, et Filii (Joan. xvii, 5).

99. Accipe nunc quia ubi regnum Dei dicit, nec Patris nec Filii separat potestatem; quia et paternum et Filii regnum uno Dei nomine comprehendit, sicut habes : Cum videritis Abraham, Isaac, et Jacob, et omnes prophetas in regno Dei (Luc. xiii, 28). An negamus in regno Filii prophetas esse, cum et latroni dicenti : Memento mei, cum veneris in regnum tuum; responderit Dominus : Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso (Luc. xxiii, 42, 43)? Aut quid est ^d esse in regno Dei, nisi æternam nescire mortem? Qui autem nesciunt æternam mortem, vident Filium hominis venientem in regnum suum.

100. Quomodo ergo potest non in potestate habere quod donat dicens : Tibi dabo claves regni caelorum ^C (Matth. xvi, 19)? Et videto distantiam. Servus **515** aperit, Dominus largitur : iste per se, ille per Christum : famulus claves accipit, Dominus ordinat potestates : ^e aliud jus donantis, aliud dispensantis obsequium est.

101. Accipe adhuc unum regnum, unum imperium esse Patris et Filii. Habes ad Timotheum : Paulus apostolus Jesu Christi secundum imperium Dei Salvatoris nostri, et Christi Jesu spei nostræ (I Tim. i, 1). Unum igitur Patris et Filii regnum evidenter est declaratum, sicut et apostolus Paulus asseruit dicens : Hoc enim scitote quod omnis impudicus, aut immundus, aut avarus, quod est idololatria, non habet hæreditatem in regno Christi et Dei (Ephes. v, 5). Ergo unum regnum, et una divinitas.

102. Unam divinitatem lex probavit, quæ dicit unum Deum (Deut. vi, 4). Probavit et Apostolus,

^a Vet. edit. ac mss. non pauci, de istis astantibus : Rom., de istis astantibus : reliqui mss., de his astantibus. At omnino scribendum ut in textu ; hoc namque loco, sicut et apud Marcum infra citatum in Græco constanter legas, τῶν ὄδῃ ἰστησάντων. Rursus vero ubi habetur in cunctis edit. ac mss. quibusdam, Dubitari ergo non potest ; in reliquis cod. præfertur Dubitare ergo noli.

^b Nonnulli mss., Dubitare ergo noli.

^c Omnes edit., regnum Dei venientis ; mss., regnum Dei ; unus, filium Dei, veniens : quod omnibus quoque Scripturæ idiomatis confirmatur. Iterum autem ubi omnes edit. ac plures mss., idem hæres ; alii nonnulli

dicendo de Christo : In quo habitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter (Coloss. ii, 9). Si enim juxta Apostolum plenitudo omnis corporaliter divinitatis in Christo est, aut unius divinitatis Patrem et Filium fatebuntur : aut si Patris et Filii divinitatem cupiunt separare, cum omnem plenitudinem divinitatis corporaliter Filius habeat ; quid est quod ^f existimant amplius reservandum, cum amplius nihil sit plenitudine perfectionis? Ergo una divinitas.

CAPUT XIII.

Filio majestatem suam esse, ac paternæ æqualem : cujus socii non sint angeli, sed spectatores.

103. [Alias cap. VI.] Imaginem autem unam, et similitudinem unam supra diximus (Lib. I, cap. 7), superest ut unius quoque majestatis Patrem Filiumque doceamus. Nec longe aberit ; cum enim ipse dixerit de se Filius : Cum venerit Filius hominis in majestate sua, et omnes angeli cum eo, tunc sedebit super sedem majestatis suæ (Matth. xxv, 31). Ecce Filii expressa majestas est : quid ei deest, cujus increatam majestatem negare non possunt? Est ergo Filii majestas.

104. Accipiant nunc, ut dubitare non possint, quod Patris et Filii una majestas sit ; ipse enim Dominus dixit : Nam qui me erubuerit et meos sermones, hunc Filius hominis erubescet ; cum venerit in majestate sua, et Patris . et sanctorum angelorum (Luc. ix, 26). Quid est : Et sanctorum angelorum, nisi quia honorantur et servi dignitate domini sui?

105. Dignitatem ergo suam ad Filium et Patrem retulit ; non ut angeli habeant cum Patre et Filio æquale consortium, sed ut præminentem gloriam Dei cernant. Neque enim suam majestatem angeli habent, sicut lectum est de Filio : Cum sederit in sede majestatis suæ (Matth. xxv, 31) ; sed assistunt, ut Patris et Filii ^h gloriam videant, quibus aut possunt aut merentur aspectibus.

106. Denique ipsa se explanant verba divina, ut intelligas illam gloriam Patris et Filii cum **516** angelis non esse communem ; sic enim habes : Cum autem venerit Filius hominis in majestate sua, et omnes angeli cum eo. Et ut doceret unam majestatem et unam gloriam esse Patris et suam, ipse in alio libro ait : Et Filius hominis ⁱ confundet eum, cum venerit in gloria Patris sui cum angelis sanctis (Marc. viii, 38). Illi in obsequio, hic in gloria : illi in comitatu, hic in suggestu : illi stant, hic sedet ; ut

exhibent, iidem homines.

^d Nonnulli mss., in regno Filii.

^e Mss. aliquot, jus donationis.

^f Omnes edit., æstimant amplius ascribendum ; mss. nonnulli, æstimant ; plures, existimant ; sed omnes omnino, amplius reservandum.

^g Vet. edit., nisi quod honorant et servi Domini dignitatem suam.

^h Mss. aliquot, gratiam videant.

ⁱ Ita omnes edit. ac plures mss. Rom. autem sola, confundetur eum ; ubi reliqui mss. præ se ferunt, confitebitur eum.

verbo tamen usus utatur humani, hic iudicat, hi ministrant.

107. Divinam autem non præmisit majestatem Patris, et subdidit suam et angelorum; ne de superioribus ad inferiora fecisse gradum quemdam et ordinem videretur. Sed quia Pater inferior videri non poterat, præmisit majestatem suam, et addidit Patris et angelorum; ne se medium inter Patrem et angelos nominando, aut ab angelis ad Patrem per sui quoque incrementa fecisse quemdam videretur ascensum, aut a Patre rursus ad angelos per ordinem cum sui etiam diminutione crederetur fecisse descensum. Nam nos qui unam divinitatem Patris et Filii confitemur, diversum, ut Ariani, ordinem non putamus.

CAPUT XIV.

Unius substantiæ cum Patre Filium esse; hanc autem etiam secundum divinitatem sumi debere in multis Scripturarum testimoniis, tametsi in aliis nonnullis hoc verbum aut de possessionibus aut de incarnatione intelligatur.

108. De substantia autem, Imperator auguste, quid loquar unius Filium cum Patre esse substantiæ; cum imaginem Paternæ substantiæ Filium legerimus (*Sap. vii, 26*); ut in nullo secundum divinitatem a Patre intelligas discrepare?

109. Juxta hanc imaginem dixit: *Omnia quæ Pater habet, mea sunt* (*Joan. xvi, 15*). Ergo nec a substantiam in Deo possumus denegare; neque enim insubstantivus est, qui aliis dedit habere substantiam: licet alia sit substantia Dei, alia creaturæ. Nec posset insubstantivus Filius Dei esse, per quem cuncta subsistunt.

110. Et ideo ait: *Non est occultatum os meum quod fecisti in abscondito, et substantia mea in inferioribus terræ* (*Psal. cxxxviii, 15*). Virtuti enim et divinitati ea, quæ ante constitutionem mundi, vel imperspicibili majestate sunt gesta, abscondita esse non poterant. Legimus ergo substantiam.

111. Sed dices de incarnatione dictam esse substantiam. Interim nomen substantiæ lectum probavi, et lectum non pro patrimonio, ut dicitis. Jam, si placet, accipiamus secundum mysterium in inferioribus Christi fuisse substantiam. Et enim ut defunctorum animas in sui corporis anima liberaret, vincula mortis solveret, peccata donaret, operatus est in inferno.

517 112. Et tamen quid obstat quominus illam

^a Substantia ubique Ambrosio idem est quæ *οὐσία* Græcorum, id est, ipsamet rei natura, sive hoc ipsum quod res quæque est. Qui sane intellectus cum negari non possit admodum catholicus, tandem invaluit apud Latinos, ut Deus habere substantiam et Christus Patri consubstantialis esse diceretur. Nam cum vocem *substantia* Latini ad originem suam referrebant, sive illam dedderent a verbo *subsistere*, ut Augustinus lib. vii de Trinit., cap. 4 et 5, sive a verbo *substare*, ut Boetius lib. de Duab. naturis, eandem vocem proprie sumi non posse affirmabant, nisi de eo quod subjectum esset, sive substaret et

A divinam intelligas esse substantiam, cum Deus ita ubique sit, ut ei dictum sit: *Si ascendero in celum, tu illic es: si descendero ad infernum, ades* (*Ibid., 8*).

113. Denique ad substantiam divinam derivandum esse intellectum sequentibus declaravit dicens: *Inoperatum meum viderunt oculi tui* (*Ibid., 16*); eo quod non operis factura sit Filius, sed Verbum genitum potestatis æternæ: *ἀκατίργαστος* enim dixit, hoc est, inoperatum atque increatum Verbum sine alicujus creaturæ testimonio ex Patre natum: et tamen abundamus aliis substantiæ testimoniis. Sit ista hoc loco substantia corporalis, dummodo non opus Dei Filium, sed inoperatam ejus divinitatem et ipse fatearis.

114. Scio autem aliquos dicere inoperatum esse B etiam incarnationis mysterium, quod non sit virilis copulæ usus operatus; quia partus est Virginis. Si ergo plerique hoc loco nec Mariæ partus opus esse dixerunt, tu, Ariane, opus putas esse Dei Verbum?

115. Aut hic tantum substantiam legimus? Nonne et alibi dixit: *Portæ civitatum effractæ sunt, montes ceciderunt, et revelata est substantia* (*Nahum. ii, 6*)? Numquid hic quoque creatura signatur? Solent enim aliqui dicere pecuniariam esse substantiam. Ergo si ad hunc sensum refers, ideo occiderunt montes, ut pecuniarium patrimonium cerneretur.

116. Sed meminerimus qui montes ceciderunt, illi utique de quibus dictum est: *Si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis huic monti: Tollere, et jactare in mare* (*Matth. xvii, 19*). Montes ergo sunt altitudines se extollentes.

117. Denique in Græco, ^b *regna ceciderunt*, habetur. Quæ regna, nisi satanæ, de quo dixit Dominus: *Quomodo stabit regnum ipsius* (*Matth. xii, 26*)? Ipsos ergo legimus montes, quæ regna sunt diaboli. Ideoque istis cadentibus regnis de corde fidelium, revelatum est paternæ Dei Filium Christum esse substantiæ. Qui sunt etiam illi ipsi montes ærei, de quorum medio quatuor currus procedunt (*Zach. vi, 1*)?

118. Advertimus altitudinem illam extollentem se adversus scientiam Dei verbo Domini corruisse; cum diceret Dei Filius: *Obmutesce, et exi, imunde spiritus* (*Marc. i, 25*). De quo et propheta dixit: *Ecce ego ad te, mons corrupte* (*Jerem. li, 25*).

119. Isti ergo ceciderunt montes, et revelatum est quod esset in Christo divina substantia, dicentibus illis, qui viderant: *Vere Filius Dei est* (*Luc. iv, 41*); non enim humana, sed divina potestate demoniis imperabat. Jeremias quoque dicit: *Super*

quasi substerneretur accidentibus. Eosdem ades licet, sicut et Marium Victor., qui Constantii florebat temporibus. Ille enim et varias hujus dictionis significationes fuse prosequitur, et omnes locos quos hic refert Ambrosius noster, idem commemorat. Phabadus quoque hæc ipsa pertractat, ex quibus omnibus quantum ab ea voce abhorrerent intelligitur. Sed non omittendus Athanasius qui libro de Synodis pag. 903, secundum Sirmicens. confessionem referens, illic statutum ut vocibus *substantiæ* et *consubstantialitatis* abstineretur, scribit.

^b LXX interpr., καὶ τὰ βροδία διήσασ.

montes accipite luctum, et super semitas deserti p̄n-
clum, quia defecerunt; eo quod non sint homines, non
acceperunt vocem substantiæ: a volatilibus usque ad
jumenta expaverunt et defecerunt (Jerem. ix, 10).

120. Nec præterit etiam alibi, cum fragilitates
exponeret conditionis humanæ, ut susceptam a se
518 infirmitatem carnis, et affectum nostræ men-
tis ostenderet, dixisse Dominum per Prophetam:
Memento, Domine, quæ est substantia mea (Psal-
m. lxxxviii, 48); quia in natura fragilitatis humanæ
Dei Filius loquebatur.

121. De quo supra, ut incarnationis mysteria re-
velaret; ait: Tu vero repulisti, Domine, et pro nihilo
habuisti: disputasti Christum tuum, evertisti testa-
mentum servi tui, profanasti in terra sanctitatem ejus
(Ibid. 39, 40). In quo utique servum dicit, nisi
in carne, quia non rapinam arbitratus est esse se æqualem
Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi ac-
cipiens, in similitudinem hominum factus, et specie in-
ventus ut homo (Philip. ii, 6, 7)? Mæa ergo susceptio-
ne servos, sua Dominus potentate.

122. Quid illud quod habes? Quoniam quis vult
in substantia Domini (Jerem. xliii, 18); et alibi:
Et si stetissent in substantia mea, et audissent verba
mea, et si docuissent plebem meam; averitatem eos c
nequitiis et adinventionibus suis (Ibid., 22).

CAPUT XV.

Cum Filium Patri ἑτεροούσιον Ariani dicant, eos in
Deo substantiam aperte agnoscere: nec ob aliud
hanc vocem defugere, nisi quod illum verum Dei Fi-
lium fateri nolint, ut significavit Eusebius Nicome-
diensis. Recte igitur constitutum a Nicænis PP.
verbum ἑτεροούσιον, utpote hæresi oppositum et in
Scriptura firmatum; proindeque neglectis, quæ isti
sugunt de Sabellianis, retinendum.

123. Quomodo negant Dei esse substantiam?
Quomodo verbum substantiæ, quod creberrimum
in Scripturis est, putant esse vitandum; cum ipsi ex

^a Amerb. et Eras. tali proprie ἑτεροούσιον; Gill. et Rom. edit. cum nss. ut textu, si tamen duos cod. excipias, in quibus habetur, contra ἑτεροούσιον. Non recte.

^b Ambigitur inter eruditos quænam sit illa Eusebii Nicom. epistola, cujus hic mentio fit ab Ambrosio. Hermannus lib. ii Vitæ S. Athan. cap. 8 post card. Baroniam ad annum 325 putat eam esse, cujus Theodoretus lib. i, cap. 8, edit. Valæs. commeminit. Valæsius vero in eumdem locum non de epistola Nicomediensis, sed de libello fidei ab Eusebio Cæsar. Patribus concilii oblato intelligendum hanc Theodoretum locum defendit, allatis in hanc rem quibusdam rationibus: quæ sane tanti non videntur, ut ejus opusculo omni careat difficultate. Verum quidquid sit, certum est Ambrosium non de formula seu libello fidei, sed de epistola hoc loco loqui. Quod vero idem Eusebius Ambrosio dicitur Ariarorum auctor, hoc sancto viro non est singulare; Athanasius enim passim Arianos Eusebianorum nomine significat. Socrates quoque lib. i, cap. 6, de litteris Alexandri Alexandrini epis. agens, Eusebinum non tam Arii doctrinam defendisse, quam sciam ipsius propagare voluisse scripto prodidit.

^c Hoc illud est, quod scribit Basiliius epist. 300,

A alia substantia, hoc est, ἑτεροούσιον dicendo Filium, substantiam tamen in Deo esse non abnuant?

124. Non igitur verbum, sed vim verbi fugiunt; quia nolunt verum esse Dei Filium. Nam licet humano verbo non possit divinæ generationis series comprehendere; tamen judicarunt Patres fidem suam a tali proprie contra ἑτεροούσιον sermone signandam, auctoritatem secuti prophetæ, qui ait: Quis stetit in substantia Domini, et vidit Verbum ejus? Secundum impietatem igitur suam positum substantiæ verbum recipiunt Ariani, secundum pietatem autem fidelium comprobatum repudiant et refutant.

125. Nam quid est aliud, cur ἑτεροούσιον Patri nolint Filium dici, nisi quia nolunt verum Dei Filium consiteri? sicut auctor ipsorum Eusebius Nicomediensis ^b epistola sua prodidit scribens: Si verum, inquit, Dei Filium et increatum dicimus, ἑτεροούσιον cum Patre incipimus consiteri. Hæc cum lecta esset epistola in concilio Nicæno, hoc verbum in tractatu Fidei posuerunt Patres, quia id viderunt adversariis esse formidini; ut tanquam evaginatio ab ipsis gladio ipsorum nefandæ caput; hæreseos amputarent.

519 126. Frustra autem verbum istud propter Sabellianos declinare sedicunt, et in eò stam imperitiam produunt; ἑτεροούσιον enim aliud ali, non ipsum est sibi. Recte ergo ἑτεροούσιον Patri Filium dicimus, quia verbo eo et personarum distinctio et naturæ unitas significatur.

127. An negare possunt οὐσίαν lectam, cum et ^a panem ἑτεροούσιον Domini dixerit (Matth. vi); et ^c Moyses scripserit: ὑμῖς τῆσθε μοι λαός περιούσιος (Exod. xix)? Aut quid est οὐσία, vel unde dicta, nisi οὐρα ἀεί, quod semper maneat? Qui enim est, et est semper, Deus est; et ideo manens semper οὐσία dicitur divina substantia. Propterea ἑτεροούσιος panis, quod ex Verbi substantia substantiam virtutis manentis cordi et animæ subministrat; scriptum est enim: Et panis confirmat cor hominis (Psal. ciii, 15). ♣

128. Servemus igitur præcepta majorum, nec hæ-

οὐ γὰρ αὐτό τί ἐστιν ἑτεροούσιον, ἀλλὰ ἕτερον ἕτερον.

^a Edit. ultimæ Paris., panem περιούσιον, ut et infra περιούσιος panis. Absurde. Cæterum Marius Victor. lib. i et ii cont. Arianos, eodem modo vocem ἑτεροούσιον defendit, quo hic defenditur ab Ambrosio. Unde non satis caute videtur Petavius lib. iv de Trinit. c. 2, n. 15, de hoc Ambrosii loco ita scripsisse: Verum levius id argumentum, quam ut eo persuaderi possit οὐσίας vocem in Scripturis nominalim exprimit. Melius id alii demonstrant ex eo quod Deus ipse ὁ ὢν appellatur. Certum est enim Arianos contra hanc vocem quasi Scripturis omnino incognitam reclamare solitos, ut Athanasius Orat. 2. cont. Arianos, Euphanus Hæc. 69, Marius Vict. atque alii testificantur; quibus querimoniis Ambrosium hic recta occurrere manifestum est. Quod autem ad etymologiam, quæ hic et lib. de Incarn. Myst. cap. 9, tradit sanctus Doctor, fatemur quidem eum dictionem simpliciter repetendam a participio οὐσα, sed in hujusmodi originibus rem ad vivum reserare velle æquius est. Proinde viv illum fore existimamus, qui effrenam illam intemperiem probet, qua Dallæus lib. ii de Usu PP. cap. 3, ob similes nævos in Patres aliquot invehitur, maxime vero in Ambrosium.

reditaria signacula ^a ausi radis temeritate violemus. Librum signatum illum propheticum non Seniores, non Potestates, non Angeli, non Archangeli aperire ausi sunt: soli Christo explanandi ejus prerogativa est servata. Librum sacerdotalem quis nostrum resignare audeat, signatum a confessoribus, et multorum jam martyrio consecratum? Quem qui resignare coacti sunt, postea tamen damnata fraude, signarunt: qui violare non ausi sunt, confessoris et martyres exstiterunt. Quomodo fidem eorum possumus denegare, quorum victoriam predicamus?

CAPUT XVI.

Ut Catholici contra fraudes Arianorum prœmuniantur, subdolas quasdam eorum confessiones exponit: nec sufficere quod Filium nonnumquam Deum vocitent, nisi eum admittant Patri æqualem, collectis argumentis probat.

129. Nemo metuat, nemo formidet: plus confert fidelibus, qui minatur. Venenatæ sunt blanditiæ perfidorum, tunc cavendæ, cum id quod negant, prædicare se simulant. Sic decepti sunt et ante, qui facile crediderunt; ut ibi perfidia laqueos inciderent, ubi fidem esse credebant.

130. Qui dicit, inquit, Christum creaturam secundum cæteras creaturas, anathema sit. Audierunt simplices, et crediderunt: *Innocens enim, sicut scriptum est, credit omni verbo (Prov. xiv, 15)*. Audierunt ergo, et crediderunt, primo decepti sono; ac velut aves intenti ad escam fidei, extentum sibi laqueum non caverunt. Ita dum fidem sequuntur, ha-

131. Sunt enim serpentes Evangelici, qui exuunt veterem usum, ut induant novos mores, sicut scriptum est: *Exspoliantes veterem hominem cum actibus ejus, et induentes novum secundum imaginem ejus, qui creavit eum (Coloss. iii, 9, 10)*. Discamus ergo depositis vetusti hominis exuviis, Evangelicorum serpentium vias; ut more serpentium servare caput, fraudem cavere noscamus.

132. Satis fuerat dicere: Qui dicit creaturam Christum, anathema sit. Cur bono confessionis, Ariane, venena permisceas, ut totum corpus contamines? Ad-dendo enim: Secundum cæteras creaturas, non creaturam Christum negas, sed creaturam dicit esse dissimilem; creaturam enim dicit, etsi præstantiorem cæteris asseras creaturis. Denique Arius hujus impietatis magister Dei Filium creaturam dixit esse perfectam, sed non sicut cæteras creaturas. Videtis

^a Nonnulli mss., *ut rudes temeritate*, etc. Librum porro sacerdotalem vocat Ambrosius Nicæni concilii definitionem et symbolum, quod ut everterent Ariani in concilio Ariminiensi Valens Sygid. catholicis episcopis simplicibus Ariane perfidia venenum propinavit; cum in secunda hujus concilii confessione inter varias propositiones orthodoxæ fidei congruentes hanc vir callidissimus inseruit, qua anathemate

igitur hæreditario patris vestri vos usos esse sermo-ne? Sæt est creaturam negare, quid opus fuit adde-re: Sed non sicut cæteras creaturas? Recide quod putruit, ne serpat contagio: venenum habet; mor-tem affert.

133. Deinde dicit interdum Deum Christum: sed ita dic ^b Deum verum, ut plenitudinem ei paternæ divinitatis assignes; sunt enim qui dicuntur dii sive in cælo, sive in terra. Non ergo perfunctorie nuncu-pandus Deus, sed ita ut eandem divinitatem prædi-ces in Filio, quam Pater habet, sicut scriptum est, *Sicut enim Pater vitam habet in semetipso, sic dedit et Filio vitam habere in semetipso (Joan. v, 26)*. Dedit utique quasi Filio per generationem, non quasi inopi per gratiam.

134. Et potestatem dedit ei iudicium facere, quia *Filius hominis est*. Vide quid addidit, ne tu calum-nieris ex verbo. Filium hominis legis, et accipientem arguis? Nega ergo Deum, si non omnia Filio quæ Dei sunt, deferuntur; cum enim dixerit: *Omnia quæ Pater habet, mea sunt (Joan. xvi, 15)*; cur tu non omnia quæ divinæ naturæ sunt, etiam in Filio confi-teris? Nam qui dicit: *Omnia quæ Pater habet, mea sunt*; quid excipit quod non habet?

135. Quid est quod *ἰμπατικῶς*, quam fideli magis sermone commemores, quod mortuos suscitaverit, maria pedes transmisit, infirmitates hominum cu-raverit? Hæc enim etiam servulis suis præstitit. Plus ista miror in hominibus, quod tantam eis dederit po-estatem. Aliquid de Christo audire desidero, quod speciale sit Christi, quod cum iis quæ creata sunt, non possit esse commune; quia genitus, quia unicus est Dei Filius, quia Deus verus ex Deo vero, quia ad dexteram Patris sedet.

136. Ubi cumque lego consessum Patris et Filii, **521** semper ad dexteram Filius sedet. Numquid melior Filius Patre? Non hoc dicimus: sed quem charitas Dei honorat, humana iniquitas derogat. Scivit Pater se-rendas esse de Filio quæstiones, præbuit nobis quod sequeremur, pietatis exemplum, ne Filio derogemus.

CAPUT XVII.

Objectioni quæ hic nasci poterat, occurrens, cur Dominus Stephano stare visus sit, explicat: et ex hujus ad Filium precibus ejusdem ac Patris æqualitate confirmata, librum terminat.

137. Uno tantum loco stantem ad dexteram Dei Jesum Stephanus vidisse se dixit (*Act. vii, 55*). Et hoc discite, ne quam hinc moveas quæstionem. Cur enim ubique ad dexteram sedere ostenditur, uno legitur in loco stare? Sedet quasi iudex vivorum et mortuorum: stat quasi advocatus suorum. Stabat ergo quasi sacerdos, quando Patri hostiam boni mar-

feriebantur, qui Christum creaturam sicut cæteras creaturas profiterentur. Porro quibus artibus hanc tragædiam excitarent Ariani narrat Sulp. Sev. l. ii et Hieron. adv. Lucif. Quam Arii ipsius impietatem nullibi non exagitat Ambrosius.

^b Omnes edit. ac mss. aliquot, *dic Deum, ut Deum verum, ut plenitudinem*, etc.: elegantius reliqui, ut in textu.

tyris offerebat : stabat quasi bono luctatori bravium tanti præsul certaminis redditurus.

138. Accipe et tu spiritum Dei, ut ista distinguas, sicut accepit et Stephanus; et dicas sicut dixit et martyr : *Ecce video cælos apertos, et Filium hominis stantem ad dexteram Dei.* Qui cælos apertos habet, Jesum ad dexteram Dei cernit : qui clausos oculos habet mentis, Jesum ad dexteram Dei non videt. Confiteamur ergo Jesum ad dexteram, ut cælum et nobis aperiat. Claudunt sibi cælum, qui aliter confitentur.

522 139. Quod si qui obijciunt quod Filius stabat, ostendant hoc loco quod Pater sedebat. Nam licet Filium hominis stare dixerit; tamen hoc loco nec Patrem sedere commemoravit.

140. Ut autem evidentius cognosceretur nulla esse stantis injuria, sed potestas, Filium Stephanus obsecrabat, ut se amplius commendaret Patri, dicens : *Domine Jesu, recipe spiritum meum (Act. vii, 58).* Et ut eandem Patris et Filii potestatem esse ostenderet, repetivit dicens : *Domine, ne statuas illis hoc pecca-*

tum (Ibid., 59). Hoc Dominus in passione propria quasi Filius hominis Patri dicit : hoc et Stephanus Filium Dei in suo martyrio deprecatur. Cum eadem gratia a Patre Filioque deponitur, eadem potentia declaratur.

141. Aut si volunt Stephanum Patri dixisse, videant quid propria testificatione significant. Licet nos ista non moveant, advertant tamen qui totum in littera constituunt et in ordine, quod Filius prius sit rogatus. Nos autem et secundum eorum interpretationem ostendimus unitatem Paternæ majestatis et Filii; nam cum Pater rogatur et Filius, æqualitas precatationis operationis indicat unitatem. Si autem illis non placet Filio dictum, *Domine*, videmus quod etiam Dominum eum negare conantur.

B 142. Sed jam quia martyris tanti corona processit studia certaminis relaxemus, ferias hodierni sermonis habeamus. Prosequamur sanctum martyrem laudibus, sicut post magna decebat certamina, vulneribus quidem adversarii cruentatum, sed Christi præmiis coronatum.

LIBER QUARTUS.

521 CAPUT PRIMUM.

Haud mirum esse quod homines in Christi cognitione erraverint, sed quod Scripturæ non obtemperaverint: illum quoque nec ab angelis nisi revelatione fuisse cognitum, sicut nec ab ipso Præcursore. Eiusdem Christi in cælum ascendentis triumphus qualis, et raptu prophetarum quorundam quanto præstantior? Tum descripto angelorum hac de re colloquio, contra Arianos Filius omnipotens esse ostenditur.

1. Consideranti mihi, Imperator auguste, qua ratione sic erraverit ^a genus hominum, ut de Dei Filio plerique, væ mihi, diversa sequerentur; nequaquam satis mirum videtur quia erravit humana scientia de supernis, sed quod Scripturis non detulit obedientiam.

2. Quid enim mirum, si mysterium ^b Dei Patris et Domini Jesu Christi, in quo sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi (*Coloss., ii, 3*), per sapientiam mundi non potuerunt homines comprehendere, quod nec angeli cognoscere, nisi ex revelatione, potuerunt?

522 3. Quis enim potuit opinione magis quam fide sequi Dominum Jesum, nunc de cæli altissimis inferna penetrantem, nunc ab inferis ad cælestia resurgentem : subito exinanitum, ut habitaret in nobis; nec

^a Sic mss. plures ac potiores : alii autem ac edit., *genus hominum* (vet. edit., *humanum*) *de Dei Filio, ut plerique diversa* (vet. edit., *væ diversa*) *sequerentur.*

^b *Dei Patris et Domini*, in mss. plerisque omittitur copula.

^c *Per Synagogæ typum*, id est, in quantum Synagogæ figura erat, ejusque personam repræsentabat : in quantum autem Christi præcursor, non cadebat in talem prophetam tanti erroris suspicio, ut ipse Ambrosius tradidit lib. v in Lucam, num. 93, ubi

umquam imminutum, cum semper Filius in Patre, et in Filio Pater esset?

C 4. Dubitavit in eo ipse Prænuntius, licet ^c per Synagogæ typum, dubitavit ipse ante Domini faciem destinatus. Denique missis discipulis, interrogat : *Tu es qui venturus es, an alium exspectamus (Matth. xi, 3)?*

5. Obstuperunt et angeli cælestis mysterium. Unde cum resurgeret Dominus, atque illum quem dudum secundum carnem angustus sepulcri locus texerat, resurgentem ab inferis ^d cæli alta sustinere non possent, hæserunt etiam cælestia opinionis incerto.

6. Veniebat enim novis victor redimitus exuviis, Dominus in templo sancto suo; præibant angeli et archangeli, mirantes spoliis ex morte quæsitum : et quamvis scirent nihil Deo accedere ex carne potuisse, quia infra Deum **523** omnia sunt, tamen tropæa crucis, cujus principium super humeros ejus, et triumphatoris æterni manubias intuentes, quasi eum quem eniserant cæli portæ, capere non possent; licet numquam ejus capiant majestatem, majorem viam quærebant aliquam revertenti : adeo nihil exinanitus amiserat!

7. Debuit tamen novo victori novum iter parari; semper enim victor tamquam major et præcelsior est : sed quia æternæ sunt justitiæ portæ, ^e eadem-

fusus hæc prosequitur. Videri etiam possunt præter D. Thomam 2-2, q. 2, art. 7, ad 2, sacri interpretes in xi Matthæi, et vii Lucæ. Quod vero ad angelorum dubitationem, jam a nobis observatum est ad lib. de Instit. Virg. cap. 5, num. 39, Doctorem nostrum eandem hanc opinionem sapius repetere : sed eam nusquam pertractat uberius, quam hoc ipso loco.

^d Mss. aliquot, melioris notæ, *cæli astra sustinere... opinionis incerta.*

^e Thuan. cod. unus, *idemque novi et veteris Testamenti aditus, quibus, etc.*

que novi et veteris Testamenti, quibus cælum aperitur, non mutantur utique, sed elevantur; quia non unus homo, sed totus in omnium redemptore mundus intrabat.

8. Translatus erat Enoch (*Gen. v, 11*), raptus Elias (*IV Reg. ii, 12*): sed non est servus supra Dominum. *Nullus enim ascendit in cælum, nisi qui descendit de cælo* (*Joan. iii, 13*). Nam et Moysen, licet corpus ejus non apparuerit in terris, nusquam tamen in gloria cælesti legimus, nisi posteaquam Dominus resurrectionis suæ pignore vincula solvit inferni, et piorum animas elevavit. Translatus ergo Enoch, raptus Elias; ambo famuli, ambo cum corpore: sed non a post resurrectionem, non cum manibus mortis, et triumpho crucis viderant illos angeli.

9. Et ideo Dominum omnium primum ac solum de morte triumphantem venire cernentes, tolli portas principibus imperabant, cum admiratione dicentes: *Tollite portas, principes, vestri; et elevamini, portæ æternales: et introibit rex gloriæ* (*Psal. xxiii, 7*).

10. Erant tamen adhuc et in cælestibus qui stuperent, qui admirarentur novam pompam, novam gloriam; et ideo requirebant: *Quis est iste rex gloriæ* (*Ibid., 8*)? Sed quia et angeli processus habent scientiæ, et capacitatem profectus, habent utique discretionem virtutis, atque prudentiæ: solus enim sine processu Deus; quia in omni perfectione semper æternus est.

11. Dicebant alii, illi utique qui adfuerant resurgenti, illi qui viderant vel jam cognoverant: *Dominus fortis et potens, Dominus potens in prælio*.

12. Iterum multitudo Angelorum triumphali agmine præcinebant: *Tollite portas, principes, vestri; et elevamini, portæ æternales: et introibit rex gloriæ*.

13. Rursus alii stupentes dicebant: *Quis est iste rex gloriæ* (*Ibid., 10*)? *Vidimus eum non habentem speciem neque decorem*. (*Esai. lxi, 2*): si ergo ipse non est, *Quis est iste rex gloriæ*?

14. Respondetur a scientibus: *Dominus virtutum, ipse est rex gloriæ*. Ergo Dominus virtutum ipse est Filius. Et quomodo instruum Ariani dicunt, quem Dominum virtutum, sicut et Patrem, credimus? Quomodo Ariani discretionem faciunt potestatis, cum Dominum sabaoth Patrem, Dominum sabaoth Filium legerimus? **524**. Nam et hic sic positum plerique codices habent, quod *Dominus sabaoth ipse sit rex gloriæ*: sabaoth autem interpretes alicubi Dominum virtutum, alicubi regem, alicubi omnipotentem interpretati sunt. Ergo quoniam qui ascendit

A Filius est: qui ascendit autem, Dominus est sabaoth; omnipotens utique Dei Filius est.

CAPUT II.

In cælum sine fide ascensurum neminem, vel si quis ascenderit, efficiendum: illam itaque sedulo conservari debere. Esse etiam in nobis cælos, quorum portæ aperiendæ, ac per Christi divinitatis confessionem elevandæ sunt. Has ab Ariani non elevari, nec ab iis qui requirunt Filium inter terrena; proindeque illos cum Magdalena remittendos ad Apostolos, in quos portæ inferi non prævalebunt. Colligitur ex dictis a servo Domini dignitati non derogandum.

14. Quid igitur agemus? Quomodo ascendemus ad cælum? Sunt illic dispositæ potestates, ordinati principes, qui cæli januas servant, qui ascendentem interrogant: *quis me admittet, nisi omnipotentem annuntiet Christum? Clausæ sunt portæ, non quicumque aperiantur: non quicumque velit, nisi qui fideliter credit, ingrediatur. Custodiunt autem imperialia.*

15. Sed esto, indignus obrepserit, latuerit principes portarum cælestium, discubuerit in cæna Domini; ingressus Dominus convivii, videns non indutum nuptiale fidei vestimentum, projiciet eum in tenebras exteriores, ubi stridor dentium, si fidem proctus non servet (*Matth. xxiii, 13 et seq.*).

16. Servamus igitur nuptiale quod accepimus vestimentum; nec Christo propria denegemus, quem omnipotentem annuntiant angeli, propheta significant, apostoli testificantur, sicut jam supra ostendimus (*Lib. ii, cap. 4*).

17. Et fortasse non de istius tantummodo cæli portis propheta dixerit quod præteritit; et alios enim cælos Dei Verbum penetrat, de quibus dictum est: *Hubemus enim sacerdotem magnum, principem sacerdotum, qui pertransibit cælos, Jesum Filium Dei* (*Hebr. iv, 14*). Qui sunt isti cæli, nisi et hi de quibus dicit propheta: *Cæli enarrant gloriam Dei* (*Psal. cxviii, 1*)?

18. Stat enim Christus ad januam mentis tuæ, audi eum dicentem: *Ecce stō ad januam, et pulso; si quis mihi aperuerit, ingrediar ad illum; et cenabo cum eo; et ipse mecum* (*Apoc. iii, 20*). Et Ecclesia de eo dicit: *Vox fratris mei pulsat ad januam* (*Cant. v, 2*).

19. Stat ergo, et non solus stat; sed præcedunt eum angeli, qui dicunt: *Tollite portas, principes, vestri* (*Psal. cxviii, 7*). Quas portas? Illas utique de

^a Non pauci mss., *post resurrectionem jam cum manibus*. Non ita male; subintelligitur enim, ut postea Christus ascendit.

^b Mss. aliquot, *interpretes alicubi omnipotentem interpretati sunt*. Et sane cum Ambrosius ex voce *omnipotens* argumentetur, sine dispendio sensus aliæ interpretationes omitti possent. Verum cum habeantur in aliis cod. *nam exaratis*, nec non in editis omnibus, rejiciendas alias duas non putavimus. Primam qua *sabaoth* exponitur *virtutum sive exercituum*. agnoscit Epiphanius Hær. 26, et, præter alios Patres, Origenem, Gregorium Nazianz., Augustinum,

etc., Hieronymus epist. 156, ad Marcellam; sicut et eandem simul atque tertiam, qua scilicet memorata dictio idem sonat ac *omnipotens* epist. 143 comprobatur. Quod autem illa ipsa vox etiam pro rege sumi dicitur, hoc non reperimus alterius cuiusquam firmatum suffragio.

^c Rom. edit., *Habemus enim principem sacerdotum, qui penetravit*: aliæ ac mss. ut in textu, nisi quod vel. edit. cum Rom. legunt, *penetravit*.

^d Mss. nonnulli, *Ecce steti ad januam mentis tuæ, et pulso*.

quibus et alibi dicit: *Aperite mihi portas justitiæ* A (Psal. cxvii, 19). Aperi ergo Christo portas tuas, ut ingrediatur in te: aperi portas justitiæ, aperi portas

525 pudicitia, aperi portas fortitudinis atque sapientia.

20. Crede angelis dicentibus: *Et elevamini portæ æternales*, ^a *et introibit rex gloriæ, Dominus sabaoth* (Psal. xxiii, 7). Porta tua vocis fidelis canora confessio est: porta tua ostium verbi est, quam sibi Apostolus optat aperiri, dicens: *Ut aperiatur mihi ostium verbi ad eloquendum* ^b *mysterium Christi* (Coloss. iv, 3).

21. Aperiatur igitur Christo porta tua, nec solum aperiatur, sed etiam elevetur; si tamen æternalis, est, non caduca; scriptum est enim: *Et elevamini portæ æternales*. Elevatum est super limen Esaiæ, **B** quando Seraphim labia ejus tetigit, et vidit regem Dominum sabaoth (Esai. vi, 7).

22. Tuæ ergo portæ elevabuntur, si sempiternum, si omnipotentem, si inestimabilem, si incomprehensibilem, si eum qui et præterita omnia et futura noverit, Filium Dei credas. Quod si præfinitæ potestatis et scientiæ, subjectumque opinaris, non elevas portas æternales.

23. Eleventur ergo portæ tuæ, ut non Ariano sensu parvulus, non pusillus, non subditus ad te Christus introeat; sed intret in Dei forma, intret cum Patre, intret talis, qualis est et cælum et omnia supergressus, emittat tibi Spiritum sanctum. Expedi tibi ut credas quia ascendit, et sedet ad dexteram Patris. Nam si eum inter creaturas et terrena **C** impia cogitatione detineas, si non tibi abeat, non tibi ascendat, nec Paraclitus ad te veniet, sicut ipse dixit: *Nam si ego non abiero, Paraclitus non veniet ad vos: si autem abiero, mittam illum ad vos* (Joan. xvi, 7).

24. Quod si inter terrena eum requiras, sicut Maria Magdalene requirebat, cave ne et tibi dicat: *Noli me tangere; nondum enim ascendi ad Patrem meum* (Joan. xx, 17). Portæ enim tuæ rogustæ sunt, capere me non queunt: elevari non queunt, intrare non possum.

25. Vade ergo ad fratres meos, hoc est, ad illas portas æternales, quæ cum Jesum viderint, elevantur (*Ibid.*). Æternalis porta est Petrus, cui portæ inferi non prævalebunt (*Matth.* xvi, 18). Æternales portæ **D** Joannes et Jacobus, utpote filii tonitru (*Marc.* iii, 17). Æternales portæ sunt Ecclesiæ, ubi laudes Christi annuntiare Propheta desiderans, dicit: *Ut annuntiem omnes laudationes tuas in portis filia Sion* (Psal. ix, 15).

26. Grande ergo mysterium Christi, quod stupuerunt et angeli; et ideo venerari debes, et Domino *favens* derogare non debes. Ignorare non licet; propterea enim descendit ut credas: si non credis,

^a Ita mss. plures ac potiores: alii vero, et edit., ut *introibit in te rex gloriæ*, etc.

^b Mss. aliquot, *martyrium Christi*.

^c Vet. edit., *qui auctoritatem suscepit, non imagi-*

nem descendit tibi, non tibi passus est. Si non venissem, inquit, et locutus non fuisset his, peccatum non haberent: nunc autem excusationem non habent de peccato suo. Qui me odit, et Patrem meum odit (Joan. xv, 22, 23). Quis igitur odit Christum, nisi qui derogat? Sicut enim amoris est deferre, ita odii est derogare. Qui odit, quæstiones movet; qui amat, reverentiam defert.

526 CAPUT III.

Verbu illa: Omnis viri caput Christus. . . caput autem Christi Deus, primo in Arianos ipsos retorquet: deinde Christi tantum secundum naturam humanam considerati Deum caput esse ex alio Scripturæ loco, quem objicere solebant iidem hæretici, probat: nec prudentiæ quoque oppositum ab ipsis testum illum: Qui autem plantat, et qui rigat, unum sunt. Quibus explicatis, quo pacto Pater in Filio, et Filius in Patre, nec non in utroque fideles esse dicantur, aperitur.

27. [Alius cap. II.] Itaque discutiamus eorum alias quæstiones. Scriptum est, inquit: *Omnis viri caput Christus est, caput autem mulieris vir, caput autem Christi Deus* (1 Cor. xi, 3). Qua in quæstione dicant mihi, velim, utrum conjungere, an dividere hæc quatuor velint. Si enim conjungere, atque ita dicunt Deum caput esse Christi, sicut vir est mulieris caput, videte quid incidant. Nam si hæc tamquam ex paribus sumpta est comparatio, et hæc quatuor, id est, mulier, vir, Christus, et Deus, quasi ex unius atque ejusdem naturæ similitudine comparantur, ergo mulier et Deus unius incipient esse naturæ.

28. Quod si hoc displicet, quia sacrilegum est dicere, ut volunt dividant. Itaque si Christum apud Deum Patrem ita volunt esse, sicut est mulier apud virum; unius utique Christum et Deum dicunt esse substantiæ, quoniam mulier et vir unius sunt in carne naturæ (*Gen.* ii, 24): nam quod distat, in sexu est. Cum vero inter Christum et Patrem sexus non interveniat, quod unum inter Filium et Patrem in natura est, fatebuntur: quod diversum in sexu est, denegabunt.

29. Placeatne ista divisio? An mulierem, virum et Christum unius volunt esse substantiæ, et Patrem separant? Hæccine igitur divisio placet? Si ita est, videte quid incidant. Aut enim non solum Arianos, sed etiam Photinianos se necesse est confitentur; quia Christum hominem tantum fatentur, quem humanæ tantummodo naturæ æstimant copulandum: aut vel invito acquiescere par est nostræ sententiæ, per quam id quod impie cogitarunt, pie religioseque defendimus; ut sit Christus quidem secundum generationem divinam Dei virtus, secundum assumptionem autem carnis, unius cum omnibus hominibus in carne substantiæ: salva tamen incarnationis suæ gloria; quia veritatem suscepit, non imaginem carnis.

nem carnis. Rom. et mss. ut in textu, nisi quod eadem præfert, *qui veritatem*: et cod. Thuan. unus, *quia veritas suscepit imaginem carnis. Possime.*

30. Sit ergo juxta humanam conditionem caput Christi Deus; non enim dixit caput Christi Pater, sed *caput Christi Deus*; quia divinitas, ut pote creatrix, caput est creaturæ. Et bene dixit: *Caput Christi Deus*; ut et divinitatem Christi significaret, et carnem, hoc est, incarnationem in Christi nomine: in Deo autem unitatem divinitatis, et magnitudinem potestatis.

31. Eousque autem caput Christi Deus secundum incarnationem dictum est, ut et caput viri **527** Christus secundum incarnationem Verbi dictum sit. Quod alibi Apostolus evidenter exposuit dicens: *Quoniam vir caput est mulieris, sicut et Christus caput Ecclesiæ (Ephes. v, 23)*. Et in consequentibus addidit: *Qui se tradidit pro ea (Ibid., 25)*. Secundum incarnationem igitur caput viri Christus, quia secundum incarnationem facta traditio est.

32. ^a Est ergo caput Christi Deus; ubi servi, hoc est, hominis, non Dei, forma tractatur. Sed nihil præjudicat Dei Filio, si secundum carnis veritatem similis sit hominibus, qui in divinitate cum Patre unum est (*Joan. x, 30*); non enim potestas hac interpretatione minuitur, sed misericordia prædicatur.

33. Quis autem ^b unam divinitatem Patris et Filii pie abneget; cum ipse Dominus consummaturus præcepta, discipulis suis dixerit: *Ut sint unum, sicut et nos unum sumus (Joan. xvii, 11)*? Pro testimonio enim fidei positum est, licet ab Arianis ad argumentum perfidiæ derivetur. Etenim quoniam toties lectam negare non queunt unitatem, extenuare conantur; ut talis videatur divinitatis unitas inter Patrem et Filium, qualis est inter homines unitas devotionis et fidei: licet etiam inter ipsos homines unitas naturæ sit ex communitate naturæ.

34. Unde et illud apertissime solvitur, quod ad extenuationem Dominicæ unitatis objicere consueverunt, quia scriptum est: *Qui autem plantat, et qui rigat, unum sunt (1. Cor. iii, 8)*. Hoc Ariani, si saperent, non objicerent. Quomodo enim negare conantur quia Pater et Filius unum sunt, cum Paulus et Apollo et natura unum sint et fide? Sed tamen per omnia unum esse non possunt, quia nequeunt comparari humana divinis.

35. Inseparabilis ergo Deus Pater Verbo, inseparabilis virtute, inseparabilis sapientia per divinæ unitatem substantiæ; et est in Filio, sicut frequenter est scriptum: est vero non ut ^c egentem sanctificans, nec ut vacuum implens; quia non vacua Dei virtus. Nec enim virtus virtute augetur; quia non duæ virtu-

^a Omnes edit., *Est ergo caput viri Christus, caput Christi Deus*: mss. vero concinnius omittunt, *caput viri Christus*, ut proxime sequentia satis ostendunt.

^b Quidam mss., *unam Dei divinitatem*.

^c Omnes edit. ac duo mss., *egentem significans*: reliqui mss., *egentem sanctificans*. Magis commode. Cæterum obiter observabimus Arianam hanc verborum Joannis interpretationem admodum communem fuisse. Nam præter Ambrosium nostrum eandem quoque referunt ac refellunt Athanasius orat. 4 cont. Arian., Hilarius lib. viii de Trinit., August. lib. iii

tes, sed una virtus: nec divinitas divinitatem accipit; quia non duæ divinitates, sed una divinitas: nos autem ^d per acceptam et inhabitantem in nobis virtutem unum erimus in Christo.

36. Communis ergo littera, sed discrepans divina, humanaque substantia. Nos unum erimus, Pater et Filius unum sunt: nos secundum gratiam, Filius secundum substantiam. Alia autem per conjunctionem, alia per naturam unitas. Denique vide quid ante præmisit: *Ut omnes unum sint, sicut tu, Pater, in me, et ego in te (Joan. xvii, 21)*.

37. Considera ergo quia non dixit: Tu in nobis, et nos in te: sed *tu in me, et ego in te*; ut se a creaturis separaret. Et addidit: *Et isti in nobis (Ibid.)*, ut etiam hic suam potentiam et Patris a nobis **528** B secerneret, ut quod nos in Patre et Filio unum sumus, non naturæ videatur esse, sed gratiæ: quod autem Filius et Pater unum sunt, non hoc Filius accepisse per gratiam, sed naturaliter ut Filius possidere credatur.

CAPUT IV.

Objectum ab hæreticis locum illum: Non potest Filius facere a se quidquam, etc., primo e subsequentibus verbis exponit: deinde singulas integri textus voces expendens, eas Ariana interpretatione sumi sine impietate aut absurditate haudquaquam posse, potissimum creationis mundi et quorundam Christi miraculorum exemplis docet.

38. [*Alias cap. III.*] Aliud rursus objiciunt, asserentes unam atque eandem potestatem Filii et Patris esse non posse, quia ipse dixit: *Amen, amen, dico vobis, non potest Filius facere a se quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem (Joan. v, 19)*. Itaque nihil ex se fecisse Filium dicunt, nec facere posse, nisi quod viderit facientem Patrem.

39. O præscia sapientia infidelium argumentorum! quæ subjectit quod solveret, quæstionem, addendo quod sequitur: *Quia quæcumque ille fecerit, eadem et Filius facit similiter (Ibid.)*; hoc nempe sequitur. Cur ergo scriptum est: Eadem facit Filius, ^e et non talia; nisi ut in Filio unitatem, non imitationem paterni operis æstimares?

40. Sed tamen ut illorum quoque argumenta discutiamus, quæro ut respondeant, utrum videat Filius opera Patris. Videt itaque, an non? Si videt, ergo et facit: si facit, desinant omnipotentem negare, quem omnia posse facere, quæ Patrem facientem viderit, confitentur.

cont. Maxim., Cyrillus Alex. et alii.

^d Idem cod., *percepta et inhabitante in nobis virtute*.

^e Mss. aliquot, *et non alia*; reliqui et edit. omnes, *et non talia*. Rectius; eadem quippe facere, æqualitatis est; talia, id est, similia, imitationis. Objectionem porro, quam ex superiori loco urgebant Ariani, non solum hic, et lib. ii. de Spiritu sancto, cap. 12, confutat; verum etiam lib. ii. Hexæm. cap. 5, n. 19, et in psal. cxviii sermon. 20, num. 33, quem ultimum locum non sine operæ pretio examinabis.

41. Quid est autem, *viderit*? Corporaliumne aliquis usus oculorum est? Sed si hoc de Filio velint dicere, corporalis etiam in Patre usum operationis ostendunt; ut facientem videat, quod ipse facturus est.

42. Quid est autem: *Non potest Filius facere a se quidquam*? Hoc interrogemus, hoc consideremus. Est ergo aliquid impossibile Dei virtuti atque sapientiæ? Hoc est enim Dei Filius, qui utique non alienam accepit fortitudinem, sed quemadmodum vita est, non aliena vivificatione subnixus, sed alios vivificans; quia ipse vita est: ita etiam sapientia est, non quasi insipiens accipiens sapientiam, sed qui de suo alios faciat esse sapientes: ita etiam virtus est, non quasi per infirmitatem consecutus incrementa virtutis, sed ipse virtus, qui virtutem fortibus largiatur.

43. Quomodo ergo virtus quasi cum iuramentum attestante dicit: *Amen, amen dico vobis* (Joan., v, 49), quod est: *b* Fideliter, fideliter dico? Fideliter ergo dicis, Domine Jesu, et cum sacramenti quadam repetitione confirmas quod nihil facere potes, nisi quod facientem Patrem videris. Fecisti mundum, numquid alterum mundum Pater tuus fecit, quem quasi ad exemplar acceperis? Ergo necesse est fateantur impii *c* aut duos, aut certe multos esse mundos, quod philosophi asserunt; ut se etiam in hoc errore gentilitatis involvant. Aut si velint verum sequi, dicant sine exemplari te fecisse, quod feceris.

44. Dic mihi, Domine, quando in mari Patrem incarnatum videris ambulātem (Marc. vi, 48)? Ego enim nescio, ego hoc de Patre credere sacrilegum puto, qui te solum carnem assumpsisse cognovi. Quando videris in nuptiis Patrem aquam in vina verentem (Joan. ii, 9)? Sed solum te unigenitum Filium legi ex Patre natum, solum te ex Spiritu sancto accepit et Virgine secundum incarnationis sacramenta generatum (Math. i, 25). Ergo ista, quæ memoravimus a te gesta, non fecit Pater: sed sine exemplari paterni operis, ad redimendam tuo sanguine sa-

^a Nonnulli mss., *aliquis visus oculorum est... corporales etiam in Patre visus, etc.*

^b Hunc significatum dictionis *Amen* tradit etiam Hieronymus epist. 134, quæ est ad Sophronium, et 137, quæ ad Marcellam. In illis autem alias duas acceptiones addit, nimirum ubi quandoque pro *fiat*, quandoque pro *vere seu rerum est*, ponitur. Easdem similiter admittit Ambrosius, priorem scilicet in psalm. xl, num. 36, alteram autem lib. de Myst. cap. 9, num. 54, et alibi.

^c Quam hoc loco tangit Vir sanctus philosophorum quorundam de mundorum multiplicitate opinionem, ejusdem alibi non semel mentionem facit, ut exempli causa lib. i Hexaem. cap. 1, n. 3, et lib. ii, cap. 2, num. 5. Hæc autem illa sententia bifariam dividebatur. Etenim plures mundos existere corporeos asseverabant nonnulli, cum alii geminum tantum, corporeum scilicet quem habitamus, atque incorporeum qui et archetypus vocitabatur, admittebant. De priore intelligendus videntur Ambrosius citatis locis, non secus ac Magnus Augustinus lib. iii, cont. Academ. cap. 10, num. 23, nec non lib. ii de Civit. Dei, cap. 2, et lib. xi, cap. 5, pluresque alii: de posteriore autem idem Augustinus lib. i de Ordine.

lutem mundi, solus immaculatus ex alvo Virginis processisti.

45. Ac ne forte incarnationis tantummodo putent sequestrandum esse mysterium (licet cum dicunt: *Non potest Filius a se facere quidquam* (Joan. v, 19), nihil excipiant, ita ut et quidam impii dixerit: Nec culicem facere potest, tam temerario usu, petulantique sermone majestatem supernæ virtutis irridens), dic, Domine Jesu, quam terram sine te Pater fecerit? Cælum enim sine te non fecit, quia scriptum est: *Verbo Domini cæli firmati sunt* (Psal. xxxii, 6).

46. Sed nec terram sine te fecit, quia scriptum est: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* (Joan. i, 3). Nam si aliquid sine te Deo Verbo Pater fecit, non ergo omnia facta per Verbum, et evangelista mentitur. Quod si omnia facta per Verbum, et omnia per te cœperunt esse, quæ non erant, utique quæ non vidisti a Patre facta, a te ipse fecisti. Nisi forte ^d philosophicas tibi ideas Platonica illa disputatione præstituunt, quas ab ipsis tamen philosophis scimus irrisas. Si autem ex te ipse fecisti, vana est assertio perfidorum, quæ auctori omnium, cui suppetit ex se faciendi magisterium, tribuit discendi profectum.

47. Quod si per te negant cælum esse factum, vel terram, considerent impii quo se suo furore præcipitent, cum scriptum sit: *Dii qui non fecerunt cælum et terram, pereant* (Jerem. x, 11). Peribit ergo, Ariane, qui quod perierat, et reperit et redemit? Sed ad proposita revertamur.

530 CAPUT V.

Cæptam objecti loci expositionem urgens, rationes quatuor quibus aliquid fieri non posse affirmamus, explicat, et earum primas tres in Christum non cadere, solutis quibusdam objectiunculis, demonstrat, et Filium propter solam potestatis cum Patre unitatem nihil a se facere posse deducit.

48. Quomodo non potest Filius facere a se quidquam? Quæramus quid sit quod facere non possit. Multæ

cap. 14, num. 32, et lib. i Retract. cap. 3; Eusebium lib. xi, Præpar. Evang., num. 27, ex lib. vi Strom. Clementis Alex., et multi alii. Porro Gregorius quoque Nazianz. Orat. 36 non minori impetu invehitur in Arianos, quod duos vel etiam quatuor mundos inducerent.

^d Ambrosius tum hic, tum lib. i. Hexaem. cap. 4, num. 1, veteres PP. secutus, ut puta Justinum Mart., Patrem ad Græcos, Clementem Alexand. lib. vi Stromat., Tertullianum de Anima cap. 8 et Præscript. cap. 7, atque alios, idearum nomine intelligit naturas quasdam incorporeas, æternas, increatas, a Deo et mundo distinctas, quo sensu illas Aristoteles variis locis Metaphys. atque Ethic. explicat, et irridet. Sed ipsum sive quod præceptorum suo invideret, sive quod non satis caperet illius mentem, ejusdem doctrinam traduxisse ad absurdum sensum multi argunt; cum per ideas nihil aliud intellexisset divinus philosophus, nisi formas in mente Dei existentes, ad quas ille mundum creaverit. Sic eum interpretantur præter Eusebium lib. xi de Præpar. Evang. num. 53, et lib. xv, num. 13, Augustinus lib. de Quæst. 83, q. 46, et lib. i Retract. cap. 3, et plures alii.

sunt impossibilitatum differentia. Est aliquid natura in vulnere debilis non erat, erat in majestate? Quomodo quaero. Cum daemone imperaret, et reis peccata dimitteret; an cum rogaret Patrem?

49. Sed haec ut evidentius possimus advertere, per exempla nobis disputatio dirigatur. Impossibile est ut avis sapientiae disciplinam aliquam assequatur aut artem: impossibile est et lapidem prodire quocumque; impossibile est enim lapidem moveri, nisi motu moveatur alterius: non potest ergo lapis per se ipsum moveri, et transire de loco. Non potest etiam aquila humanis imitari disciplinis. Habes unam speciem, cui impossibilitatis causa natura est.

50. Impossibile est et debili facere opera robusti; sed huic alia impossibilitatis causa est; quod enim facere potest per naturam, per infirmitatem non potest. Causa igitur huic quoque impossibilitati infirmitas. Alia ergo impossibilitatis haec species; quoniam a faciendi possibilitate, corporis infirmitate revocatur.

51. Tertia quoque impossibilitatis est causa, qua etiamsi per naturam quis, et firmitatem corporis facere aliquid possit; non potest tamen facere per imperitiam vel impotentiam, ut aut indoctus, aut servus.

52. Quis igitur harum, quas enumeravimus, impossibilitatum causas, ut quartam interim sequestremus, Filio Dei existimas convenire? Numquid insensibilis per naturam, et immobilis, sicut lapis? Lapis quidem est impiis in ruinam, fidelibus angularis. Sed non insensibilis, supra quem sensibilem populorum fideles aedificant affectus. Non immobilis petra: *Bibebant enim ex consequenti petra; petra autem erat Christus* (1 Cor. x, 4). Non ergo paternum opus per naturae distantiam impossibile Christo.

53. Numquid forte per debilitatem impossibile ei aliquid existimamus? Sed non ille debilis, **531** qui aliorum debilitates imperiali sermone sanabat. An debilis videbatur, cum paralytico praecipiens: *Tolle grabatum tuum, et ambula* (Marc. n, 11), sanitatis jam mandabat officium, cum adhuc ille remedium debilitatis oraret? Nam debilis Dominus virtutum, cum illuminaret caecos, inclinatos erigeret (Psal. cxlv, 8), mortuos suscitaret (Math. xi, 5), votis nostris medicinae praecurreret effectus, orantes curaret, et sibi curae mundaret attactus (Marc. vi, 56)?

54. Nisi forte debilitatem illam, impii, putabatis, quando vulnera videbatis. Erant quidem illa corporis vulnera, sed non erat vulneris illius ulla debilitas, ex quo omnium vira profundebat. Unde et propheta dixit: *Livore ejus nos sanati sumus* (Esai. lxxviii, 5). An qui

A in vulnere debilis non erat, erat in majestate? Quomodo quaero. Cum daemone imperaret, et reis peccata dimitteret; an cum rogaret Patrem?

55. Quo loco fortasse dicant: Quomodo Pater et Filius unum sunt, si Filius nunc imperat, nunc precatur? Et unum sunt, et imperat, et precatur: sed neque cum imperat, solus; nec cum precatur, infirmus. Solus non est, quia quaecumque Pater facit, eadem similiter et Filius facit: infirmus non est, quia etsi in carne infirmatus est propter peccata nostra, tamen ^a illud nostrae erat in eo pacis eruditio, sicut scriptum est, non suae majestatis infirmitas.

56. Denique ut scias quia secundum hominem rogat, divinitate imperat, habes in Evangelio quia Petro dixit: *Rogavi pro te, ut non deficiat fides tua* (Luc. xxii, 32). Eidem autem supra dicenti: *Tu es Christus Filius Dei vivi*, respondit: *Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam; et tibi dabo claves regni caelorum* (Math. xvi, 18). Ergo cui propria auctoritate regnum dabat, hujus fidem firmare non poterat; quem cum petram dicit, ^b firmamentum Ecclesiae indicavit? Quando igitur roget, quando imperet, considera. Rogat quando passurus ostenditur, imperat quando Filius Dei creditur.

57. Duas igitur species impossibilitatis vacare jam cernimus, quod neque insensibilis, neque infirma potest esse Dei virtus. Numquid tertium proferis in medium, quod quasi imperitus sine magistro facere nihil possit, aut servus sine domino? Ergo mentus es, Domine Jesu, qui te et magistrum, et dominum ipse dixisti; et fecisti discipulos tuos, dicens: *Vos vocatis me magistrum et dominum, et bene didicistis; enim enim* (Joan. xiii, 13). Sed non falleres, veritas, eos praesertim quos amicos vocasti.

58. Tamen si ut imperitum te ab artifice secernunt, ^d viderint ut tibi, hoc est, Dei sapientiae dicant peritiam defuisse; unitatem tamen substantiae inter te et Patrem separare non possunt. Artificem namque ab imperito imprudentia, non natura secernit: sed non in Patre artificium, neque in te insipientia; non est enim insipiens sapientia.

59. Ergo si neque insensibilis in Filio natura, **532** neque debilitas, neque imperitia, neque servitus potest esse; considerent quod et per naturam et majestatem unum sit cum Patre Filius, et per operationem non discrepet a Patre virtus; cum omnia quae Pater fecerit, eadem Filius faciat similiter: neque enim similiter potest quisquam facere idem opus, quod alius fecerit; nisi qui et inaequalitatem non habeat operationis, et naturae ejusdem habeat unitatem.

60. Adhuc tamen requiro, quid sit quod non possit facere a se Filius, nisi viderit facientem Patrem (Joan. v, 19); et insipienter aliqua ^e de visoribus exempla propono: *Factus cum insipiens, vos me cogistis* (II Cor. xii, 11). Nam quid insipientis, quam de majestate Dei argumenta discutere, quae quaestio-

^a Mss. aliquot, illud, quidam, illa nostra erat, etc.

^b Mss. nonnulli, firmamentum Ecclesiae judicavit.

^c Duo mss., et benefacitis.

^d Nonnulli mss., videro atrum tibi, etc.

^e Bigot. cod., debilioribus exempli, etc.

nes magis præstant, quam ædificationem Dei, quæ est in fide (1 Tim. 1, 4, 5)? Sed ærgumentis ærgumenta respondeant: illis verba, nobis charitas, ^a quæ in Deo est, de corde puro et conscientia bona, et fide non facta. Ergo ad infirmationem tam ineptæ propositionis, non piget etiam ridicula derivare.

61. Quomodo ergo videt Filius Patrem? Videt equus pietæram, quam per naturam imitari non potest: non utique sic videt Filius. Videt parvulus viri opera majora, sed imitari non potest: nec utique sic videt Dei Filius.

62. Ergo si Filius per ejusdem cum Patre arcânium commune naturæ invisibiliter et videre et facere potest, et per plenitudinem divinitatis quod voluerit exsequi: quid superest, nisi ut per unitatem inseparabilem potestatis nihil credamus Filium facere, nisi quod viderit Patrem facientem; ^b quia per incomparabilem charitatem nihil a se facit Filius; quoniam nihil vult, quod Pater nolit? Quod utique non infirmitatis, sed unitatis est.

CAPUT VI.

Accedit ad quartam e rationibus supra memoratis; et Filium nihil facere quod non probetur a Patre, cum sit utriusque perfectæ voluntatis atque potestatis unitas, liquido probans, nonnullas difficultates subinde tollit.

63. Ergo nec contumax Filius, ut etiam de quarta propositione dicamus; nihil enim consiliarius Filius fecit, quod cum Patris non conveniat voluntate. Denique vidit Pater quæ fecit Filius, et probavit quia bona valde. Sic enim habes in Genesi: *Et dixit Deus: Fiat lux, et facta est lux; et vidit Deus lucem, quia bona est* (Gen. 1, 3, 4).

64. Nunquid hic dixit Pater: Fiat talis lux, qualem ipse feci: ^c aut fiat lux, quæ ante non fuerat: aut Filius qualem faceret, interrogavit? Sed fecit, ut voluit, qualem Pater usque eo voluit, ut probaret. Ergo novum opus Filii est.

65. Deinde si reprehenditur in Filio secundum interpretationes Arianorum quia quod viderit, fecit, qui utique secundum Scripturas quod non vidit, et fecit, et dedit esse quæ non erant: quid dicunt de Patre, qui quod viderat **533** prædicavit, quasi ea quæ faciendæ forent, non potuerit prævidere?

66. Similiter ergo videt Filius Patris opus, sicut Pater opus Filii: nec quasi alienum laudat, sed quasi proprium recognoscit: *Quæcumque enim Pater fecerit, eadem Filius facit similiter* (Joan. v, 19); ut idem opus Patris Filiique sentiret. Nihil ergo facit Filius,

^a Nonnulli mss. cum Apostolico textu omittunt, in Deo; et infra pro tam ineptæ, titlem codices præferunt tam ineptæ, etc.

^b Ita mss. plures ac probatioribus: alii autem et edit. quia per inseparabilem unitatem.

^c Omnes edit. et mss. aliquot, sed fiat lux... aut Filia, ultimæ edit. Paris. At Filius. Haud incommode: reliquit autem mss. ut in textu.

^d Rom. edit. sola, *Quæ ego loquor, sicut dixit mihi Pater, sic loquor; et Pater meus qui in me manet, ipse facit opera.* Quæ quidem verba sic habentur apud Joannem citatis locis. At contra consensum mss. ac yet. edit. nihil movemus.

nisi quod Pater probet, Pater laudet, Pater velit; quia ex Patre totus est: non ut creatura, quæ multa committit, dum studio lapsuque peccati, voluntatem frequenter offendit auctoris. Nihil ergo Filius facit, nisi quod placeat Patri; quia una voluntas, una sententia est, una est vera charitas, unius operationis effectus.

67. Denique ut scias charitatis esse quod non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit facientem Patrem, cum præstitisset: *Quæcumque ille fecerit, eadem et Filius facit similiter*, subjicit: *Pater enim diligit Filium.* Ergo quod dixit Scriptura quia non potest, ad inseparabilis et individuae charitatis retulit unitatem.

68. Quod si naturaliter est, ut vere est, inseparabilis charitas; inseparabilis utique est etiam operatio naturaliter: et impossibile ut opus Filii eum Patris non conveniat voluntate (Joan. xii, 50); quando id quod Filius operatur, operatur et Pater: et quod Pater operatur, operatur et Filius: et quod loquitur Filius, loquitur et Pater, sicut scriptum est (Joan. xiv, 10): ^d Pater meus qui in me manet, ipse loquitur; et opera quæ ego facio, ipse facit. Nihil enim Pater sine virtute atque sapientia sua condidit; quia omnia in sapientia fecit, sicut scriptum est: *Omnia in sapientia fecisti* (Psal. ciii, 24). Nihil etiam Deus Verbum sine Patre fecit.

69. Non operatur sine Patre, non sine patria voluntate sacrosanctæ illi se obtulit salutaris mundi totius hostia passioni, non sine patria voluntate mortuus suscitavit (Hebr. x, 10). Denique Lazarum suscitaturus levavit oculos sursum, et dixit: *Pater, gratias ago tibi, quia audisti me: et ego sciebam quia semper me audis: sed propter turbam quæ circumstat, dixi; ut credant quia tu me misisti* (Joan. xi, 41, 42): ut quamvis ^e ex personæ hominis incarnati susceptione loqueretur, unitatem tamen paternæ voluntatis et operationis exprimeret; quia Pater omnia audit, omnia videt quæ vult Filius. Videt ergo et Pater facientem Filium, audit volentem. Denique non rogavit, et exauditum se esse dixit.

70. Nec existimari potest quia non audit Pater, quod velit Filius: et ut scias quia semper auditur a Patre, non quasi servus, nec quasi propheta, sed quasi Filius: *Et ego, inquit, sciebam quia semper me audis: sed propter turbam quæ circumstat, dixi; ut credant quia tu me misisti.*

534 71. Propter nos igitur ^f gratias agit; ne eundem Patrem, eundemque Filium esse credamus,

^e Quinque mss., ex personæ hominis in carnis suspectione; reliqui et edit. ut in textu. Jam autem monimus vocem personæ non semper strictè et scholastico rigore sumptam ab Ambrosio. Et sane hoc loco nihil aliud sonat, nisi in quantum homo. Quod vero ad voluntatis cum Patre unitatem, de qua hic loquitur, si per eam voluntatis humanæ unitatem intelligamus, nihil aliud erit illa unitas, nisi consensus subiectio et conformitas. At quominus eam de vera diviniæ voluntatis unitate interpretemur, nihil vetat, ^f Omnes edit. ac mss. quidam, *gratias agit. Ne eundem, etc.*; alii cod. majori numero et auctoritate, *gratias agit, ne eundem, etc.* Optime; quomobrem

cum idem opus Patris audimus et Filii. Nam ut cognosceres non quasi infirmum gratias egisse, sed quasi Dei Filium semper sibi divinam potentiam vindicare, clamavit: *Lazare, veni foras*. Imperantis utique vox ista est, non precantis.

CAPUT VII.

Proposita doctrina hinc confirmatur, quod Filius sit Patris Verbum, non quale nostrum, sed vivum et operatorium; atque adeo non possit negari ejusdem cum Patre voluntatis, potestatis ac substantiæ.

72. Sed ut ad superiora redeamus, et proposita concludamus, facit quasi Verbum Filius voluntatem Patris. Verbum hoc nostrum utique prolativum est, syllabæ sunt, sonus est; et tamen a sensu nostro, et mente non discrepat, et quæ interiori tenemus affectu, ea tamquam operantis Verbi testificatione signamus. Sed non sermo noster operatur, solum est Verbum Dei, quod nec ^a prolativum est, nec quod *ἰδιόθετον* dicunt; sed quod operatur, et vivit, et sanat.

75. Vis scire quale Verbum? Audi dicentem: *Vivum est enim Verbum Dei, et validum atque operatorium et acutum, et penetrabilis omni gladio acutissimo, penetrans usque ad divisionem animæ et spiritus, artuumque et medullarum (Hebr. iv, 12).*

74. Verbum igitur audis Dei Filium, et a patria voluntate et potestate secernis? Audis quia vivit, audis quia sanat: noli ergo nostro comparare verbo. Si enim verbum nostrum quæ non obtutu viderit, non auditu audierit, loquitur; et loquitur tamen cognita per quedam naturæ humanæ interna mysteria: quomodo non impius, qui secundum divinitatem in Dei Verbo et obtutum quemdam corporeum exigit, et auditum: et putat quod non possit a se quidquam facere Filius, nisi quod Patrem facientem viderit; cum per unitatem, ut diximus, ejusdem substantiæ, idem velle atque idem nolle et idem posse et in Patre sit et in Filio et in Spiritu sancto?

75. Quod si homines plerumque sensuum qualitate discreti, tamen unius propositi intentione concordant; quid de Patre nos et Dei Filio congruit æstimare: cum id quod humana imitatur charitas, substantia divina possideat?

76. Ponamus tamen, sicut ipsi volunt, quia quasi in exemplari, quod viderit Patrem facientem, Filius faciat. Et hoc utique ejusdem substantiæ est; nullus enim potest alterius imitationem operationis implere nisi qui ejusdem naturæ habeat unitatem.

enim propter nos gratias egerit, hæc ratio redditur, ut videlicet Patris ac Filii unam personam esse credamus, cum nemo sibi ipsi gratias agat.

^a Verbum prolativum seu *προφορικόν* verbo interno, sive *ἰδιόθετον* opponi jam annotavimus. Verbum autem divinum *προφορικόν* qui eo modo diceret, ut syllabas aut sonum corporeum esse fingeret, nemo usque adeo insanus fuit: at illud ipsum esse *ἰδιόθετον* contendebant ac similem humanis habitibus, proindeque accidentalem, atque a Patris natura separatum, ut ex Basilii homil. 27 cont. Arianos, etc., intelligimus. Verumtamen idem illud Verbum spiritali quadam ratione prolativum asseverabant Ariani, quod nimirum ex Patre nasceretur non per generationem

535 CAPUT VIII.

Hæreticorum objectionem, qua Filium quod alium generare non possit, Patri negabant esse æqualem, primo in adversarios ipsos retorquet: deinde hominum ostendit exemplis quod quispiam generet aut secus, ad potentiam non pertinere; maxime cum aliqui ipsemet Pater minus potens dicendus esset. Inde colligit divina ex humanis non esse judicanda, sed standum Scripturæ auctoritate. Postremo omnipotentiam vel Patri abjudicandam, vel adjudicandam Filio ubi demonstravit, ipsos si filios non genuerint, propriis servis qui sobolem procreaverint, minus potentes fore inducitur, proindeque totam eorum disputationem incipit esse.

77. [*Alias cap. IV.*] Illud ridiculum est, ^b Imperator auguste, quod quidam hoc etiam ad inæqualitatem Dei Patris et Filii objiciendum usurpare consuerunt, quod dicant omnipotentem Patrem esse, quod generavit Filium: negent autem omnipotentem Filium, dicentes quia generare non potuit.

78. Sed vide quemadmodum sæva impietas; ut dialectica philosophorum se ipsa convincat. Ilac enim quæstione aut coæternum Patri Filium necesse est sua voce fateantur, aut si principium temporis Filio aliquod ascribunt, principium potentiæ necesse est tribuant etiam Patri. Ita cum omnipotentem Filium negant, incipiunt, quod nefas dictu est, asserere per Filium Patrem omnipotentem esse cœpisse.

79. Nam si per generationem omnipotens Pater, utique aut coæternus Patri Filius est; quia si semper omnipotens Pater, sempiternus et Filius: aut si fuit, quando non erat Filius sempiternus; fuit ergo quando non erat omnipotens Pater. Nam cum volunt dicere Filium aliquando cœpisse, in illud recidunt, ut et Patris potentiam dicant non semper fuisse, sed ex Filii generatione cœpisse. Ita dum Filio Dei cupiunt derogare, plus tribuunt; ut contra fas omne auctorem paternæ potentiæ declarare videantur; cum Filius dicat: *Omnia quæ Pater habet, mea sunt (Joan. xvi, 15)*. hoc est, non quæ Patri ipse tradiderit, sed quæ a Patre jure generationis acceperit.

80. Et ideo Filium sempiternam dicimus esse virtutem: si ergo sempiterna ejus virtus atque divinitas, utique et potentia ejus est sempiterna. Filio igitur qui derogat, Patri derogat, pietatem offendit, violat charitatem. Nos honorificemus Filium, in quo Pater complacet; placet enim Patri ut laudetur Filius, in quo ipse complacuit.

81. Respondeamus tamen intentioni eorum, ^c ne epilogo quodam invidiam quæstionis declinasse vi-

Verbi manentis, sed quasi per prolationem *fluentis sermonis*, quod toto hoc opere impugnat Ambrosius.

^b Omnes edit. et mss. aliquot omisso, *illud ridiculum est*, statim incipiunt, *Imperator auguste, quidam*, etc. Unde non pauci mss. etiam resecant, *Imperator auguste*: melius alii, quamquam pauciores, ut in contextu.

^c Epilogum pro querimoniis ab Ambrosio usurpatum Hexaem. lib. vi, num. 24, observabamus. Neque vero eandem vocem hoc loci usurpat sensu admodum alieno; nihil enim aliud signat quam ejusmodi sermonem, qualem oratores, ut judicum mentes a causæ quæ agitur, cogitatione avertant, ad movendos et adhibere solent.

deamur. Generavit, inquit, Pater, **536** non generavit Filius. Quod hic argumentum est inæqualitatis? Generatio enim paternæ proprietatis est, non potentia: et pietas æquat, non separat. Denique in ipso usu nostræ infirmitatis frequenter evenire cognoscimus, ut et infirmi filios habeant, et non habeant fortiores: habeant servi, non habeant domini: habeant inopes, non habeant ^a qui potentes sunt.

82. Sed si dicunt et hoc infirmitatis esse, quia volunt homines filios habere; nec possunt: quamvis humana non sint conferenda divinis, intelligant tamen inter ipsos quoque homines non potentia esse, sed paternæ proprietatis, habere filios, vel non habere: nec in potestate nostræ voluntatis esse generare, sed in corporis qualitate; nam si esset potentia, utique potentior multos haberet. Ergo non est potentia habere filios vel non habere.

83. Numquid naturæ est? Si naturæ infirmitatem putatis, et ad humana vos confertis exempla, eadem Patris est natura quæ Filii est. Itaque aut verum Filium dicitis, et Patri in Filio derogatis per unitatem ejusdem naturæ (sicut enim Pater natura Deus est, ita et Filius: deos autem ait Apostolus (I Cor. viii, 5) non natura deos esse, sed dici); aut si negatis esse verum Filium, hoc est, ejusdem naturæ, non est ergo generatus: si non est generatus Filius, non generavit Pater.

84. Colligitur itaque juxta sententiam vestram, ut non sit omnipotens Deus Pater; quia generare non potuit, si non generavit Filium, sed creavit. Sed quia omnipotens Pater, cum juxta sententiam vestram solus generator omnipotens sit, generavit utique Filium, non creavit. Verum ipsi magis quam vobis credendum est. Ille ait: *Genui* (Psal. cix, 3); et frequenter ait, generationis suæ testis.

85. Non est ergo naturæ, non est potentia in Christo aliqua, quia non generavit, infirmitas; quia generatio, sicut sæpe jam diximus, non ad sublimitatem potentia, ^b sed ad proprietatem refertur naturæ. Nam si ideo omnipotens Pater, quia Filium habet; omnipotentior ergo esse potuit, si plures haberet.

86. An vero potentia ejus in una generatione deficit? At ego ostendam et Christum habere filios, quos quotidie generat, sed ea generatione, vel potius regeneratione, quæ potestatis est, non naturæ; adoptio enim potestatis est, generatio proprietatis. Quod ipsa Scriptura nos docuit; dicit enim Joannes quia *in hoc mundo erat, et mundus per ipsum factus est, et*

A mundus eum non cognovit. In propria venit, et sui eum non receperunt. Quotquot autem receperunt eum, dedit illis potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine ejus (Joan. 1, 10 et seq).

87. ^c Didicimus itaque potestatis esse, quod **537** nos filios Dei fecit: proprietatis autem generationem esse oracula divina declarant; dicit enim Sapientia Dei: *Ex ore Altissimi prodivi* (Eccl. xxiv, 5), hoc est, non coacta, sed libera: non potestati obnoxia, sed nata generationis arcano, privilegio dominationis et ^d jure potestatis. Denique de eadem Sapientia, hoc est, de Domino Jesu, alibi Pater dicit: *Ex utero ante Luciferum genui te* (Psal. cix, 3).

88. Quod utique ideo dixit, non ut corporalem alvum declararet, sed ut proprietatem veræ generationis ostenderet. Nam si ad corporalem referas, ergo omnipotens Pater cum dolore et conceptione generavit. Sed absit, ut Deum ex infirmitate corporis metiamur. Est quidam uterus paternæ arcanum substantiæ, interiusque secretum, quod non Angeli, non Archangeli, non Potestates, non Dominationes, non aliqua creaturarum potuit penetrare natura. Cum Patre enim semper, et in Patre semper est Filius: cum Patre per distinctionem indissociabilem Trinitatis æternæ, in Patre per divinæ unitatem naturæ.

89. Quis igitur hic arbiter divinitatis, qui discutiat Patrem ac Filium? ille, quare generaverit? iste, cur non generaverit? Servulum suum aut ancillulam cur non generaverit, nemo condemnat: isti condemnant, cur non generaverit Christus; condemnant enim sua opinione, cum derogant. Nec conjugibus inter se cur non generaverint, aut charitas minuitur, aut meritum derogatur: isti quia non generavit, Christi minuunt potestatem.

90. Cur, inquit, Filius Pater non est? Quia et Pater Filius non est. Cur non iste generavit? Quia nec ille generatus est. Nec ideo minus habet Filius, quia Pater non est: nec Pater minus habet, quia Filius non est. Dixit enim Filius: *Omnia quæ Pater habet, mea sunt* (Joan. xvi, 15). Adeo generatio in paterna proprietate non in jure est potestatis.

91. Est quædam indistincta distinctæ incomprehensibilis et inenarrabilis substantia Trinitatis. Distinctionem etenim accepimus Patris et Filii et Spiritus sancti, non confusionem: ^e distinctionem, non separationem: distinctionem, non pluralitatem. Divino itaque admirandoque mysterio manentem sem-

vero ubi omnes, et mss. aliquot, *proprietatis autem generationem*, Amerb. atque Eras., *generationes*; reliqui cod. invertunt sententiam in hunc modum, *proprietatem autem generationis*. Minus commode.

^d Mss. quatuor, *jure pietatis*. Haud incongrue.

^e Sic omnes edit. et mss. non pauci: alii vero jugalatis vocibus, *distinctionem, non separationem*, subjungunt, *divinitatemque admirando mysterio manentem semper accipimus ex Patre, semper per Filium, semper in Spiritum sanctum*; unus e Colbert., *distinctionem, non separationem, non pluralitatem didicimus*. Cætera ut in contextu.

^a Ita vet. edit. et plures potioresque mss. At Rom. edit. cum aliis nonnullis, *qui ditiores sunt*.

^b Hanc Ambrosii sententiam Petavius lib. II de Trinit. cap. 5, ita exponit, *hoc est, inquit, proprium quiddam esse personæ, sive naturæ divinæ, qua in Patre subsistit*. Quod ut adhuc fiat planius, advertendum ex natura Patris generari Filium, non quatenus natura est, sed quatenus est in Patre; ut ille simul et consubstantialis sit Patri, et ab eo personaliter distinctus.

^c Rom. edit. et quidam mss., *Dicimus itaque*: vet. edit. et alii mss., *Didicimus itaque*. Aptius; refertur enim ad superiora, *dedit illis potestatem*; etc. Iterum

per accipimus Patrem, semper Filium, semper Spiritum sanctum : non duos Patres, non duos Filios, non duos Spiritus. *Unus enim Deus Pater, ex quo omnia, et nos in ipso : et unus Dominus Jesus, per quem omnia, et nos per ipsum* (I Cor. viii, 6). Unus natus ex Patre Dominus Jesus, et ideo unigenitus. *Unus et Spiritus sanctus* (I Cor. xii, 11), ut idem Apostolus dixit : Sic accipimus, sic legimus, sic tenemus. Distinctionem scimus, ^a secreta nescimus : causas non discutimus, sacramenta servamus.

92. Facinus indignum, ut qui generationis suae facultatem non habent, divinae generationis ^b examen sibi arrogant, vindicent potestatem : **538** Negent ergo æqualem Patri Filium, quia non generavit Filius : negent æqualem Patri Filium, quia Patrem habet. Hoc si de hominibus dicerent, quorum ^B aliqui volunt filios habere, nec possunt, injuriam putaremus : sic etiamsi inter duos honore pares habenti filios qui non habet, negaretur æqualis. Et ideo hoc, inquam, grave et de ipsis hominibus videtur, ut quis ideo minor putetur, quod Patrem habet. Nisi forte tamquam constitutum in familia putant Christum dolere, quod emancipatus a Patre non sit, et administrandi patrimonii non habeat facultatem. Sed non est Christus in sacris, ^c qui sacra universa destruxit.

93. Quomodo volunt tamen, respondeant, verane generatio sit, et verus Filius ex Deo Patre natus, hoc est, ex substantia Patris, an ex alia natus substantia? Si enim dicunt ex Patre, hoc est, ex Dei substantia, ^d convenit; quia ex substantia Patris Filium dicunt. Ergo quia unius substantiæ, omnis utique potentia. Si vero ex alia substantia Filius est, quomodo omnipotens Pater est, et omnipotens Filius non est? Quid enim præstantius si ex alia substantia Filium Deus fecit, cum utique et Filius ex alia non substantia filios Dei fecerit? Ergo aut unius substantiæ Filius cum Patre, aut unius potentia.

94. Friget igitur eorum quæstio, quia de Christo judicare non possunt; immo quia vincit ille, cum judicatur. Digni tamen sunt isti iudicio suo, qui hanc obijciunt quæstionem. Si enim ideo æqualis Patri Filius non est, quia non generavit Filium, et isti utique fateantur, si non habent filios, qui serunt hujusmodi quæstiones, suos sibi etiam servulos præferendos, eo quod habentibus filios æquales esse non possunt. Si autem habent filios, non potest sibi meritum, sed filiorum juri deferri.

95. Non consistit igitur hæc quæstio, quia æqualis Filius Patri ideo esse non possit, quia Pater generaverit Filium, Filius nullum ex se ipse generaverit. Nam et fons fluvium generat, et fluvius fontem ex

^a Nonnulli mss., *secreta scimus, sacramenta servamus.*

^b Mss. nonnulli, *examinanda sibi arrogant potestatem.*

^c Vet. edit., *qui sacra universa destruxit*; Rom. et mss.... *destruxit*. Dicebantur autem pupilli in sacris esse, ut patet ex Cod. Theod. de Maternis bonis, leg. 1 et 9.

^d Omnes edit., *convenit quod.... dicant*; mss., *convenit, quia.... dicunt*. Optime, idem enim est ac si

se ipse non generat: et lux splendorem generat, non splendor lucem; et una natura est splendoris et lucis.

CAPUT IX.

Varias Arianorum captivitas, quibus Filium coepisse arguuntur, profert et explodit. Nam præter quam quod eos aut contra se, aut nihil efficere constat; cum rerum omnium principio non possit esse principium, in humanis etiam eorum argumentatio vitiosa est. Tempus igitur non præcessisse auctorem suum: qui si aliquando non fuit, tunc Pater fuit sine sua virtute ac sapientia. Denique ubi humanis exemplis ostensum est aliquem priusquam nascatur, esse dici, hæreticorum temeritatem detestatur.

96. Unde cum inæqualitatem ex generationis objectu probare non potuerint, **539** intelligant etiam illam divulgatam suæ calumniam quæstionis explosam. ^e Solent enim proponere : Quomodo æqualis potest esse Filius Patri? Nam si Filius est, antequam generaretur non erat : aut si erat, cur natus est? Et Arianos se negare consuerunt, qui proponunt Arii quæstiones?

97. Itaque exigunt a nobis responsionem, ut si dixerimus : Antequam generaretur, erat, astute referant : Ergo antequam generaretur, creatus est, et non differt a cæteris creaturis : quia prius coepit creatura esse quam Filius. Et adjiciunt : Cur qui erat, natus est? An quia imperfectus erat, ut postea perfectior fieret? Si autem responderimus quia non erat, obijciunt statim : Ei ergo generatio contulit ut esset, qui non erat antequam nasceretur; ut hinc colligant : Erat ergo, quando non erat Filius.

98. Sed qui hoc proponunt, et obscuritate volunt involvere veritatem : dicant ipsi utrum temporaliter generet Pater, an intemporaliter. Si enim temporaliter dixerint, quod Filio obijciunt, Patri ascribent; ut videatur Pater coepisse esse, quod non erat : si intemporaliter, quid superest, nisi ut ipsi solvant quam proposuerint quæstionem; ut cum generationem Patris abnuant temporalem, generationem quoque Filii temporalem non esse fateantur?

99. Si ergo non est generatio ejus ex tempore, æstimari datur quod nihil præcesserit ante Filium, qui non sit ex tempore. Si enim aliquid ante Filium, jam non sunt in ipso creata omnia, quæ vel in cælo sunt vel in terris, et Apostolus redarguitur, qui hoc in epistola sua (*Coloss. 1, 16*) scripserit : quod si nihil ante generationem, non adverto cur posterior asseratur, quem nemo præcessit.

100. Connectenda est alia eorum plena impietatis obiectio, quæ latentem habeat dolorem, quo sensus facilius, mentesque perstringat. Interrogant enim, legeretur, convenit inter nos, sive in hoc non dissentimus, etc.

^e Ita mss. prope ad unum : edit. vero, *Solent enim opponere*. Cæterum ea obiectio una semper fuit et præcipuis Arianorum : sed illam peculiari quadam ratione nobis instructam rationibus intorquebant Eunomiani. His responderunt Gregorius Nyss. lib. vii in Eunom., Basilus lib. iv contra eundem, Hilarius lib. xii de Trinit., atque alii.

utrum omne quod finem habet, aliquando coeperit. Et si acceperint ejusmodi responsionem, quia quod finem habet, coepit aliquando; referunt, utrum Pater desierit generare Filium. Quod cum tenuerint, nostro aspirante consensu, contumax: Coepit ergo generatio. Id si non abnuas, consequi videtur, ut si coepit generatio, videatur in eo coepta, qui natus est; ut natus esse dicatur, qui ante non fuerat, unde desinant: Aliquando ergo Filius non fuit.

101. Adjiciunt alias ineptias loquacitatis suae, dicentes: Si Verbum Patris Filius est, et ideo genitus dicitur, quia Verbum est: quod autem Verbum est, opus non est: multifariam locutus est Pater (*Hebr.* 1, 1); multos ergo generavit filios, ^a si non operatus est, sed locutus est Verbum. Amentes homines! quasi non intelligant, quid intersit inter prolative sermonem, et in aeternum permanens Dei Verbum ex Patre natum: **540** natum utique, non prolative: in quo non composita syllaba, sed plenitudo divinitatis aeternae est, et vita sine fine.

102. Subtexunt aliam impietatem, proponentes utrum volens, an invitus generaverit Pater; ut si dixerimus volentem, antiquiorem generatione voluntatem videamur fateri, et referant quia non sit Filius coaeternus Patri, quem aliquid antecessit: aut quia et ipse sit creatura; quia scriptum est: *Omnia quae voluit, fecit* (*Psal.* cxiii, 11); cum hoc ipsum non de Patre et Filio, sed de his quas Filius fecit, dictum sit creaturis. Sin autem invitum Patrem generasse responderimus, invalidum Patrem dixisse videamur.

103. Sed mihi in sempiterna generatione praecedit, nec velle, nec nolle: ergo nec invitum dixerim, nec volentem; quia generatio non in voluntatis possibilitate est, sed in jure quodam et proprietate paterni videtur esse secreti. Nam sicut bonus Pater non aut ex voluntate est, aut necessitate, ^b sed super utrumque, hoc est, natura; ita non generat ex voluntate aut necessitate Pater.

104. Esto tamen, sit generatio in voluntate generantis, quando hanc voluntatem fuisse dicunt? Si in principio, in principio utique Filius: si sempiterna voluntas, sempiternus et Filius: si coepit voluntas, dispiciunt igitur sibi quod erat Deus Pater, ut mutaret statum. Dispiciunt ergo sibi sine Filio, placere coepit sibi in Filio.

105. Jam illa consequentia ut dicamus: Si studium generandi nostro more assumpsit, ergo et caetera quae generationem praecedere solent, nostro more assumpsit; nostro autem usu generationis votum est, non voluntas.

106. Produunt igitur impietatem suam, qui volunt generationem coepisse Christi; ut videatur non generatio illa Verbi manentis, sed prolatio fluentis esse sermonis: deinde multos inducendo filios, negent in

A Christo divinae proprietatem naturae; ut nec unigenitus, nec primogenitus aestimetur: postremo ut si principium credatur accepisse, etiam finem videatur habiturus.

107. Sed neque principium assumpsit aliquando Dei Filius, qui erat in principio (*Joan.* 1, 1): neque finem habebit, qui est principium universitatis et finis (*Joan.* viii, 20). Nam cum sit principium, quomodo quod habebat, accepit? aut quomodo sui finem habebit; cum omnium ipse sit finis, ut in illo fine sine fine maneamus? Dei enim generatio cum temporalis non sit, nec ante se, nec in se tempus invenit.

108. Frigida igitur eorum et vana questio in creatoris ipsis non habet locum; ipsa etenim quae temporalia sunt, discretionem in quibusdam habere temporis non videntur. Lux nempe splendorem generat, nec comprehendere potest quod splendor luce posterior sit, aut lux splendore antiquior; quia ubi lux est, splendor **541** est: et ubi splendor, etiam lumen est. Itaque nec sine splendore lumen, nec splendor potest esse sine lumine; quia et in splendore lumen, et splendor in lumine est. Unde et Apostolus splendorem paternae gloriae Filium dixit (*Hebr.* 1, 3); quia splendor paternae lucis est Filius: coaeternus, propter virtutis aeternitatem: inseparabilis, propter claritudinis unitatem.

109. Ergo si temporalia et aerea haec comprehendere et separare non possumus, quae videmus; Peum quem non videmus, qui super omnem est creaturam, in ipso sui generationis arcano possumus comprehendere? Possumus eum a Filio tempore separare, cum omne tempus opus Filii sit?

110. Desinant ergo dicere: Et antequam generaretur, non erat. Ante enim temporis est, generatio ante tempora; et ideo quod posterius est, prius non est: nec opus ante auctorem potest esse; cum opera ipsa principium de operatore suo sumant. Nam quomodo ante operatorem suum usus operis aestimetur; cum omne tempus opus sit, et omne opus de operatore suo ut esset, accepit?

111. Experiri igitur adhuc istos volo, qui sibi videntur astuti; ut de nostris respondeant, qui calumniantur divinis, longeque refugiant ab inscrutabili supernae generationis arcano: quaestionem suam humanae astruant generationis exemplo. De Filio Dei dicunt quia antequam generaretur non erat, hoc est, de Dei sapientia, de virtute Dei, ^c de Dei Verbo, cujus generatio nihil ante se novit. Quod si aliquando, ut volunt, non fuit (quod nefas dictu est) non fuit ergo in Deo perfectionis aliquando plenitudo divinae, si postea processum generationis accepit.

112. Tamen ut sciant quam vana sit et solubilis eorum quaestio; licet nihil in eo humanis divinisve commune, tamen docebo homines, antequam nasce-

nem Patres opponerent: alii enim Filium voluntate agnoscebant genitum, voluntatem tamen quod hoc etiam loco non praetermisit Ambrosius, generatione priorem esse pernegabant: alii vero plures hanc ipsam quam doctor hic noster, solutionem afferebant, ^c Paris, quaedam edit., de Deo vero.

^a Mss. duo, si non creavit; unus, si non creatus est.

^b Vet. edit., sed per naturam, ita generat; non pauci mss. ac Gill. in marg., sed super utrumque, ita generat. Reliqui atque edit. Rom. ut in textu. Erat porro ipsius Arianae haec objectio, ut Epiphanius *Har.* 76, num. 6, scriptis mandavit. Geminae ei responsio-

rentur, fuisse. Aut negent Jacob sanctum fuisse, **A** priusquam nasceretur, qui fratrem supplantavit in materni adhuc uteri positus arcano (*Gen. xxv, 23*): negent Hieremiam, antequam nasceretur, ^a fuisse, cui dicitur: *Priusquam te formarem in utero matris tuæ, novi te: et priusquam exires de vulva, sanctificavi te, et prophetam in gentibus posui te* (*Jerem. 1, 5*). Quid hoc evidentiùs tanti exemplo prophetæ; qui sanctificatus est, antequam natus, et antequam formaretur, est cognitus?

113. Quid etiam de Joanne loquar, de quo mater religiosa testatur, quia intra materna situs adhuc viscera, præsentiam Domini spiritu cognovit, exultatione consignavit, sicut scriptum meminimus, matre dicente: *Ecce enim ut facta est in auribus meis vox salutationis tuæ, exsultavit in gaudio infans in utero meo* (*Luc. 1, 41*)? Erat igitur qui prophetabat, an non erat? At certe erat; erat enim qui venerabatur auctorem, erat qui loquebatur in matre. Denique Elisabeth filii spiritu replebatur, Maria filii spiritu sanctificabatur; sic enim habes, quia *exsultavit* **542** *infans in utero ejus, et repleta est Spiritu sancto Elisabeth* (*Ibid.*).

114. ^b Vide singulorum verborum proprietates. Vocem quidem Mariæ prior Elisabeth audivit, sed Joannes prior Domini gratiam sensit. Pulchre sibi conveniunt oracula oraculis, femina mulieri, et pignus pignori. Istæ gratiam loquuntur, illi intus operantur pietatisque mysterium maternis adoriuntur profectibus; duplicique miraculo, licet honore diverso, prophetant matres spiritu parvulorum. Quis igitur auctor hujus miraculi? nonne Dei Filius, qui fecit esse non natos?

115. De rebus humanis ^c quæstio vestra non potest convenire; potestne de divinis convenire secretis? Quid est: Antequam generaretur, non erat? Numquid Pater aliqua tempora conceptionis accepit, ut Filium tempora prævenirent? Aut femineæ more naturæ, generationis suæ molitus est partum, ut molitio ipsa Filio esset antiquior? Quid est hoc? Cur divina secreta discutimus? Proprietatem legi divinæ generationis, non qualitatem.

116. Facinus indignum! ut ex se quidam cœlestia metiantur, qui Christum non nasci potuisse, sed fieri, tamquam unum de spadonibus putant: aut tamquam unum de spadonibus Patrem Filium, quem generare non potuerit, adoptaverit.

CAPUT X.

Objicientibus Christum, Joanne teste, vivere propter Patrem, ac proinde ipsi æqualem non habendum, respondetur Filii vitam secundum divinitatem nec cœpisse ex tempore, nec pendere ab aliquo: locum vero de humana ipsius vita intelligendum ex eo pro-

^a Omnes edit., *sanctum fuisse*: melius mss. omitunt *sanctum*.

^b Confer, si vacat, hanc istius loci enarrationem cum ea quam lib. II in *Lucam* tantum non iisdem verbis reperies.

^c Edit., *quæstio nostra*; mss., *quæstio vestra*, id est,

bari, quod ibidem de corpore ac sanguine suo præmiserat. Tum duarum controversi loci expositionum primam referri ad humanitatem, et secunda Filii cum Patre æqualitatem, nec non cum homine similitudinem signari docet. Deinde perstricta quam Filio inirebant, injuria, quo pacto etiam secundum divinitatem propter Patrem vivat, aperit. Ac tandem exposito quæ vitæ nostræ cum divina unitas sit, aliam objectionem, qua Filius per Patrem clarificari opponitur, paucis absolvit.

117. [*Alias cap. V.*] Plerique etiam hinc faciunt quæstionem, quia scriptum est: *Sicut misit me vivus Pater, et ego vivo propter Patrem: et qui manducavit me, et ipse vivit propter me*; dicentes: Quomodo æqualis est Patri Filius, qui dixit quia propter Patrem vivit?

118. Qui hoc proponunt, primum respondeant, cujusmodi vita sit Filii, ^d utrum ea quam Pater largitus sit non habenti? Sed quomodo vitam aliquando potuit non habere, cum ipse sit vita, sicut ait: *Ego sum via, veritas et vita* (*Luc. xiv, 6*)? Vita utique sempiterna, sicut virtus est sempiterna (*Rom. 1, 20*). Aliquando ergo, ut sic loquar, se vita non habuit?

119. Considerate quid lectum sit hodie de **543** Domino Jesu, quia *mortuus est pro nobis*; ut *sive vigilemus, sive dormiamus, simul cum illo vivamus* (*I Thes. v, 10*). Cujus mors vita est, hujus divinitas vita non est; ^e cum divinitas vita sit sempiterna?

120. An vero vita ejus in Patris est potestate? Sed ^e ne corporis quidem sui vitam in alterius fuisse potestate memoravit, sicut scriptum est: *Ego pono animam meam, ut iterum sumam illam. Nemo tollit eam a me, sed ego pono eam a me ipso. Potestatem habeo ponendi eam, et iterum potestatem habeo sumendi eam: hoc mandatum accepi a Patre meo* (*Joan. x, 17 et seq.*).

121. Ejus ergo vita secundum divinitatem in alterius potestate posita judicatur, cujus vita secundum corpus alienæ non erat subdita potestati? Aliena enim potestas erat, si non erat unitas potestatis. Sed sicut potestatis suæ esse significat ponere animam, et liberæ voluntatis: ita etiam quod secundum mandatum deposuit Patris, suæ ac paternæ voluntatis significat unitatem.

122. Ergo si vitam Filius neque aliquo accepit et tempore, neque alienæ habet potestati subditam, videamus qua ratione dixerit: *Sicut misit me vivus Pater, et ego vivo propter Patrem* (*Joan. vi, 58*). Exponamus ut possumus: imo ipse potius exponat.

123. Considera igitur quid ante præmiserit; ais enim: *Amen, amen dico vobis. Ante instruit quemadmodum audire debeas: Vere, inquit, vere dico vobis, nisi manducaveritis carnem Filii homini, et biberitis*

objectio vestra.

^d Edit. ultimæ Paris., *utrum eam quam Pater largitus sit, non habeat*.

^e Tres mss., *cum divina vita sit sempiterna*; unus, *cum divinitas sit sempiterna*.

sanguinem ejus, non habebitis vitam in vobis (Joan. vi, 54). Secundum Filium hominis se dicere ante præmisit, et tu quod secundum Filium hominis de carne est locutus et sanguine, ad divinitatem putas esse referendum?

124. Denique addidit: *Caro enim mea vere est esca, et sanguis meus est potus* (Ibid., 56). Carnem audis, sanguinem audis, mortis Dominicæ sacramenta cognoscis; et divinitati calumniaris? Audi dicentem ipsum: *Quia spiritus carnem et ossa non habet* (Luc. xxiv, 39). Nos autem quotiescumque sacramenta sumimus, quæ per sacræ orationis mysterium^a in carnem transfigurantur et sanguinem, mortem Domini annuntiamus (I Cor. xi, 26).

125. Ergo posteaquam se loqui secundum hominis Filium declaravit, et carnem sæpe repetivit et sanguinem, subdidit postea: *Sicut misit me vivus Pater, et ego vivo propter Patrem; et qui manducat me, et ipse vivit propter me* (Joan. vi, 58). Quomodo igitur hoc accipiendum putant? Potest enim duplex videri comparatio. Prima ita: *Sicut misit me vivus Pater, et ego vivo propter Patrem.* 544 Secunda ita: *Sicut misit me vivus Pater, et ego vivo propter Patrem; ita et qui manducat me, ipse vivit propter me.*

126. Si primam eligunt, hoc significat quia sicut missus sum a Patre, et descendi a Patre, ita vivo propter Patrem.^b Quasi quis autem missus est, atque descendit; nisi quasi Filius hominis sicut ipse supra dixit: *Nemo ascendit in cælum, nisi qui de cælo descendit Filius hominis* (Joan. iii, 13)? Ergo sicut quasi Filius hominis missus est, atque descendit; ita quasi Filius hominis vivit propter Patrem. Denique et qui manducat quasi filium hominis, et ipse vivit propter Filium hominis. Actum ergo incarnationis suæ adventui comparavit.

127. Quod si secunda complacuit, nonne et æqualitatem Filii cum Patre, et similitudinem ejus cum homine manifesta distinctione colligimus? Nam quid est: Sicut ipse vivit propter Patrem, et nos vivimus propter ipsum; nisi quia sic vivificat Filius hominem, sicut Pater in Filio carnem vivificavit humanam? *Sicut enim Pater suscitavit mortuos, et vivi-*

^a Elocutionem plane similem e lib. de Incarn. cap. 4 citaverat card. Perronius lib. ii de Sacram. Euch. Auctor. 31, eaque idem significari docuerat, quod vertere significat in Virgiliano illo: *Formas se vertit in omnes*, nimirum conversionem corporis in aliam formam et figuram. Huic Albertinus lib. ii de Sacram. Euch. responderi conatus, ait duas alias hujus verbi significationes adjici posse. At hæ causam ipsius nihil adjuvant. Nam primo indicat interdum idem esse ac *efficere*, ut cum Plinius dicit de amygdalis, *ex dulcibus transfigurantur in amaras*; nec diffidetur hoc sensu Christi corpus offerri altaribus transfigurandum. Qua in re ab eo minime dissentimus, nisi quod symbolicum corpus intelligere se non dissimulat. Enim vero absurdum est illud ultimum; nam præterquam quod erat jam corpus symbolicum in antitypis, certum est semper veram aliquam conversionem indicari, sive substantiæ, si de substantia agatur; sive accidentis, ut in Pliniano exemplo. Secundam autem acceptionem hanc esse dicit, qua compositum ponitur pro suo simplici, ut idem sit in

cat; sic et Filius, quos vult, vivificat, ut ipse Dominus supra dixit (Joan. v, 21).

128. Æqualitas ergo filii ad Patrem per unitatem quoque vivificationis astruitur; quando sic vivificat Filius ut Pater. Agnosce ergo ejus vitam et potentiam sempiternam. Similitudo etiam nostra ad filium, et quædam secundum carnem unitas declaratur; quoniam quemadmodum Dei Filius a Patre, sic homo eat vivificatus in carne. Sic enim scriptum est (Rom. iv, 24), quia sicut Deus Jesum Christum a mortuis suscitavit, ita etiam nos quasi homines vivificamur a Dei Filio.

129. Secundum hanc ergo expositionem non solum ad conditionem humanam derivatur gratia largitæ, sed etiam divinitatis æternitas prædicatur; divinitatis, quia ipsa vivificat: humanæ autem conditionis, quia vivificata est et in Christo.

130. Quod si quis utrumque ad Christi refert divinitatem: ergo Filius Dei hominibus comparatur; ut ita Filius propter Patrem vivat, sicut nos propter Filium Dei vivimus. Sed Filius Dei vitam largitur æternam, nos autem largiri nequimus; ergo nostri comparatione nec ille largitur. Habeant igitur Ariani fidei suæ præmium, ne vitam æternam adipiscantur a Filio.

131. Libet jam ulterius progredi; nam si illis placeat hunc locum ad divinæ^c perpetuitatem referre substantiæ, accipiant etiam tertiam expositionem.

545 Nonne evidenter videtur dicere quod sicut vivus Pater est, ita vivit et Filius? Quod utique quis non advertat ad unitatem vitæ, quod eadem Patris et Filii vita sit, esse referendum? *Sicut enim Pater vitam habet in semetipso, sic dedit et Filio vitam habere in semetipso* (Joan. v, 26). Dedit per unitatem: dedit, non ut auferat, sed ut clarificetur in Filio: dedit, ut complaceat: dedit non ut Pater custodiret, sed ut Filius possideret.

132. Sed objiciendum putant quia dixerat: *Ego vivo propter Patrem* (Joan. vi, 58). Utique si ad divinitatem referunt, propter Patrem vivit Filius; quia ex Patre Filius est: propter Patrem; quia unius substantiæ cum Patre: propter Patrem; quia eructatum est Verbum ex Patris corde (Psal. xliv, 1),

corpus transfigurari, ac figurari in corpus, hoc est, ex ipsius quidem sententiâ, corporis figuram fieri. Verum quis usquam hominum ita locutus est? Certe exempla verborum tradere atque aliorum, et suam compositorum rationem nusquam deponunt; nec, ut maxime illam exuant, hic ullo modo faciunt ad propositum. Nihil igitur hic significatur ab Ambrosio, nisi quod habetur lib. de Myster. cap. 9, n. 50: *Benedictione etiam ipsa natura mulatur*. Nam sacræ orationis mysterium idem est ac benedictio, et ipsa Domini verba: qua de re ibidem num. 52.

^b Amerb. et Eras., *Quis autem missus est*: aliæ edit. ac omnes mss., *Quasi quis autem missus est*. Excipe tamen ultimas edit. Paris. ubi pro *Quasi* legitur *Quomodo*. Male: est enim, *Quasi quis*, idem atque in cujus conditione ac nomine. Iterum vero ubi edit. cum uno vel altero mss., *sicut ipse*, Rom. edit. *ipsa, supra patientia*; plures probatiorisque mss. omittunt, *sapientia*.

^c Mss. aliquot, *proprietatem referre substantiæ*.

quia a Patre processit, quia ex paterno generatus est utero (*Psal. cix, 3*), quia fons Pater Filii est, quia radix Pater Filii est.

133. Sed dicunt fortasse : Si unitatem putas Patris ac Filii vitæ esse, cum Filius dixerit : *Et ego vivo propter Patrem* (*Joan. vi, 58*); numquid unitas est Filii vitæ atque hominum : cum dixerit Filius quia *Qui manducat me, et ipse vivit propter me?*

134. Immo plane, sicut unitatem fateor esse vitæ cœlestis in Patre et Filio per divine unitatem substantiæ, ita vel divini naturæ vel Dominicæ incarnationis excepto privilegium, societatem nobiscum vitæ spiritualis in Filio esse profiteor per humanæ unitatem naturæ : *Qualis enim cœlestis tales et cœlestes* (*I Cor. xv, 18*). Denique sicut in illo sedemus ad dextram Patris, non quia cum ipso sedemus, sed quia sedemus in Christi corpore, de quo postea dicemus plenius (*Infr. lib. v*) : sicut, inquam, sedemus in Christo per corporis unitatem : ita et in Christo vivimus per corporis unitatem.

135. Non solum autem non vereor quia scriptum est : *Et ego vivo propter Patrem* ; sed etiam si per Patrem dixisset, non vererer.

136. [*Alias cap. VI.*] Solent enim etiam illud objicere quia dixit : *Hæc infirmitas non est ad mortem, sed pro claritate Dei ; ut clarificetur Filius ejus per ipsum* (*Joan xi, 4*). Non solum enim per Patrem, et a Patre Filius clarificatur, quia scriptum est : *Clarifica me, Pater* (*Joan. xvii, 5*); et alibi : *Nunc clarificatus est Filius hominis, et Deus clarificatus est in eo, et Deus clarificavit eum* (*Joan. xiii, 31, 32*) : sed etiam per Filium et a Filio clarificatur Pater, quia veritas dixit : *Ego te clarificavi super terram* (*Joan. xvii, 4*).

137. Sicut ergo clarificatur per Patrem, ita etiam propter Patrem vivit. Unde et quidam δόξαν opinionem magis putaverunt esse, quam gloriam ; et ideo sic interpretati sunt : Ego te clarificavi super terram, opus consummavi quod dedisti mihi ; et nunc clarifica me, Pater, hoc est, δόξαρον, ut sit hic sensus : Ego opinionem de te hominibus hujusmodi infudi, ut cognoscant te Deum verum ; et tu hanc de me confirma illis opinionem, ut credant me tuum Filium et Deum verum.

546 CAPUT XI.

Discrimen quod constare Ariani moliebantur e verbis Apostoli ex Patre omnia, et per Filium omnia esse docentis, infideliter. Ostenditur enim illis eandem Patris ac Filii omnipotentiam exprimi : quod cum ex aliis locis, tum ex ipsius Pauli textu confirmatur. Hunc absurde ad Patrem referri ab hæreticis, ac pertinere ad Filium ex ejusdem serie demonstrari : nec tamen quidquam Filii derogari potentiam, si de

^a Nonnulli mss., sed per claritatem Dei.

^b Hoc eodem sensu hunc locum interpretatur Didymus in *Catena Græc. Patr.*, in *Joan.* Similiter etiam ipsum explicat Cyrillus Alex. in *Thesau.* assert. 30, ubi tradit Ambrosianis verbis plane similia. Sed alia expositio germanior est.

Patre intelligatur. Postremo in talis, ex quo, per quem, et in quo aliquid, nullam intercedere differentiam, et hæc omnia de tribus personis dici, evincit.

138. Jam illud ridiculum est, quod quidam ex illo Apostolico discretionem inter Patrem et Filium faciunt e potestatis, quia scriptum est : *Nobis tamen unus Deus Pater, ex quo omnia, et nos in ipso : et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum* (*I Cor. viii, 6*). Aiunt enim non mediocrem divini majestatis esse distantiam, quia dictum est : *Ex illo omnia, et per hunc omnia.* Nihil autem expressius, quam quod hoc loco omnipotens Filius evidenti ratione signatur ; nam ut ex illo omnia, ita per hunc omnia.

139. Inter omnia ^a Pater non est, cui dictum est : *Quia universa serviunt tibi* (*Psal. cxviii, 91*). Inter omnia Filius non est, quia *omnia per ipsum facta sunt* (*Joan. i, 3*), *et omnia in ipso constant, et ipse est super omnes cœlos* (*Coloss. i, 17*). Non ergo inter omnia Filius, sed super omnia : qui secundum carnem quidem est ex familia Judæorum ; idem tamen super omnia Deus benedictus in sæcula (*Rom. ix, 5*), cujus est nomen super omne nomen, et de quo dicitur : *Omnia subjecisti sub pedibus ejus* (*Psal. viii, 8*). Subjiciendo autem omnia, nihil reliquit ei non subjectum, sicut Apostolus dixit (*Hebr. ii, 8*). Quod si hoc etiam secundum incarnationis locutus est sacramentum, quemadmodum possumus de supernæ generationis incomparabili majestate dubitare?

140. Nihil igitur potestatis inter Patrem et Filium certum est interesse. Denique eo usque nihil interest potestatis, ut idem Apostolus ex ipso dixerit esse omnia, per quem omnia sicut habes : *Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia* (*Rom. xi, 33*).

141. Si igitur Pater, sicut putant, tantummodo significatur, non potest idem et omnipotens esse, quia ex ipso omnia : et omnipotens non esse, quia per ipsum omnia. Aut igitur invalidum, nec omnipotentem Patrem sua assertione memorabunt, aut certe omnipotentem etiam Filium vel inviti voce propria fatebuntur.

142. Eligant tamen utrum hic Patrem declaratum putent. Si Patrem, ergo et per ipsum omnia : si Filium, ergo et ex ipso omnia. Si autem et per Patrem omnia, nihil utique Filio derogandum : et si ex Filio omnia, similiter et Filio deferendum.

143. Ac ne insidulari nos unius arbitrentur obreptione versiculi, totum caput recenseamus : *Utilitudo, inquit, divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei : quam inscrutabilia sunt iudicia ejus, et investigabiles viæ ejus ! Quis enim cognovit sensum Domini ? aut quis consiliarius ejus fuit ? aut quis prior dedit illi, et retribuetur ei ? Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in*

^c Nonnulli mss., quia scriptum est non esse differentiam potestatis, quia scriptum est ex Patre omnia, et per Filium omnia ejus per ipsum : nobis tamen omnia ; alii, et omnes edit, magis congruere in contextu.

^d Mss. nonnulli, Filius non est.

ipso sunt omnia, ipsi gloria in sæcula (*Ibid.*, 35 et seq.)

144. De quo igitur dictum putant, de Patre, an de Filio? Si de Patre: sed non est Sapiencia Dei Pater; quia Sapiencia Dei Filius est. Quid est autem quod non possit Sapiencia, de qua scriptum est: *Cum sit una omnipotens et permanens, in se omnia innovat* (*Sap. vii, 27*)? Non ergo accedentem legimus, sed permanentem. Habes ergo juxta Salomonem, omnipotentem et permanentem Sapienciam. Habes etiam bonam; quia scriptum est: *Sapientiam vitam non vincit malitia* (*Ibid.*, 50).

145. Sed ad propositum revertamur. *Quam inscrutabilia sunt, inquit, judicia ejus!* Si igitur omne iudicium Pater dedit Filio, Filium Pater videtur declarare, qui iudicat (*Joan. v, 22*).

146. Denique ut scias quia non de Patre, sed de Filio dicit, addidit: *Quis prior, inquit, dedit illi?* Dedit enim Pater Filio: sed dedit jure generationis, non munere largitatis. Et ideo quia negari non potest a Patre accepisse Filium, secundum quod scriptum est: *Omnia mihi tradita sunt a Patre meo* (*Matth. xi, 27*): dicendo tamen: *Quis prior dedit illi?* non accepisse per naturam a Patre Filium denegavit, sed priorem non posse dici inter Patrem et Filium declaravit; quia etsi Pater dedit Filio, non tamen quasi posteriori dedit: quia increata et inestimabilis Trinitas, quæ unius est æternitatis et gloriæ, nec tempus, nec gradum, vel posterioris recipit, vel prioris.

147. Quod si Græcos magis codices sequendos putamus, qui habent ^a *τις προείδωκεν αὐτῷ*; vides quoniam cui nihil addi potest, non dispar a pleno est. Ergo si Filio magis convenit hoc totum Apostolicum caput, videmus et de Filio esse credendum, quia ex ipso omnia, sicut scriptum est: *Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia.*

148. Esto tamen de Patre dictum putent. Itaque meminerimus quia sicut ex ipso legimus omnia, ita etiam per ipsum omnia: in universitatem quippe totius creaturæ Patris et Filii profertur auctoritas. Ac licet superius omnipotentem Filium paterno probaverimus exemplo, tamen quia illis derogare studium est, considerent quia et Patri derogant. Si enim infirmus Filius, quia per ipsum omnia, numquid infirmus et Pater, quia et per Patrem omnia?

149. Sed ut agnoscant nullam discretionem inter hæc esse, iterum demonstrabo ejusdem esse, ex quo aliquid, et per quem aliquid; et ostendam utrumque de Patre lectum. Sic enim habemus: *Fidelis Deus per quem vocati estis in communionem Filii ejus* (*I Cor.*

A 1, 9). Quid Apostolus dixerit, considerent. Per Patrem vocamur, et nihil est quæstionis: 548 per Filium creamur, et hoc citius æstimaverunt? Pater in communionem Filii vocavit, et religiose hoc sicut debemus, accipimus: Filius omnia creavit, et potant non liberæ fuisse voluntatis arbitrium, sed coactæ atque servilis operationis obsequium?

150. Ut autem agnoscas plenius nihil distare inter Patris et Filii potestatem, cum per Patrem in communionem Filii ejus vocemur; ex Filio est ipsa communio, sicut scriptum est: *Quoniam de plenitudine ejus nos omnes accepimus* (*Joan. i, 16*); licet secundum Græcum Evangelium, ex plenitudine ejus intelligere debeamus.

151. Ecce et per Patrem communio, et ex Filio communio: sed non discrepans, sed una communio; sicut idem Joannes in epistola sua dixit: *Et communicatio nostra sit cum Patre, et cum Filio ejus Jesu Christo* (*I Joan. i, 3*).

152. Accipe etiam quia non solum ex Patre et Filio, sed etiam ex Spiritu sancto unam nobis communionem Scriptura commemoravit: *Gratias, inquit, Domini nostri Jesu Christi, et claritas Dei, et communicatio sancti Spiritus cum omnibus vobis* (*II Cor. xiii, 13*).

153. Quæro autem in quo minor videatur is per quem omnia, quam is ex quo omnia? ^b An quia operator asseritur? Sed operatur et Pater; quia verus est, qui dixit: *Pater meus usque modo operatur, et ego operor* (*Joan. v, 17*). Sicut igitur Pater operatur, operatur et Filius. Non ergo operator infirmus aut vilis est; quoniam operatur et Pater: et ideo quod commune est Filio cum Patre, vel propter Patrem inferiore loco accipi non oportet; ne Patri potius in Filio ab hæreticis derogetur.

154. Nec mediocriter illud, quod alibi etiam idem sanctus Joannes ad refellendâs Arianiæ perfidiæ quæstiones, ait: *Si scitis quoniam iustus es, ætote quoniam c qui facit justitiam, ex ipso natus est* (*Joan. ii, 29*). Iustus autem quis nisi Dominus, qui justitias dilexit (*Psal. x, 8*)? Aut quem, sicut superiora indicant, repromissorem vitæ habemus æternæ, si Filium non habemus? Si igitur Filius Dei vitam nobis promisit æternam, et ipse iustus est, ex ipso utique nati sumus: Aut si ex Filio nos per gratiam natos negant, nec iustum Filium constituentur.

155. Credas igitur necesse est etiam ex Dei Filio omnia; quia omnium sicut Deus Pater, ita et Filius et auctor est et creator. Videmus ergo inane esse hanc quæstionem, cum et de Filio credi conveniat, quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia.

^a Deceant Græcæ voces in Amerb. et Eras. Sed hic ultimus in margine hæc ascripsit observationem: *τις προείδωκεν αὐτῷ. Sic habet librus apud Estium cap. xl, et item apud Paulum. Ambrosius tamen legisse videtur προείδωκεν, sive προείδωκεν, cum dicit, cui nihil addi potest. Et eandem lectionem indicabant qualiacunque vestigia Græcorum elementorum: quamquam quod nobis tradidit editio Alatina, nec consentit cum eo quod verit Hieron. nec cum eo quod editum est nomine LXX Latine. Non absimilia quoque leguntur apud Estium in Rom. xi, 35, ubi additur:*

Germaniorem lectionem esse προείδωκεν, quod ei magis apposite respondeat verbum ἀναπροδοθήσεται. Cæterum quæ hoc in cap. disputat Ambros. super discrimine præpositionum *ex* et *per*, iterum fasius disceptaverit lib. ii de Spiritu S., ubi hanc ipsam argumentationem ex Basilio desumptam esse ostendemus.

^b Pauci mss., An quia operatus.

^c Mss. aliquot, qui justificat justitiam. . . . aut per quam sicut sup. indicant, repromissionem vitæ habemus? Sic igitur, etc.

156. Diximus quomodo ex ipso, quomodo etiam per ipsum. In ipso autem omnia esse quis dubitet, cum alibi scriptum sit: *Quoniam in ipso condita sunt omnia in cælis, et in ipso creata sunt: et ipse est ante omnes, et omnia in ipso constant* (Coloss. 1, 16)? Habes ergo ex ipso gratiam, ipsum operatorem, in ipso omnium firmamentum.

549 CAPUT XII.

Quod objiciebatur ex Joanne Filium vitis et Patrem agricolæ comparari, de incarnatione intelligendum: qui vero secundum generationem divinam illud accipiant, Filio duas injurias inferre, quem et Paulo postponant, et æquent aliis hominibus: totidem etiam Patri, quem non solum eidem Apostolo parem, sed etiam nihili esse testificentur. Tum falsa interpretatione denuo rejecta, veraque confirmata, Filius quoque secundum divinitatem agricola esse, ac uva secundum humanitatem, astruitur; unde superior præcellentiæ paternæ explicatio stabilitur.

157. [Alias cap. VII.] Illud quoque ad separandam Patris et Filii divinitatem objicere consueverunt, quia Dominus dixit in Evangelio: *Ego sum vitis vera, et Pater meus agricola est* (Joan. xv, 1); agricolam et vitem diversæ dicentes esse naturæ, et vitem in agricolæ esse potestate.

158. Sic ergo vultis esse Filium secundum divinitatem, sicut vitis est; ut sine cultore nihil valeat, et possit deseri vel recidi: et ex littera calumniam comparatis, quia Dominus vitem se esse dixit, incarnationis suæ significans sacramentum? Tamen si placet ut ex littera argumentemur, fateor et ego, immo profiteor quia vitem se Filius nominavit. Væ enim mihi, si sacramentum salutis publicæ denegavero!

159. Quomodo ergo vultis accipere quod se vitem Dei Filius nominavit? Si secundum divinam substantiam dictum accipitis: et ^a sicut inter agricolam et vitem, ita etiam inter Patrem et Filium divinitatis creditis esse distantiam, geminam Filio, geminam Patri facitis injuriam: Filio, quia si secundum divinitatem inferior est quam agricola, inferior etiam Paulo apostolo vestra assertione necesse est æstimetur; quia et Paulus agricolam se esse dixit, sicut habes: *Ego plantavi, Apollo rigavit; sed Deus incrementum dedit* (1 Cor. iii, 6). Num ergo vultis ut Paulus melior sit Dei Filio?

160. Habetis unam injuriam. Alteram, quia si secundum substantiam generationis æternæ, vitis est Filius, cum dixerit: *Ego sum vitis, vos palmites estis* (Joan. xv, 5); unius nobiscum etiam illa divina generatio videbitur esse substantiæ. Sed quis similis tibi in diis, Domine, sicut scriptum est (Exod. xv, 11)? Et rursus in psalmo: *Quoniam quis in nubibus æquabitur Domino? aut quis similis erit Deo inter filios Dei* (Psal. LXXXVIII, 7)?

^a Mss. non pauci, et sicut in agricola et vite.

^b Non pauci, nec infimæ notæ mss., summa paternæ majestatis.

^c Mss. nonnulli, dicas vel invitus. Et post pauca,

161. Nec tamen soli Filio derogatis, sed etiam Patri. Nam si in agricolæ nomine omnis paternæ prærogativa est potestatis, cum etiam Paulus agricola sit, Patri utique, cui Filium negatis, æqualem Apostolum comparatis.

162. Deinde cum scriptum sit: *Sed neque qui plantat, est quidquam, neque qui rigat: sed qui dat incrementum Deus* (1 Cor. iii, 7); in eo nomine vos ^b summam paternæ majestatis locabitis, quod videtis infirmum. Si enim qui plantat, et qui rigat, nihil est, sed qui dat incrementum Deus; videte **550** quid vestra asserere moliatu impietas, ut et Pater nomine sit contemnendus agricolæ; et Deus aliquis incrementum paterno operi qui tribuat, requirendus. Impie igitur ex nomine agricolæ præferendam Dei Patris existimant potestatem, in quo sit Patri Deo cum homine appellationis communi consortium.

163. Quid autem egregium, si ei (ut vultis, hæretici) Filio præferatur, cujus divina substantia ab humana conditione non discrepet? Nam si vitem Filium secundum divinam substantiam appellatum putatis, non solum corruptelæ, incertisque elementorum obnoxium judicatis, sed etiam humanæ tantummodo consortem naturæ; quia unius naturæ sunt vitis et palmites; ut non per incarnationis sacramentum carnem Dei Filius assumpsisse videatur, sed principium sumpsisse de carne.

164. Ego autem dicam plane carnem ejus, licet novo generationis mysterio, unius tamen naturæ fuisse nobiscum, et hoc salutis nostræ sacramentum esse, non divinæ generationis exordium. Vitis enim est, quia meas sustinet passiones; quandoquidem in illo nixa fragilis prius humana conditio secundis redivivæ fructibus pietatis adolevit.

165. Verumtamen si te pompa delectat agricolæ; ^c dicas, velim, quis ille sit, qui locutus est in propheta: *Domine, notum mihi fac, ut sciam: tunc vidi cogitationes eorum. Ego ut agnus ductus sum innocens ad immolandum, et nesciebam: adversum me cogitaverunt consilium, dicentes: Venite, injiciamus lignum in panem ejus* (Jerem. xi, 19). Si enim Filius incarnationis futuræ loquitur sacramentum, quia impium est ut de Patre credas, Filius est utique qui supra dicit: *Ego plantavi te vitem fructiferam, quomodo conversa es in amaritudinem vitis alienæ* (Jerem. D ii, 21)?

166. Itaque et Filium vides esse agricolam, unius nominis cum Patre, unius operis, unius dignitatis atque substantiæ. Ergo ^d si agricola et vitis est Filius, vitem utique secundum incarnationis accipimus sacramentum.

167. Sed non solum se esse vitem dixit, sed etiam botryonem voce prophetica nuncupavit, tunc quando ad vallem botryonis exploratores Moyses jussu Domini direxit (Num. xiii, 14). Quæ est illa vallis,

verbis, *notum mihi fac*, addunt duo cod., *finem meum*: quod nec in aliis, neque in Jeremia legere est.

^d Ita edit, omnes, ac pauci mss.; alii vero, et si agricola vit est Filius; unus, si agricola, etc.

nisi humilitas incarnationis, et fecunditas passionis? A videtis secundum quod sacramentum Dominus sit, locutus: *Quoniam Pater major me est* (Joan. xiv, 28). Nam cum hoc in superioribus dixerit, continuo subiecit: *Ego sum vitis vera, et Pater meus agricola est* (Joan. xv, 1); ut agnosceres secundum id Patrem esse majorem; quia sicut agricola vitium, ita Pater Dominicæ carnis est cultor: quæ et augeri potuit per ætatem, et per passionem recidi; ut omne humanum genus ab æstu sæcularium noxiæ voluptatum, diffusæ salutaribus brachiis crucis umbra velaret.

168. Verum si jam dubitari non potest quod vitis secundum incarnationem Dei Filius nominatus sit,

^a Nonnulli mss., *utilis modo fructus*, haud malo sensu.

LIBER QUINTUS.

551 PROLOGUS.

Quisnam fidelis et prudens servus? Ejus merces in Petro indicatur, item etiam in Paulo, cujus auctoritatis parere Ambrosius cupiens hunc librum aliis adjectum voluit, qui non potuerit in superiore comprehendit. Quid in hoc disputaturus sit, quove consilio? Deberi sibi veniam, cum ab omnibus ministris quærenda sit creditæ sibi pecuniæ usura. Hanc sibi usuram fideles esse: beatum autem fore, si mercedem sperare sibi liceat; se tamen sanctorum præmia non tam optare, quam pœnarum immunitatem, ad quam merendam omnes hortatur.

1. *Quisnam est fidelis servus et prudens, quem constituit Dominus super familiam suam, ut det illis in tempore cibum? Beatus ille servus, quem veniens Dominus ejus invenerit sic facientem* (Matth. xxiv, 45, 46), Non vilis hic servus est, magnus aliquis esse debet: quis sit iste consideremus.

2. Est Petrus ipsius Domini ad pasendum gregem electus judicio, qui tertio meretur audire: *Pasce agniculos meos, pasce agnos meos, pasce oviculas meas* (Joan. xxi, 15 et seq.). Itaque pascendo bene cibo fidei gregem Christi, culpam lapsus prioris abolevit. Et ideo tertio admonetur ut pascat, tertio utrum Dominum diligat, interrogatur; ut quem tertio ante crucem negaverat, tertio fateretur (Matth. xxvi, 70 et seq.).

3. Beatus et ille servus, qui potest dicere: *Lac vos potavi, non escam; nondum enim poteratis* (I Cor. iii, 2); novit enim quos quemadmodum pascat. *Quis nostrum hoc facere potest? Quis nostrum potest vere dicere: Factus sum infirmis infirmus, ut infirmos lucrificiam* (I Cor. ix, 22)?

4. Et tamen ille tantus ad curam gregis electus a Christo, qui sanaret infirmos, curaret invalidos, hæreticum a commisso sibi ovili statim post unam correctionem repellit (Tit. iii, 10); ne unius erraticæ ovis scabies serpenti ulcere totum gregem contami-

B net. Jubet præterea stultas quæstiones et contentiones esse vitandas (*Ibid.*, 9).

5. Quid igitur nos agemus, inter messis antiquæ nova zizania imprudentes accolæ constituti? Si taceamus, cedere videbimur: si contendamus, verendum est ne nos quoque judicemur esse carnales. Scriptum est enim de hujusmodi quæstionibus, quæ generant lites: *Servum autem Domini non oportet litigare, sed mansuetum esse ad omnes, docibilem, patientem, cum modestia docentem eos qui resistunt* (II Tim. ii, 23, 24); et alibi: *Si quis contentiosus est, nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia Dei* (I Cor. xi, 16). Eoque scribere aliquid ^b sententiæ fuit, ut sine strepitu aliquo impietati hæreticorum nostra pro nobis scripta respondeant.

6. **552** Quintum itaque, Imperator auguste, hunc librum paramus ordiri: nam, et quartum librum oportuit in illa vitis disputatione finire; ne coacervasse magis librum eundem quodam videremur quæstionum tumultu, quam fructu spiritalis vineæ replevisse: nec inconsummatam fidei vindemiam tantis adhuc superfluentibus disputationibus decuit derelinqui.

7. ^c Quinto igitur libro de Patris ac Filii et Spiritus sancti inseparabili divinitate digerimus, sequestrata interim ^d pleniore disputatione de Spiritu sancto, provocati magisterio Evangelicæ lectionis (Matth. xxv, 15); ut credita nobis quinque fidei talenta, quasi quadam horum quinque sorte librorum, ^e humanis feneremus affectibus; ne forte cum venerit Dominus, et invenerit in terra absconditam pecuniam suam, dicat mihi: *Serve male et piger, sciebas quia meto ubi non semino, et congrego ubi non sparsi: oportuit ergo te committere pecuniam meam nummulariis; ut veniens ego recepissem quod meum est* (*Ibid.*, 26, 27): aut quemadmodum in alio libro est: *Et ego, inquit, veniens cum usuris ulique exegissem illam* (Luc. xix, 23).

8. Date ergo veniam, si quos prolixioris hujusce-

bro: melius reliqui mss. ut in contextu.

^d Non pauci mss. *pleniore disputatione.*

^e Mss. aliquot, *humani feneremus affectus.*

^a Rom. edit. sola, *cum modestia corripientem.*

^b Mss. aliquot, *sententiæ Dei fuit.*

^c Omnes edit. ac mss. nonnulli, *Quinque igitur li-*

modi sermonis offendit audacia. Officii contemplatio cogit credere quod accepimus : *Dispensatores sumus mysteriorum caelestium* (I Cor. iv, 1). Ministri sumus, non ex æquo omnes, *sed unicuique*, inquit, *sicut Dominus dedit. Ego plantavi, Apollo rigavit : sed Deus incrementum dedit* (I Cor. iii, 5, 6). Unusquisque igitur enitatur ut mercedem possit accipere secundum suum laborem ; *Dei enim sumus*, ut Apostolus dixit, *cooperarii, Dei cultura, Dei aedificatio* (Ibid., 9). Beatus itaque ille qui tales tenoris sui cernit usuras : beatus et ille qui fructus sui operis intuetur : *Beatus quoque qui superaedificat supra fundamentum fidei aurum, argentum, lapides pretiosos* (Ibid., 12).

9. Vos nobis estis omnia, qui hæc auditis aut legitis : ^a vos feneratoris usuræ ; verbi usuræ, non pecuniæ : vos agricolæ redditus ; vos aedificatoris aurum, argentum, lapidesque pretiosi. In vestris meritis sacerdotalis summa laboris est, in vestris animis fructus episcopalis operis eutescit ; in vestris profectibus aurum Domini refulget, multiplicatur argentum, si eloquia divina teneatis : *Eloquia enim Domini, eloquia casta, argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplum* (Psal. xi, 7). Vos ergo facietis feneratorem divitem, agricolam fructuosum : vos peritum probabitia architectum. Non arroganter dico ; quia non tam mæa sunt, quam vestra, quæ voveo.

10. O si mihi liceat secure de vobis. ^b tunc **553** temporis dicere : *Domine, quinque talenta mihi dediisti, et ecce alia quinque lucratus sum* (Matth. xxv, 20), et ostendere vestrarum talenta pretiosa virtutum ! *Habemus enim thesaurum in vasis fictilibus* (II Cor. iv, 7). Hæc sunt talenta quæ jubet Dominus spiritaliter fenerari : aut duo æra novi et veteris Testamenti, quæ spoliato illi a latronibus Samaritanus ille Evangelicus ad curanda vulnera dereliquit (Luc. x, 36).

11. Neque ego, fratres, ^c voti avarus ideo hæc opto, ut supra multa constituar : sat est mihi præmium de vestro profectu. Utinam non indignus eo inveniar, quod accipi ! Ea quæ sunt me majora melioribus tribuenda, non exigo ; licet soleas, Domine, dicere : *Volo autem et huic novissimo dare, sicut et tibi* (Matth. xx, 14). Accipiat potestatem supra decem civitates, qui meretur (Luc. xx, 17).

12. Sit ille talis, qualis Moyses, qui Legis decem verba conscripsit (Deut. v, 5 et seq.). Sit ille Jesus Nave, qui subegit quinque reges, et Gabaonitas in ditionem accepit (Josue x, 22 et seq.) ; ut esset typus venturum ejus nominis virum, cujus imperio corporales omnes delicia viucerentur, converterentur gentes : ut fidem Jesu Christi magis, quam prius studia sua et vota sequerentur. Sit ille David, cui oc-

^a Omnes edit. et quidam mss., *vos feneratoris usuræ.... vos aedificatores.... lapidesque pretiosos superaedificantes* ; alii mss. majori numero et auctoritate, *vos feneratoris*, etc. quam germanam esse lectionem et antecedentia hæc, *vos nobis estis omnia* ; et sequentia illa, *in vestris meritis sacerdotalis summa laboris est*, etc., planissime demonstrant.

^b Ita edit. Amberb. atque Eras. cum mss. pluri-

currerunt psallentes juvenulæ dicentes : *Soul triumphavit in millibus, David in decem millibus* (I Reg. xviii, 7).

13. Mibi sat est, si non in exteriores tenebras extrudar, quemadmodum ille qui commissum sibi talentum in terra quadam suæ carnis abscondit : ^d sicut princeps Synagogæ, ceterique principes Judæorum, qui credita sibi eloquia Dei hunc quendam sui corporis occuparunt : deliciisque carnis intenti, quasi in quædam exaltati cordis leveam fenus cælestis merserunt (Matth. xxiii, 14 et seq.).

14. Nos igitur non intra latibula carnis absconditam Domini teneamus pecuniam, vel mnam illam in sudario reponamus (Luc. xix, 20) : sed tamquam boni nummularii cum sudore quodam mentis et corporis æquo et parato semper libremus affectu ; ut prope sit verbum in ore tuo et in corde tuo (Deut. xxx, 14).

15. Hoc verbum Dei est, pretiosum est talentum, quo redimeris. Hæc est pecunia per mensas animarum sæpe cernenda ; ut frequenter agitando in omnem terram honorum sonus possit exire nummorum, per quem vita paretur æterna. *Hæc est autem vita æterna, quam largiris omnipotens Pater ; ut cognoscamus te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum* (Joan. xvii, 3).

CAPUT PRIMUM.

Quam impii sint Ariani, dum illud in quo humano felicitas constat, impugnant. Joannem semper cum Patre Filium conjungere, maxime ubi ait : Ut cognoscant te solum verum, etc. Illic igitur verum Deum etiam intelligendum de Filio, quando is nec Deus negari possit, nec falsus dici ; immo nec etiam nuncupativus. Quod ultimum ubi ex Apostolo demonstratum est, Christum verum Deum esse rite conficitur.

16. Unde advertant Ariani quam impii sint, qui de spe nostra et voto nobis faciunt quæstiones. ^e Et quoniam huic præ cæteris vociferari solent, dicentes separatam a solo **554** et vero Deo Christum, intellectus impios pro nostris viribus confutemus.

17. Hoc enim loco magis intelligere debent quia hæc utilitas, hæc mercede est perfecta virtutis, hoc divinum et incomparabile munus, ut cognoscamus cum Patre Christum, nec separemus a Patre Filium, sicut Scriptura non separat. Namque hoc magis ad unitatem, quam ad distantiam divinitæ proficit potestatis, quod idem præmium unum honorem nobis dat Patris, Filiique cognitio : quoniam mercedem habere non poterit, nisi qui et Patrem cognoverit et Filium ; sicut enim Patris, ita Filii cognitio vitam acquirit æternam.

ribus melioribusque : Gill. autem et Rom. cum aliis, *nunc temporis*. Non recte ; neque enim de tempore præsentis, sed de resurrectione futura hic agitur.

^e Mes. aliquot, *vocer avarus. hanc ideo*, etc.

^d Omnes edit. ac pauci mss., *sicut principes* ; alii plures potioresque, *sicut princeps*.

^e Quidam mss., *Et quoniam me præ cæteris*.

18. Itaque sicut in principio statim Verbum cum A Deo Patre pia confessione junxit Evangelista dicens: *Et Verbum erat apud Deum (Joan. 1, 1)*, ita et hic scribendo verba Domini: *Ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum (Joan. xvii, 3)*; conjunctione illa Patrem utique copulavit, et Filium, ut Christum verum Deum a majestate Patris nemo secernat: numquam enim conjunctio separat.

19. Et ideo dicendo: *Ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum*, et Sabellianos interficit, et Judæos exclusit eos utique qui audirent loquentem; ne aut illi eundem Patrem putarent esse quem Filium, si non addidisset et Christum: aut isti a Patre Filium separarent.

20 et 21. Quæro autem cur non putent subaudiendum, et ex superioribus colligendum; ut quia præmisit solum Verbum Deum Patrem, subaudiamus etiam Jesum Christum solum verum Deum? Exprimendum enim aliter non fuit, ne duos deos dicere videretur; nam neque duos dicimus deos, et ejusdem cum Patre divinitatis Filium confitemur.

22. Itaque quæramus qua ratione divinitatis hic putent factam esse distantiam, utrum Deum negent Christum? Sed negare non possunt. An verum Deum negent? Sed dicant, si verum negant, utrum falsum, an nuncupativum Deum judicent? Nam secundum Scripturas aut verus Deus est, aut tantummodo nuncupativus, aut falsus. Verus ut Pater, nuncupativus ut sancti, falsus ut dæmones atque simulacra. Dicant igitur qua Filium Dei confessione designent, utrum^b falso C præsumptum Dei nomen, an vero quasi nuncupativo inspirationem tantum divinitatis inesse arbitrantur.

23. Falso præsumptum nomen non puto quod dicant, ut apertiore se crimine impietatis involvant; ne ut dæmonis et simulacris, ita etiam Christo falsum Dei inditum nomen insinnando se prodant. Sin autem ideo dictum putant Deum, quia inspirationem divinitatis habuit, sicut et multi sancti viri (eos enim Scriptura deos dixit (Joan. x, 35), ad quos sermo fiebat Dei) ergo non ultra homines eum præferunt, sed comparandum hominibus arbitrantur; ut hoc eum putent esse quod hominibus ipse donavit, dicens ad Moysen: *Posuit te in Deum Pharaoni (Exod. vii, 1)*. Unde et in psalmo dictum est: *Ego dixi, dii estis (Psal lxxxvi, 6)*.

555 24. Et hanc tamen sacrilegorum opinionem Paulus excludit, qui ait: *Nam et si sunt qui dicantur dii, sive in cælo, sive in terra (I Cor. viii, 5)*. Non dixit, sunt dii, sed sunt qui dicantur. Christus autem, sicut scriptum est, *heri et hodie ipse est (Hebr. xxiii, 8)*. Est, inquit, hoc est, non solum nomine, sed etiam veritate.

^a Non pauci mss., aut tantummodo nuncupativus, ut sancti; aut falsus, ut dæmones.

^b Edit. et pauci mss. hic et infra, falso præreptum.

^c Rom. edit. cum uno ms., filiis illorum; cæteri cod., filiis nostris. Sic etiam nonnulla Græca exemplaria, et Vulg. versio: plures autem Græcorum cod. τοῖς τῶν αἰσίων ἡμῶν. Tota porro hæc peritome, sicut Paulus in Actibus... *Ego hodie genui te,*

25. Et bene scriptum est: *Heri et hodie ipse est*; ut Ariti impietas astruendi sacrilegii locum invenire non posset. Qui cum legeret in psalmo secundo dicentem Filio Patrem: *Filius meus es tu, ego hodie genui te (Psal. ii, 7)*; annotavit hodie non heri, ad æternitatem divinæ generationis referens, quod de carnis assumptione memoratum est, sicut Paulus in Actibus apostolorum ait: *Et nos vobis annuntiamus, quæ ad patres nostros repromissio facta est; quoniam hanc Deus adimplevit in filiis nostris, resuscitans Dominam Jesum Christum, sicut scriptum est in psalmo secundo: Filius meus es tu, ego hodie genui te (Act. xiii, 32 et seq.)*. Sancto igitur Spiritu repletus Apostolus, ut illam elideret sævitatem, ait: *Heri et hodie ipse est, et in sæcula: Heri, propter æternitatem: B hodie, propter corporis susceptionem.*

26. Est ergo Christus, et est semper; qui enim est, semper est. Christus autem semper est, de quo dicit Moyses: *Qui est, misit me (Exod. iii, 14)*. Erat utique Gabriel, erat Raphael, erant Angeli: sed semper esse, qui aliquando non fuerint, nequaquam pari ratione dicuntur. Christus autem, sicut legimus, *non fuit, est, et non: sed est in illo fuit (II Cor. i, 19)*; unde vere Dei solius est esse, qui semper est.

27. Ergo si et nuncupativum Deum non audent dicere, et falsum cum dicere majoris est impietatis, restat ut Deus verus sit, veri Patris non dissimilis, sed æqualis. Qui cum et iustificet et sanctificet quos velit, non foris assumens; sed in se habens sanctificandi potestatem, quomodo non est verus Deus? Nam Apostolus eum utique verum Deum dixit, d qui naturaliter Deus esset, sicut habes: *Quia tunc, inquit, nescientes Deum, servistis his qui natura non erant dii (Galat. iv, 8)*; hoc est, qui veri dii esse non poterant, quibus hoc naturaliter minime suppetebat.

CAPUT II.

Cum probatum sit Filium esse verum Deum, nec in eo minorem Patre; ostenditur per vocem solus cum in Scripturis de Patre dicitur, non excludi Filium; quin inmo hanc ei vocem præ cunctis et soli ipsi convenire. Trinitatem non inter omnia, sed super omnia solam esse: Filium vero solum facere, quæ facit Pater, ac solum habere immortalitatem; nec proinde in verbis controversis eum a Patre separandum; licere tamen eum locum intelligere de incarnatione: ab illis demum Patrem ab hominum redemptione secludi, qui ab hoc Filium sejunctum volunt.

28. Verum copiose jam verum Deum Christum in superioribus libris Scripturarum 556 lectionibus approbavimus. Ergo si Christus, ut edoctum est,

quæ ab antiq. edit. ac mss. non paucis aberat, sicut et alia plurima, primum conjuncta fuerat inter varias lectiones Gill. edit. et postea in textum Rom. admissa, ubi nos eam mss. aliquot melioris ævi auctoritate duximus retinendam.

^d Omnes edit. ac mss. nonnulli, qui naturaliter verus Deus esset; melius in mss. plerisque omittitur verus, ut patebit attentius consideranti.

Deus verus est, quæramus qua ratione, cum solum A
verum Deum Patrem legant, a Patre Filium cupiunt
separare.

29. Si dicunt quia verus Deus solus Pater est, ne-
gare non possunt quia et Filius solus Deus veritas
est, quia Christus veritas est. Numquid veritas vero
minor est, cum secundum appellationem nominum
verus plerumque a veritate dicatur, sicut sapiens a
sapientia, justus a justitia? Hoc nos inter Patrem
non sentimus et Filium, quia et Patri nihil deest,
a quia Pater est verax: et Filius quia veritas est,
æqualis est vero.

30. Ut sciant autem, cum solum legunt, nequa-
quam esse a Patre Filium separandum, meminerint
in prophetis a Deo dictum: *Ego extendi cælum solus*
(*Esai. xlv, 24*). Et utique non extendit sine B
Filio Pater. Ipse enim Filius qui sapientia Dei est,
dicit: *Quando parabat cælum, cum ipso aderam*
(*Prov. viii, 27*). Et Paulus de Filio dictum esse
confirmat: *Initio terram tu fundasti, Domine, et
opera manuum tuarum sunt cæli* (*Hebr. i, 10*). Sive
ergo Filius cælum fecit, sicut et Apostolus voluit
intelligi, et ipse utique non sine Patre cælum solus
extendit, sive, ut Proverbiis habes, *Deus in sapientia
fundavit terram, paravit autem cælos in intellectu*
(*Prov. iii, 19*), ostenditur quia nec Pater solus
sine Filio cælos fecit, nec sine Patre Filius; et
tamen qui cælum extendit, solus dicitur.

31. Quam vero id et de Filio aperte intelligen-
dum sit, quod solus appelletur, b etsi numquam,
inscio Patre, aliquid fecisse credatur; etiam alibi C
habes, ubi scriptum est: *Extendens cælum solus,
et ambulans quasi in pavimento super mare* (*Job. ix,
8*). Namque Evangelium Domini docuit nos, quod
in mari non Pater, sed Filius ambulavit, quando
Petrus rogavit eum dicens: *Domine, jube me venire
ad te* (*Matth. xiv, 28*). Sed etiam prophetia ipsa
documento est; sanctus enim Job adventum Domini
prophetabat, (*Job. iii, 8*), de quo vere dixit quia
magnum cetum erat debellaturus, et factum est:
nam feralem illum cetum, c diabolum scilicet,
ultimus temporibus venerabili corporis sui passione
postratum percussit et afflixit (*Esa. xxvii, 1*).

32. Est ergo solus et verus Deus Filius; hæc
enim et Filio prærogativa defertur. De nullo namque
qui creatus est, proprie dici potest, quia solus D
est. Nam cui inest communitas creaturæ, quemadmo-
dum quasi solus potest a cæteris separari? Itaque
homo rationalis videtur inter omnia terrena ani-
mantia, sed tamen non est solus rationalis; scimus
enim rationalia esse et cælestia opera Dei, angelos
et archangelos rationabiles confitemur. Si ergo an-
geli rationabiles, non utique solus rationalis homo
dicitur.

a Mss. aliquot, *quia Pater est veritas; unus, ve-
ritatis.*

b Tres mss., *et se numquam inscio Patrem; unus,
Patre, etc.*

c Omnes edit., *Zabulum; et certe sæpius eo*

33. Sed dicunt solum dici posse solem; quia sol
alter non est. At et ipse sol habet communia multa
cum stellis, quod percurrit cælum (*Gen. i, 14*),
557 quod æthereæ illius cælestisque substantiæ
est, quod creatura est, quod inter omnia Dei opera
computatur, quod cum omnibus Deo servit, cum
omnibus benedicit Deum, cum omnibus laudat. Non
ergo solus proprie dicitur, quia nec a cæteris se-
paratur (*Psal. cxxviii, 3*).

34. Itaque cum Patris et Filii Spiritusque sancti
divinitati, quæ sola non inter omnia, sed super
omnia est, nulla possit creatura conferri, ut de
Spiritu interim assertio reservetur: sicut Pater
dicitur solus Deus verus, cui nihil sit commune cum
cæteris; ita etiam solus est Filius imago veri Dei, so-
lus dextera Patris, solus virtus Dei atque sapientia.

35. Solus ergo Filius facit sicut et Pater, quia
scriptum est: *Quæcumque facio, ipse facit* (*Joan.
v, 16*). Cum enim unum opus sit Patris et Filii,
bene de Patre et Filio dicitur quia Deus solus ope-
ratus est; unde etiam cum creatorem dicimus, et
Patrem et Filium confitemur. Nam utique cum Paulus
diceret: *Qui servierunt creaturæ potius quam Creatori*
(*Rom. i, 25*); nec Patrem creatorem negavit, ex
quo omnia hæc; nec Filium, per quem omnia.

36. A quo alienum utique non videtur, quia
scriptum est: *Qui solus habet immortalitatem* (*I Tim.
vi, 16*). Quomodo enim immortalitatem non habet,
qui vitam habet in semetipso? Habet utique in
natura, habet in substantia; et habet non per
gratiam temporalem, sed per sempiternam divinita-
tem: habet non ex dono quasi servus, sed ex
generationis proprietate quasi Filius coæternus; et
habet sicut Pater: *Sicut enim Pater habet vitam in
semetipso, ita et Filio dedit vitam habere in semetipso*
(*Joan. v, 16*); sicut habet, inquit, sic dedit. Di-
dicisti supra (*Lib. iv, cap. 6*), quemadmodum
dederit; ne putares esse gratiæ largitatem, ubi
generationis arcanum est. Cum ergo inter Patrem
et Filium vitæ nulla distantia sit, quemadmodum
quod immortalitatem solus habeat Pater, Filius non
habeat, æstimari potest?

37. Unde intelligant nec hoc loco a solo vero Deo
Patre Filium separandum; quia probare non possunt
quod solus et verus Deus Filius non sit: cum præ-
sertim et hic aut subaudiatur, ut diximus, et
Christum verum solum Deum esse: aut certe aliud
ad divinitatem Patris et Filii, aliud ad incarnationem
Christi relatum intelligendum sit; quia non est
perfecta cognitio, nisi quæ et secundum æternitatem
unigenitum Deum verum Dei Filium Jesum Christum,
et secundum carnem generatum ex Virgine con-
sistatur. Quod alibi hic ipse Evangelista nos docuit
dicens: *Omnis spiritus qui confletur Jesum Christum*

nomine diabolus designat Ambrosius; verum hoc
loci cuncti prope scripti cod. præf-runt, *diabolus.*
d Rom. edit. sola, *Quæcumque facit ipse, hæc et
Filius similiter facit.*

^a in carne venisse, de Deo est (1 Joan. iv, 2).

38. Denique quam non alienum sit etiam incarnationis hoc loco intelligere sacramentum, docet nos ipsius series lectionis; sic enim habes: *Pater, venit hora, clarifica Filium tuum* (Joan. xvii, 1). Utique cum et horam venisse commemoret, et clarificari petat, quomodo nisi secundum carnis assumptionem locutum eum convenit aestimari? Nam nec ulla sibi temporum præscripta momenta divinitas habet, nec clarificatione indiget lumen æternum. Ergo in solo vero Deo Patre et Filium Dei solum verum secundum **558** divinitatis intelligimus unitatem, et in Jesu Christi nomine, quod ex Virgine natus accepit, incarnationis agnoscimus sacramentum.

39. Quod si cum solum verum Deum Patrem **B** legunt, Filium cupiunt separare; ergo cum de Filii incarnatione legunt: *Hic est lapis qui reprobatus est a vobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli*; et infra: *Non est aliud nomen sub celo datum hominibus, in quo oporteat nos salvos fieri* (Act. iv, 11, 12), Patrem existimant ab impertiendæ nobis salutis beneficio separandum. At neque sine Patre salus, neque vita æterna sine Filio.

CAPUT III.

Ariamis contra urgentibus Deos induci duos ex unitate substantiæ, respondetur pluralitatem ex diversitate potius inferri, proindeque in ipsos recidere suam accusationem. Diversitatem multiplicem in causa esse cur duo homines unus homo dici non possint; cum tamen omnes homines singulariter homo dicantur, ubi naturæ unitas indicatur. Solum in his naturam unam esse; at omnimodam in personis divinis unitatem: a Patre igitur non separandum Filium; maxime cum ei debitam esse adorationem negare non audeant.

40. Sed asserunt Ariani: Si solum verum Deum sicut Patrem, ita et Filium dicitis, et unius substantiæ Patrem et Filium confitemini, non unum Deum, sed duos deos inducitis; quia qui unius substantiæ sunt, non unus Deus, sed duo dii videntur esse, sicut duo homines, aut duæ oves, pluresve dicuntur: homo autem et ovis nec duo homines dicuntur, nec duæ oves, sed unus homo, et una ovis.

41. Hæc Ariani dicunt, et hac disputatione versuta simpliciores capere nituntur. Tamen si legamus Scripturas divinas, inveniemus pluralitatem magis in ea cadere, quæ diversæ discretæque substantiæ sunt, hoc est, *ἑτερονομία*. Idque in Salomonis libris habemus expressum, eo loco scilicet in quo dicit: *Tria sunt autem impossibilia intelligere, et quartum quod non cognosco; vestigia aquilæ volantis, et vias serpentis super petram, et semitas navis navigantis, et vias viri in juventute* (Prov. xxx, 18, 19). Utique aquila et navis et serpens unius non sunt generis atque naturæ, sed differentis discretæque substantiæ, et tamen tria sunt. Contra se igitur sua esse intelligunt argumenta testimoniis Scripturarum.

42. Itaque dicendo Patris et Filii discretam esse

^a Mss. non pauci, in carnem venisse.

^b Quidam mss., vos salvos fieri.

substantiam, differentemque deitatem, duos utique ipsi deos asserunt: nos autem cum et Patrem confitemur, et Filium; asserendo tamen unius esse deitatis non duos deos, sed unum Deum dicimus. Et hoc Dominicis eloquiis approbamus; quia ubi plures sunt, ibi aut naturæ aut voluntatum et operationum est differentia. Denique ut suis sibi testimoniis revincantur, duo homines dicuntur; quia licet unius naturæ sint jure nascendi, tamen et tempore et cogitatione et opere et loco distant: et ideo non potest unus homo dici in significatione et numero duorum; quia unitas non est, ubi est diversitas: unus autem Deus dicitur, et Patris **559** et Filii ac Spiritus sancti gloria et plenitudo signatur.

43. Denique tanta veritas unitatis est, ut etiam **B** quando natura sola generationis aut carnis significatur humanæ, et unus homo de multis dicatur, sicut habes: *Dominus mihi adjutor, non timebo quid faciat mihi homo* (Psal. cxvii, 6), id est, non una persona hominis, sed una caro, et una fragilitas generationis humanæ. Et addidit: *Bonum est sperare in Domino, quam sperare in homine* (Ibid., 9). Nec hic utique specialem hominem, sed generalem conditionem designavit. Denique statim subjecit de pluribus: *Bonum est confidere in Domino, quam confidere in principibus* (Ibid., 9). Sed ubi homo dicitur, naturæ interdum, ut supra diximus, communis inter omnes unitas significatur: ubi principes, variarum quædam differentia potestatum est.

44. Sed inter homines aut in hominibus unius aliqujus rei unitas est, aut charitatis, aut cupiditatis, aut carnis, aut devotionis et fidei: generalis autem unitas, et quæ in se secundum divinitatis gloriam complectitur omnia, solius est Patris et Filii et Spiritus sancti.

45. Unde et Dominus cum diversitatem inter se hominum designaret, qui nihil habent inter se quod possit ad unitatem individuae substantiæ pertinere: *In lege vestra, inquit, scriptum est, quod duorum hominum testimonium verum est* (Joan. viii, 17). Et cum præmississet: *Duorum hominum testimonium verum est*; ubi venit ad suum et Patris testimonium, non dixit: *Verum est testimonium nostrum, quia duorum deorum testimonium est*; sed: *Ego, inquit, sum qui testimonium perhibeo de me ipso, et testimonium perhibet de me, qui misit me, Pater* (Ibid., 18). Supra quoque similiter ait: *Et si judico ego, iudicium meum verum est, quia solus non sum, sed ego et qui misit me Pater* (Ibid., 16). Itaque et infra ut supra et Patrem significavit et Filium, nec pluralitatem admisit, nec divinæ unitatem substantiæ separavit.

46. Evidens est igitur quia quod unius est substantiæ, separari non potest, etiamsi non sit singularitatis, sed unitatis. Singularitatem hanc dico, quæ Grece *μοναχία* dicitur. Singularitas ad personam pertinet, unitas ad naturam. Ea vero quæ diversæ substantiæ sunt, non solum unum, sed etiam plura dici solere, licet jam et propheticè claruerit testi-

^c Mss. aliquot, licet etiam ex propheticè.

monio; expressius tamen ipse Apostolus declaravit A taliter mysteria Legis doceret, respondit: Vos adoratis quod nescitis, nos adoramus quod scimus. Nos, inquit, hoc est, se hominibus copulavit. Quomodo autem nisi secundum carnem hominibus copulatur? Et ut ostenderet quia secundum incarnationem responderat, addidit: Quia salus ex Judæis est (Ibid. 22).

47. Pluralitas ergo excluditur, non unitas sequatur. Sed quemadmodum cum legimus Dominum Jesum, nec Patrem, ut supra diximus (Lib. II, cap. 5), a dominationis jure secernimus, quod ei commune 560 cum Filio est: ita cum legimus solum verum Deum Patrem, nec Filium a solius veri Dei jure possumus separare, quod ei commune cum Patre est.

48. Aut dicant quid aliud sentiant, quidve arbitrentur, cum legimus: Dominam Deum tuum adorabis, et ipsi soli servies (Math. IV, 10), utrum Christum non adorandum, et Christo non existiment serviendum? Quod si illa quæ adoravit eum Chananæa (Math. XV, 25), impetrare meruit quod poposcit; et Paulus apostolus, qui servum se Christi prima scriptorum suorum præfatione proficitur (Rom. I, 1), apostolus esse meruit, non ab hominibus neque per hominem, sed per Jesum Christum; dicant quid arbitrentur sequendum, utrum cum Ario malint sibi societatem esse perfidiæ; ut solum et verum Deum Christum negando, ostendant quia nec adorandum eum, nec serviendum ei judicent: an vero consortium malint habere cum Paulo, qui serviendo atque adorando etiam Christum, utique solum verum Deum voce affectuque non diffitebatur, quem pio servitio fatebatur.

CAPUT IV.

Objiciebatur ab hæreticis Christum Patri adorationem exhibuisse. At reponitur et hoc referendum ad humanitatem, ut ex loci examine manifestatur: illic tamen addita esse divinitatis testimonia, quod in aliis etiam Christi operibus factum videmus.

49. [Alias cap. II.] Quod si quis dicat quoniam Deum Patrem adorat et Filius, quia scriptum est: Vos adoratis quod nescitis, nos adoramus quod scimus (Joan. IV, 22); consideret quando, et apud quem, et cujus suscepto loquatur affectu.

50. Denique et in superioribus non immerito præmissum est, quia Jesus fatigatus ex itinere sedebat, et a Samaritana bibere postulabat; quia secundum carnem hominis loquebatur: nam secundum divinitatem nec fatigari poterat, nec sitire (Ibid. VI, 7).

51. Deinde cum Samaritana quasi Judæum appelleret, et prophetam putaret; quasi Judæus qui spiri-

^a Rom. edit., nominis affectum.

^b Edit. Amerb., Eras. et Gill., sed hæc in marg., Dominus et Filius; Gill. in corpore, ac Rom. cum scriptis cod., Dominus a famulis. Rursus vero post tria verba mss. aliquot legunt, secundum incarnationem legimus et credimus sacramenta; sed contra aliorum, ac edit. omnium auctoritatem. Neque etiam hic

taliter mysteria Legis doceret, respondit: Vos adoratis quod nescitis, nos adoramus quod scimus. Nos, inquit, hoc est, se hominibus copulavit. Quomodo autem nisi secundum carnem hominibus copulatur? Et ut ostenderet quia secundum incarnationem responderat, addidit: Quia salus ex Judæis est (Ibid. 22).

52. Sed statim post hoc sequestravit ^a hominis affectum, dicens: Veniet hora, et nunc est, quando veri adoratores adorabunt Patrem (Ibid., 25). Non dixit: Adorabimus. Quod utique dixisset, si consortium nostri subiret obsequii.

53. Verum cum legerimus quod Maria adoravit eum (Math. XVIII, 9), intelligere debemus quod non potest per eandem naturam et adorare quasi servus, et adorari quasi Dominus: sed potius quia ut homo inter homines adorare dicitur, et quasi ^b Dominus a famulis adoratur.

54. Multa ergo secundum incarnationis legimus et credimus sacramentum, sed in ipsa 561 nature humanæ affectione majestatem licet spectare divinam. Fatigatur ex itinere Jesus, ut reficiat fatigatos: ^c petit bibere, sitientibus potum spiritalem daturus: esurit, cibum salutis esurientibus traditurus: moritur, vivificaturus: sepelitur, resurrexerit: tremulo pendet in ligno, confirmaturus trementes: cælum caligine obducit, ut illuminet: terras tremefacit, ut solidet: maria conturbat, ut mitiget: reserat tumulos mortuorum, ut ostendat domicilia esse vivorum: creatur ex Virgine, ut ex Deo natus esse credatur: nescire se simulat, ut scire faciat nescientes: adorare quasi Judæus dicitur, ut quasi verus Deus Filius adoretur.

CAPUT V.

Dominica ad Zebedæi filiorum matrem verba ingentibus Ambrosius respondet, quod Christus mæstitia illam offere noluerit, clementiæ fuisse. Affertur hujusmodi indignitatis causa multiplex. Moluisse igitur Dominum petiitis illius concessionem ad Patrem renitere, quam eandem impossibilem pronuntiare: nec tamen Christo incommodare suum responsum, tum ex ipsis ejusdem verbis, tum ex aliorum locorum comparatione ostendit.

55. Quomodo, inquit, Filius Dei solus verus Deus potest esse similis Patri, cum ipse dixerit filiis Zebedæi: Calicem quidem meum bibetis, sedere autem ad dexteram meam vel ad sinistram non est meum dare vobis, sed quibus paratum est a Patre meo (Math. XX, 23)? Hoc igitur vestrum divinæ, ut vultis, ^d inæqualitatis est argumentum; cum in eo magis venerari Domini clementiam, adorare gratiam deberetis: si tamen virtutis atque sapientiæ Dei profunda secreta possetis advertere.

56. Considerate enim ^e quæ cum filiis et pro filiis petat. Mater est utique, cui pro filiorum honore de sacramentis disputatur, sed de Scripturæ testimoniis.

^c Ita omnes edit., at e contrario cuncti prope eodem manu exarati, petit bibere, daturus.

^d Mss. nonnulli, inæqualitatis est sacramentum. Non satis recte.

^e Ibidem mss., quæcumque filiis et pro filiis petat

sollicitæ immoderatio quidem, sed tamen ignoscenda mensura votorum est. Atque mater ætate longæva, studio religiosa, solatio destituta: quæ tunc temporis quando vel juvenda vel alenda foret validæ prolis auxilio, abesse sibi liberos patiebatur, ^a et voluptati suæ mercedem sequentium Christum prætulert filiorum: qui prima voce vocati a Domino, ut legimus (*Matth. iv, 22*), relictis retibus et patre, secuti sunt eum.

57. Hæc igitur studio maternæ sedulitatis indulgentior, obsecrabat Salvatorem, dicens: *Die ut sedeant hi duo filii mei, unus ad dexteram tuam, et alter ad sinistram in regno tuo* (*Ibid. 20, 21*). Etsi error, pietatis tamen error est; nesciunt enim materna viscera patientiam: ^b etsi voti avara, tamen veniabilis cupiditas, quæ non pecuniæ est avida, sed gratiæ: nec inverecunda petitio, quæ non sibi, sed liberis consulebat. Matrem considerate, matrem cogitate.

58. Sed nihil mirum si vilis volis videtur circa filios ~~562~~ affectus parentum, qui etiam omnipotentis Patris vilem putatis esse circa unigenitum Filium charitatem. Dominus cæli atque terrarum verecundabatur (ut secundum assumptionem carnis et virtutes animæ loquar), verecundabatur, inquam, et ut ipsius verbo utar, confundebatur matri pro filiis postulanti etiam suæ sedis consortium denegare: vos æterni Dei Filium proprium interdum pro ministerio stare contenditis, ^c interdum famulatorium, hoc est, non ex majestatis unitate, sed ex Patris præceptione volitis ejus esse concessum; et negatis hoc Deo vero Dei Filio, quod ille hominibus aperte noluit denegare.

59. Considerabat enim matris dilectionem, quæ filiorum mercede grandævam solabatur senectam, et desideria licet fessa maternis, charissimorum pignorum tolerabat absentiam.

60. Considerate etiam feminam, hoc est, sexum fragiliorem, quem Dominus propria nondum confirmaverat passione. Considerate, inquam, Evæ illius primæ mulieris hæredem transfusa in omnes immoderate cupiditatis successione labentem, quam Dominus adhuc proprio sanguine non redemerat, nondum inolitam affectibus omnium immodici contra fas honoris appetentiam suo cruore diluerat. Hæreditario igitur mulier delinquebat errore.

61. Et quid mirum si mater pro filiorum suorum, ^d quod est tolerabilius quam pro se; quando etiam apostoli ipsi inter se, sicut legimus (*Luc. xxii, 24*), de sui prælatione certabant?

mater. Est utique pro filiorum honore sollicita. Immoderatio quidem, etc.

^a Mss. aliquot, et voluntati suæ mercedem. Infra etiam, hæc igitur studio materno, sed utilitatis indulgentior. Parum commode.

^b Mss. aliquot, et si tibi avara; quidam, et si tibi avara.

^c Pauci mss., interdum famulari: aptius reliqui et edit. ut in textu.

^d Tres mss. post voces quod est tolerabilius, omitunt, quam pro se, cujus loco unus exhibet, honore

62. Non debuit igitur medicus omnium destitutam matrem, et ægram adhuc mentem pudoris convicio sauciare; ne postulato sibi superbius denegato, quasi immoderate petitionis damnata mœreret.

63. Denique Dominus ^e qui honorandam sciret esse pietatem, non mulieri, sed filiis ejus respondit dicens: *Potestis bibere calicem, quem ego bibiturus sum?* Dicentibus autem illis: *Possumus; ait illis Jesus: Calicem quidem meum bibetis; sedere autem ad dexteram meam vel ad sinistram non est meum dare vobis, sed quibus paratum est a Patre meo* (*Matth. xx, 22, 23*).

64. Quam patiens et clemens Dominus, quam alta sapientia et bona charitas! Volens enim ostendere quia non perfunctoriam rem aliquam discipuli postularent, sed eam quam impetrare non possent, ^f prærogativam ejus paternæ honorificentiæ reservavit: non metuens, ne quid juri proprio derogaret, qui non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo (*Philip. ii, 6*); simul diligens discipulos, quia, sicut habes, usque in finem dilexit eos (*Joan. xiii, 1*), noluit iis quos diligeret, videri quod peterent denegasse: sanctus et bonus Dominus, qui mallet aliquid dissimulare de jure, quam de charitate deponere: *Charitas enim patiens est, benigna est, non æmularur, non inflatur, non quærit quæ sua sunt* (*I Cor. xiii, 4*).

~~563~~ 65. Denique ut agnoscat is non infirmitatis, sed indulgentiæ esse, quia dixit: *Non est meum dare vobis*; ubi sine matre filii Zebedæi rogant, nihil de Patre dixit; sic enim habes: *Non est meum dare vobis, sed quibus paratum est* (*Matth. x, 40*). Ita Marcus evangelista posuit. Ubi vero mater pro filiis rogat, hoc est, secundum Matthæum: *Non est, inquit, meum dare vobis, sed quibus paratum est a Patre meo* (*Matth. xx, 23*), hic addidit: *A Patre meo*; quia majorem indulgentiam maternus posebat affectus.

66. Quod si putant, dicendo: *Quibus paratum est a Patre meo*, quia, aut, Patri plus tribuit, aut sibi aliquid derogavit; dicant utrum et illic putent Patri aliquid derogatum, quia dixit in Evangelio Filius de Patre: *Pater non judicat quemquam* (*Joan. v, 22*).

67. Quod si ^g sacrilegum putamus credere quia Pater ita judicium detulit Filio, ut ipse non habeat; habet enim, nec potest amittere quod habet naturaliter divina majestas: sacrilegum utique æstimare debemus quia non potest Filius dare quidquid aut homines mereri possunt, aut quævis accipere creatura; præsertim cum ipse dixerit: *Ego ad Patrem sollicita fuit*: Amerb. ac Eras., *quam si ipsi.*

^e Mss. duo, quo honorandum doceret: unus, diceret, etc.

^f Edit. Gill. ac Rom., prærogativam eis; alia: cum mss., prærogativam ejus, rei scilicet quam postulabant iilem apostoli. Rursus autem pro juri proprio derogaret, quod est in edit. omnibus, et mss. nonnullis, alii mss. majori numero præferunt, juri proprio denegaret.

^g Pauci mss., sacrilegium putatis credere.

vado, et quodcumque ab eo petieritis in nomine meo, A hoc faciam (Joan. xiv, 12, 13). Si enim quod Pater dare potest, Filius non potest, mentita est ergo veritas, et non potest facere quidquid in nomine ejus Pater fuerit obsecratus. Nec enim ideo dixit: *Quibus paratum est a Patre meo*, ut tantummodo a Patre poscatur: nam omnia quæcumque a Patre fuerint postulata, se donare memoravit. Denique non dixit: *Quodcumque a me petieritis, hoc faciam*; sed: *Quodcumque ab eo petieritis in nomine meo, hoc faciam*.

CAPUT VI.

Accuratus propositam soluturus objectionem, contendit memoratam petitionem, si modo in se impossibilis non fuit, possibilem fuisse Christo; maxime cum ipsi omne iudicium Pater dederit, quod sine ulla imperfectionis nota intelligendum. Attamen idem postulatum inter impossibilia censendum probat. Quod ut omnino esset possibile, tunc responsum Christi secundum naturam humanam accipiendum tradit, ac loci explicatione declarat. Denique iterum suam confirmat de sessionis hujus impossibilitate responsum.

68. Quæro nunc utrum possibile aliquid humanæ conditioni, aut alicui creaturæ, an impossibile putent a Zebedæi conjugis et filiiis postulatum? Si possibile, quomodo ad sinistram suam vel ad dexteram impertiendæ apostolis sedis non habuit potestatem, qui omnia fecit esse, quæ non erant? Aut quomodo non poterat iudicare de meritis hominum, cui Pater dedit omne iudicium?

69. Notum est quemadmodum dederit (Joan. v, 22): nam quomodo quasi indigens accepit Filius, qui omnia creavit ex nihilo? Quorum igitur naturas fecerat, eorum iudicium non habebat? Dedit autem Pater Filio omne iudicium; *Ut omnes, inquit, honorificent Filium, sicut honorificant Patrem (Ibid., 23)*. Non igitur potentia Filii, sed cognitio nostra proficit: neque aliquid ad substantiam **564** ejus accedit, sed ad nostram utilitatem, quod a nobis cognoscitur; ut cognoscendo Dei Filium, vitam habeamus æternam (Joan. xvii, 3).

70. Cum autem in cognitione Filii Dei honor illius, noster autem non illius sit profectus, si quis putat quia Dei virtus illo honore cumulatur, necesse est etiam Deum Patrem credat posse cumulari; quia et ipse per cognitionem nostram clarificatur sicut Filius, juxta quod scriptum est, dicente Filio: *Ego te clarificavi super terram (Ibid., 4)*. Ergo si possibile aliquid erat quod petebatur, in potestate utique Filii fuit.

71. Sed tamen ostendant, si possibile putant, qui de hominibus aut cæteris creaturis, aut ad dexteram, aut ad sinistram Dei sedeat; Pater enim dicit Filio: *Sede ad dexteram meam (Psal. cix, 4)*. Itaque si quis ad dexteram Filio sedet, inter ipsum uti-

^a Mss. aliquot, *hoc faciet*; unus, *hoc faciat*. Reliqui, ac edit. omnes, nec non cod. sacri quorum-

que et Patrem, ut humano usu loquamur, Filius medius reperitur.

72. Non ergo possibile homini aliquid petebatur, sed noluit dicere quod homines sedere secum non possint; si quidem divinam suam gloriam celari, priusquam resurgeret, non divulgari cupiebat. Nam et supra cum inter famulos suos Moysen et Eliam apparuisset in gloria, monuerat discipulos, ne cui dicerent, quod vidissent (Matth. xvii, 9).

73. Itaque si possibile non erat hominibus vel creaturis cæteris hoc mereri, non debet videri Filius minus posse, quia non dedit apostolis, quod nec Pater hominibus vel creaturis cæteris dedit. Aut dicant cui horum dederit Pater. Non utique angelis, de quibus Scriptura dicit quia omnes angeli stabant in circuitu sedis (Apoc. vii, 11). Denique Gabriel se stare dixit, sicut habes: *Ego sum Gabriel, qui asto ante Dominum (Luc. i, 19)*.

74. Non ergo angelis, non senioribus qui adorant sedentem; illi enim non super sedem majestatis sedent: sed, ut dixit Scriptura, in circuitu sedis; sedes enim aliæ viginti et quatuor sunt, ut habes in Apocalypsi Joannis: *Et supra sedem viginti quatuor seniores sedentes (Apoc. iv, 4)*. In Evangelio quoque ipse Dominus dicit: *Cum sederit Filius hominis in sede majestatis suæ, sedebitis et ipsi super sedes duodecim, judicantes duodecim tribus Israel (Matth. xix, 28)*. Non ergo sedis suæ dixit apostolis dari posse consortium, sed alias illas sedes esse duodecim; quas tamen non pro corporali consensu, sed pro C successu spiritalis gratiæ æstimare debemus.

75. Denique in libro Regnorum dixit Michæas propheta: *Vidi Dominum Deum Israel sedentem super thronum suum, et omnis militia cæli stabat circa eum, ad dexteram ejus et ad sinistram (III Reg. xxii, 19)*. Quomodo igitur stantibus angelis ad dexteram vel ad sinistram Domini Dei, stante omni militia cælesti, sedebunt homines ad dexteram Dei, vel ad sinistram, quibus pro virtutis præmio angelorum similitudo promittitur, sicut Dominus dicit: *Eritis sicut angeli in cælo (Matth. xxii, 30)*? Sicut angeli, dicit, non plus quam angeli.

76. Si ergo nihil plus dedit Pater quam Filius, nihil utique minus dedit Filius quam Pater: nihil igitur minus Filius potest quam Pater.

77. Ponite tamen possibile impetratu hominibus **565** quod posceretur, quid est quod ait: *Sedere autem ad dexteram meam vel ad sinistram non est meum dare vobis (Matth. xx, 23)*? Quid est meum? Supra dixit: *Calicem quidem meum bibetis*; infra posuit: *Non est meum dare vobis*; et supra meum, et infra meum dixit, nec immutavit. Ergo superiora docent propter quid dixerit meum.

78. Rogatus enim a muliere quasi homo, ut ad dexteram vel ad sinistram suam filios ejus sedere pateretur; quia illa quasi hominem rogaverat, et Dominus quasi tantummodo homo de sua passione cumque idiomatum, *hoc faciam*.

respondit : *Potestis bibere calicem , quem ego bibi- A*
turus sum (Ibid. , 22) ?

79. Itaque quia secundum carnem de passione sui corporis loquebatur , demonstrare voluit quod secundum carnem quidem subeundæ passionis nobis exemplum ac similitudinem dereliqueret , secundum humanam autem conditionem non sedis supernæ consortia donaret. Hoc est enim quod dixit : *Non est meum* ; sicut alibi : *Mea doctrina non est mea (Joan. vii , 16)* ; non est enim , inquit ,^a secundum carnem mea : quia quæ divina sunt , non sunt carnis eloquia.

80. Indulgentiam autem suam circa discipulos quos diligeret , quam expresse revelavit , præmittens : *Calicem quidem meum bibetis ?* Etenim quia non debebat id dare quod petierant , aliud proposuit ; ut prius commemoraret quid iis tribueret , quam quid negaret : quo magis æquitatem sibi petitionis , quam studium Dominicæ liberalitatis intelligerent defuisse.

81. *Calicem quidem , inquit , meum bibetis* , hoc est , passionem quidem quæ carnis-micæ est , non negabo ; quod enim humanæ assumptionis habeo , potestis imitari : donavi vobis victoriam passionis , hæreditatem crucis : *Sedere autem ad dexteram meam , vel ad sinistram , non est meum dare vobis*. Non dixit : Non est meum dare , sed , *non est meum dare vobis* , hoc est , non sibi potestatem deesse asserens , sed meritum creaturis.

82. Accipe aliter : *Non est meum dare vobis*. Quod est , *non est meum* , qui veni^b humilitatem docere : *non est meum* , qui veni non ministrari ,^C sed ministrare : *non est meum* , qui justitiam servo , non gratiam.

83. Denique ad Patrem referens , addidit : *Quibus paratum est* ; ut ostenderet Patrem quoque non petitionibus deferre solere , sed meritis , quia Deus personarum acceptor non est (*Act. x , 34*). Unde et Apostolus ait : *Quos præscivit , et prædestinavit (Rom. viii , 29)* ; non enim ante prædestinavit , quam præsciret : sed quorum merita præscivit , eorum præmia prædestinavit.

84. Jure igitur reprehenditur mulier , quæ et impossibilia et speciali quodam privilegio ab eo Domino postulavit , qui ea quæ sanctis judicavit esse donanda , non duobus apostolis , sed omnibus discipulis , etiam sine cujusquam precatione , voluntaria^D sui largitate contulerit , sicut scriptum est : *Duodecim vos sedebitis super sedes , judicantes duodecim tribus Israel (Matth. xix , 28)*.

566 85. Ergo etiam si possibile putemus postulatam fuisse , calumniæ locus non est ; tamen cum

^a Edit. Amerb. Eras. et ultimæ Paris. , *secundum carnem meam* : Optime Gill. Rom. et mss. , *secundum carnem mea* , nempe doctrina.

^b Mss. aliquot , *in humilitate docere* . . . *qui justitiam servo*. Nam gratiam denique . . . deferre solere , non meritis. Pessime.

^c Non pauci inss. *voluntatem Domini* : sed voluntatem et voluptatem frequenter in mss. commutari , sæpius licuit advertere.

legerim Seraphim stare (*Esai. vi , 2*) , quomodo possum quod homines ad dexteram vel ad sinistram Filio Dei sedeant , arbitrari ? Supra Cherubim Dominus sedet , sicut habes : *Qui sedes super Cherubim , appare (Psal. lxxix , 2)* ; quomodo apostoli super Cherubim sedebunt ?

86. Et hoc tamen colligo non ex meo ingenio , sed ex Dominicæ vocis oraculo ; ipse enim Dominus in posterioribus apostolos commendans Patri , ait : *Pater , quos dedisti mihi , volo ut ubi ego sum , et illi sint mecum (Joan. xvii , 24)*. Utique si judicasset quia divinam sedem Pater hominibus daret , dixisset : Volo ut ubi ego sedeo , et illi sedeant mecum ; Sed volo , inquit , *ut sint mecum* , non ut sedeant mecum ; et *ubi ego* , non quomodo ego.

87. Deinde sequitur : *Ut videant claritatem meam*. Nec hic dixit : Ut habeant claritatem meam , sed *ut videant* ; servus enim videt , Dominus possidet ; sicut et David docuit dicens : *Ut videam^c voluptatem Domini (Psal. xxvi , 4)*. Et ipse Dominus in Evangelio revelavit asserens : *Beati mundi corde , ipsi enim Deum videbunt (Matth. v , 8)*. Videbunt , inquit , non super Cherubim cum Deo sedebunt.

88. Desinant ergo viliora secundum divinitatem æstimare de Dei Filio , ne viliora quoque de Patre æstimant. Qui enim male crediderit de Filio , non potest bene sentire de Patre :^d qui male crediderit de Spiritu , non potest bene sentire de Filio. Ubi enim una dignitas , una gloria , una charitas , una majestas est ; in commune derogatur , quidquid in aliquo putaveris derogandum : jam enim non erit plenitudo quam discernas et divides in aliquas portiones.

CAPUT VII.

Objectio petita ex hoc loco : Dilexisti eos , sicut et me dilexisti , ut diluatur , primo Arianorum expositionis impietas demonstratur , deinde comparantur eadem verba cum similibus , ac demum totus locus consideratur. Hinc deducitur Christi missionem , et si secundum carnem accipienda est , illi non officere. Quo probato , qui fiat divina missio describitur.

89. [*Alias cap. III.*] Existunt tamen , Imperator auguste , qui hanc divinæ unitatem substantiæ negare cupientes , extenuare studeant Patris et Filii charitatem ; quia scriptum est : *Et dilexisti eos , sicut et me dilexisti (Joan. xvii , 23)*. Quod cum dicunt , qui aliud agunt , nisi inter Dei Filium et homines æqualitatem quandam comparationis inducunt ?

90. Numquid sic diligi possunt a Deo homines quemadmodum Filius , in quo complacuit Pater ? Ille

^d *Qui male crediderit de Spiritu , non potest bene sentire de Filio* , in mss. plerisque desideratur. Cæterum quod in ea refellenda objectione longiuscule hæserit Ambrosius , nihil mirum est ; eam enim ab Arianis jactari solitam ex iis discas , quæ Basilium lib. iv , cont. Ennom. p. 107 , Epiphanius Hæc. 69 , num. 58 , et Cyrillus Alex. Assert. 26 , aliique scriptis mandarunt.

per se complacet, nos per ipsum: in quibus enim A est (Num. xii, 22), et Dei Filius ad Judæos (Math. xxv, 24).

Deus Filium suum ad imaginem suam cernit, eos per Filium adsciscit in gratiam filiorum; ut quemadmodum per imaginem ad **567** imaginem sumus, sic per generationem Filii in adoptionem vocemur. Alius igitur naturæ amor sempiternus, alius gratiæ.

91. Aut si ex verbis faciunt quæstionem, quia scriptum est: *Et dilexisti eos, sicut et me dilexisti*; et comparisonem factam putant: ergo et illud comparative dictum putant: *Estote misericordes, sicut et Pater vestrum qui est in cælis, misericors est* (Luc. vi, 36); et alibi: *Estote perfecti, sicut et Pater meus, qui in cælis est, perfectus est* (Math. v, 48). Quod si ille secundum plenitudinem majestatis suæ perfectus est, nos autem perfecti a secundum virtutis accedentis profectum; etiam Filius diligitur a Patre secundum semper manentis plenitudinem charitatis: in nobis autem charitatem Dei virtutis emeretur profectus.

92. Vides igitur quam b gratiam Deus dederit hominibus, et tu Patris et Filii vis dissolvere naturalem et individuam charitatem; et tu verba adhuc discutis, ubi unitatem majestatis advertis?

93. Vide totum hunc locum, ex cujus affectu loquatur; habes enim dicentem ipsum: *Clarifica me, Pater, claritate ea quam habui, priusquam mundus esset, apud te* (Joan. xvii, 5). c Vide quia ex primi hominis loquatur affectu; quia nobis ea petitione deprecatur, quæ ante peccatum in paradiso homo meminere esse collata, ut et latroni in passione memoravit: *Amen, amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso* (Luc. xxiii, 43). Hæc est ante mundum claritas. Mandum autem pro hominibus dixit, sicut habes: *Ecce mundus totus post ipsum abiit* (Joan. xii, 19); et alibi: *Ut cognoscat hic mundus quia tu me misisti* (Joan. xiv, 31).

94. Et tamen ut scires magnum Deum et salutarem et omnipotentem Dei Filium; d iudicium suæ majestatis admiscuit dicendo: *Et mea omnia tua sunt, et tua mea* (Ibid. 10). Omnia habet, et tu missum esse ad injuriam derivas?

95. Qui si secundum carnem non accipis missum, ut Apostolus dixit (Rom. viii, 3), et ex verbo simpliciter præjudicium struis, quod dicas inferiores a superioribus mitti solere: quid ad illa respondes, quia Filius ad homines missus est? Nam si minorem putas eum qui mittitur, eo videlicet a quo mittitur; discere D quod et minor majorem misit, e et majores ad minores missi sunt. Nam et Tobias Raphaelem archangelum misit (Tobiæ ix, 5), et angelus ad Balaam missus

a Nonnulli mss., secundum virtutes accedentes. Profecto etiam Filius: alii vero et edit. inter se consentiunt, nisi quod hæc legunt, *accidentis*, pro *accedentis*.

b Mss. aliquot, *gratiam Dei*.

c Vide quia ex primi hominis... quia tu me misisti, hæc omnia non solum in omnibus edit. sed etiam in gallicanis mss. quotquot consulere nobis licuit, desiderantur; ea vero restitimus ex uno cod. Vaticano. Et sane præter quam quod ab ingenio Ambrosiano minime abhorrent, iisdem omissis, nec satis implebatur, quod proxime ante vir sanctus ad

96. Numquid ergo minor etiam Judæis Dei Filius, ad quos mittebatur? De ipso enim scriptum est: *Novissime autem misit eis filium suum unicum dicens: Verebuntur filium meum* (Math. xxi, 37). Et vide quia ante servos, postea filium nominavit; ut scias quod Deus Filius unigenitus secundum divinitatis potentiam nec nomen habet, nec consortium commune cum servis: reverendus mittitur, non cum famulis conferendus.

568 97. Et bene addidit, *meum*, ut non unus de multis, nec degeneris naturæ, nec minoris alicujus potestatis: sed verus a vero, et paternæ imago venisse substantiæ crederetur.

B 98. Esto tamen, minor sit qui mittitur, eo a quo mittitur; ergo et Pilato minor Christus, quoniam Pilatus misit eum ad Herodem. f Sed sermo non præjudicat potestati: Scriptura, quæ missam dicit a Patre, missum dicit a præside.

99. Unde si sobrie de Dei Filio quæ digna sent, opinemur; ideo missum intelligere debemus, quia et illo incomprehensibili inenarrabilique secreto majestatis profundæ dedit se comprehendendum pro captu nostræ mentibus nostris Dei Verbum, non solum cum se exinaniret, sed etiam cum habitaret in nobis, sicut scriptum est: *Quoniam inhabitabo in illis* (II Cor. vi, 16). Denique et tibi habes quæ Deus dixit: *Venite, descendamus, et confundamus linguas eorum* (Gen. xi, 7). Non enim Deus de loco aliquando descendit, qui ait: *Ego cælum et terram compleo* (Jerem. xxiii, 24); sed in eo descendere videtur, si nostros Dei Verbum penetret affectus, sicut dixit propheta: *Parate viam Domino, rectas facite vias ejus*; (Esaï. xl, 3); ut quemadmodum ipse promisit; veniens cum Patre, apud nos faciat mansionem. Evidens est igitur quomodo veniat.

CAPUT VIII.

Christo in quantum verus est Dei Filius, Dominum non esse, sed in quantum homo est; ut verbis ejusdem modo Patrem, modo Dominum compellantis significatur. Quot hæreses uno jugulentur Scripturæ versiculo. Distinguenda igitur quæ Christo vel ut Dei vel ut Davidis filio convenient; illi enim sub ultimo tantum nomine ascribendum, quod servus fuerit. Ad extremum complures locos demonstrat non nisi secundum incarnationem accipi posse.

100. Unde et evidens est quomodo dominum dicit,

totum locum excutiendum provocat, nec satis coherat cum antecedentibus, quod infra de Christi missione subicitur.

d Duo mss., *iudicium suæ majestatis*.

e Big. cod., *et majores a minoribus*; alii nonnulli *et majores minoribus*. Magis commode.

f Vel. edit., *Sed præjudicat potestati Scripturæ*; Gill., Rom. et mss. aliquot, *Sed non præjudicat*, etc. Reliqui mss. qui et potiores, ut in textu, nisi quod pro *quæ missum*, in quibusdam habetur *quem missum*. Non malo sensu.

quem Patrem novit; ait enim: *Confiteor tibi, Pater, Domine cæli et terræ* (Matth. xi, 25). Ante Patrem dixit Sapiaentia suam, postea creaturæ Dominum nuncupavit. Itaque dominatum non esse ubi vera progenies est, ipse Dominus ostendit in Evangelio suo, dicens: *Quid vobis videtur de Christo? cujus Filius est? Dicunt ei: David. Ait illis Jesus: Quomodo ergo David in spiritu vocat eum Dominum, dicens: Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis? Et addidit: Si ergo David in spiritu vocat eum Dominum, quomodo filius ejus est? Et nemo poterat ei respondere verbum* (Matth. xxii, 42 et seq.).

101. O quam caute propter Arianos etiam in hoc testimonio Dominus fidei prospexit! Non enim dixit: Vocat eum spiritus dominum: sed quia David dixit in spiritu; ut cujus secundum carnem **569** Filius est, David scilicet, ejus etiam secundum divinitatem et Dominus et Deus crederetur. Vides igitur quia nomen a pietatis et domini discretum est.

102. Et bene Dominus suum quidem Patrem cæli autem et terræ Dominum prædicavit; ut tu cum legis et Patrem et Dominum, intelligas Patrem Filii, et Dominum creaturæ. In alio prærogativa naturæ est, in alio auctoritas potestatis; formam enim servi accipiens, eo utique Dominum vocat, quo servitutem suscepit, æqualis in Dei forma, servus in corporis: servitus enim carnis, dominatus autem divinitatis est. Unde et Apostolus ait: *Deus Domini nostri Jesu Christi, pater gloriæ* (1 Cor. i, 3), hoc est, Deum assumptionis humanæ asserens, Patrem autem gloriæ. Num enim duos filios habuit Deus Christum et gloriam? Minime. Ergo si unus Dei Filius Christus, utique Christus est gloria. Quid autem ei derogas, qui Patris gloria est?

103. Si ergo et Filius gloria est, et Pater gloria; quia Pater gloriæ non potest aliud esse quam gloria: non divisio gloriarum, sed una est gloria. Itaque ad proprietatem naturæ gloria refertur, dominatus autem ad suscepti corporis servitutem. Si enim caro etiam justæ animæ subdita est, sicut scriptum est: *Castigo corpus meum, et servituti redigo* (1 Cor. ix, 27), quanto magis subjecta et divinitati, de qua dicitur: *Quoniam universa serviunt tibi* (Psal. cxviii, 91)?

104. Una autem quæstione et Sabellianos et Photinianos et Arianos Dominus exclusit. Nam cum Dominum dixisse Domino dicit, Sabellius excluditur, qui eundem Patrem vult esse quem Filium. Excluditur Photinus, qui secundum carnem judicat; quia dominus David regis non poterat esse, nisi qui Deus

est; scriptum est enim: *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies* (Deut. vi, 13). Numquid contra Legem propheta sentiret, qui sub Lege regnaret? Excluditur Arius, qui Filium sedere audit ad dexteram Patris; ut si ex usu argumentetur humano, ipse se perimat, et venenum sacrilegæ disputationis suæ in se refundat, ut dum inæqualitatem Patris et Filii ex consuetudine hominum interpretatur, in utroque a vero devius, eum præferat cui derogat, confessurus priorem quem audit ad dexteram. Excluditur etiam Manichæus: non enim negat esse se David filium secundum carnem; ut pote qui clamantibus cæcis: *Jesu, fili David, miserere nobis* (Matth. xx, 50); et delectatus est fide, et stetit et curavit eos: sed negat hoc suæ esse æternitatis, si David solius filius a perfidis nominetur.

105. Nam Filius Dei est contra Hebionem, Filius David est contra Manichæos: Filius Dei est contra Photinum, Filius David est contra Marcionem: Filius Dei est contra Paulum Samosatenum: **570** Filius David est contra Valentinum: Filius Dei est contra Arium atque Sabellium gentilis erroris hæredes: Dominus David est contra Judæos, qui Dei Filium in carne cernentes, hominem tantummodo impio furrore credebant.

106. Sed Ecclesiastica fide et Dei Patris et David idem atque unus est Filius; quia incarnationis Dei mysterium universæ salus est creaturæ; secundum quod scriptum est: *Ut sine Deo pro omnibus gustaret mortem* (Hebr. ii, 9), id est, quod creatura omnis sine passione aliqua divinitatis Domini sanguinis redimenda sit pretio, ut aibi habet: *Omnis creatura liberabitur a servitute corruptionis* (Rom. viii, 21).

107. Aliud est igitur secundum divinam substantiam, aliud secundum susceptionem carnis Filium nominari: nam secundum generationem divinam Deo Patri æqualis est Filius, et secundum susceptionem corporis Deo Patri servus est; quia formam servi, inquit (Phil. ii, 7), accepit: unus tamen atque idem est Filius. Contra autem sancto patriarchæ David secundum gloriam suam Dominus est, secundum corporalis successionis seriem filius est, non deficiens a se, sed nostræ jus sibi adoptionis acquirens.

108. Nec solum ex genere David servitutem suscepit in persona hominis; sed etiam ex nomine, sicut habes: *Inveni David servum meum*; et alibi: *Eccce ego mittam ad vos servum meum* (Zach. iii, 8); *Oriens nomen est ei* (Ibid. vi, 13). Et ipse Filius

nem Christum diceret. Addebat tamen Verbum e cælo delapsum in Jesu habitasse, uti testatur Epiphanius Hær. 65. Eiusdem hæretici Augustinus quoque meminit lib. de Hær. cap. 44, atque alii.

^c Hilarius lib. ii de Trinit.: *Potestatis dignitas non amittitur dum carnis humilitas adoptatur*, id est, incarnatione suscipitur. Quæ duo membra tam apte respondent duobus hæc Ambrosianis, ut his commentarii vicem præstare possint.

^f Nonnulli mss., *sed etiam ex Domino*. Parum congruè.

^a Quidam mss., *Patris et Domini*.

^b Id est, qui Christum antequam carnem suscipere, fuisse negat, ut alibi a nobis observatum est.

^c Mss. aliquot, *ut Deo inæqualitatem..... interpretans in utraque*, etc.

^d Hebionem in Christo nihil agnovisse, quod non esset puri ac nudi hominis, tradit Tertullianus lib. de Carne Chr., cap. 18; Eusebius lib. iii Hist., cap. 21 et 27; Epiphanius Hær. 30, Augustinus de Hær. cap. 40; et alii. Pauli quoque Samos. is error fuit, quemadmodum ex Eusebii lib. v, cap. 28, et lib. vii, cap. 27, 29 et 30, cognoscere est, ut purum homi-

ait : *Sic dicit Dominus, qui finxit me ex utero servum* A 33), et : *Vado ad eum qui misit me (Ibid.)*, et : *Clarificatus est Filius hominis (Ibid., 31)*, ad incarnationis sacramentum referre debemus. Cum autem legimus : *Et Deus clarificatus est in eo, et Deus clarificavit eum (Ibid.)*; quid ibi est quæstionis, ubi et Filius clarificatur a Patre, et Pater clarificatur a Filio?

409. Disce igitur quid sit : Formam servi accepit, id est, plenitudinem perfectionis humanæ, plenitudinem obedientiæ. Ideoque dicit in psalmo trigesimo : *Statuisti in loco spatioso pedes meos. Super omnes inimicos meos factus sum opprobrium. Illustra faciem tuam super a servum tuum (Psal. xxx, 9, 12 et 17)*. Servus dictus est homo, in quo sanctificatus est : servus homo, in quo unctus est : servus homo, in quo factus sub Lege, factus ex Virgine est; et ut compendio dicam, servus dictus est, in quo matrem habet, sicut scriptum est : *O Domine, ego servus tuus, ego servus tuus, et filius ancillæ tuæ (Psal. cxv, 7)*; et alibi : *Afflictus sum et humiliatus sum nimis (Psal. xxxvii, 9)*.

410. Quis nimis humiliatus est, nisi Christus, qui venit ut omnes liberaret per obedientiam? Sicut enim per inobedientiam unctus hominis peccatores constituti sunt plurimi, ita et per unius obedientiam iusti constituentur multi (Rom. v, 19). Quis calicem salutarem (Psal. cxv, 13) accepit, Christus princeps sacerdotum, an David, qui neque sacerdotium habuit, neque passionem subiit? Quis sacrificavit hostiam laudis?

411. Sed si hoc parum est, accipe aliud : *Custodi animam meam, quoniam ego sanctus sum (Psal. lxxxv, 2)*. Numquid de se hoc diceret David? Sed ille dicit, qui ait : *Non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem (Psal. xv, 10)*. Idem ergo utrumque dicit.

412. Addidit vero : *Salvum fac servum tuum (Psal. lxxxv, 2)*; et infra : *Da postestatem puero tuo, et filio ancillæ tuæ (Ibid. 16)*; et alibi, id est, in Ezechiele : *Et suscitabo super eos pastorem unum, et reget eos servus meus David. Ipse pascet eos, et erit eorum pastor : et ego Dominus ero illis in Deum, et servus meus David in medio eorum princeps (Ezech. xxiv, 23, 24)*. Utique David jam defunctus erat, filius Jesse. De Christo itaque dicit, qui propter nos filius ancillæ factus est, secundum formam hominis; nam secundum divinam generationem non matrem habet, sed Patrem : nec corporalis ventris est fructus, sed sempiterna Dei virtus.

413. Ergo etiam illud cum legimus quia dicit Dominus : *Tempus meum nundum impletum est (Joan. vii, 8)*, et : *Adhuc modicum vobiscum sum (Joan. xiii,*

^a Mss. aliquot, *servum tuum. Servus est, in quo unctus est : servus est in quo sanctificatus est : servus est, in quo creatus est, et ut compendio dicam, etc.*

^b Veteres edit. ac plures mss. *Scriptum est enim, non nego : Nunc clarificatus est Filius hominis. Sed videant quid adjectum sit : Clarificatus est Filius hominis. Videant etiam quid sequatur. etc.* Edit. Rom.

33), et : *Vado ad eum qui misit me (Ibid.)*, et : *Clarificatus est Filius hominis (Ibid., 31)*, ad incarnationis sacramentum referre debemus. Cum autem legimus : *Et Deus clarificatus est in eo, et Deus clarificavit eum (Ibid.)*; quid ibi est quæstionis, ubi et Filius clarificatur a Patre, et Pater clarificatur a Filio?

414. Denique ut fidem unitatis et copulam Trinitatis aperiret, etiam ab Spiritu clarificandum esse se dixit, sicut habes : *Ille de meo accipiet, et clarificabit me (Joan. xvi, 14)*. Clarificat ergo Dei Filium etiam Spiritus sanctus. Quomodo igitur ipse dixit : *Si ego clarificavero me ipsum, claritas mea nihilum est (Joan. viii, 54)*? Ergo nihil est claritas Filii? Sacrilegum est dicere, nisi referas ad carnem; quia ex persona hominis Filius loquebatur, eo quod comparatione divinitatis nulla est carnis claritas.

415. Desinant igitur impie objicere, quod in suam perfidiam retorquetur. Dicunt enim : *Scriptum est : Nunc clarificatus est Filius hominis (Joan. xiii, 31)*. Non nego scriptum : *Clarificatus est Filius hominis*; sed videant quid sequatur : *Et Deus clarificatus est in eo*. Ego excusationem habeo de Filio hominis, ille de Patre non habet; quia Pater non suscepit carnem. Excusationem habeo, et non utor : ille non habet, et calumniatur. Aut simpliciter me patiatur intelligere, aut ad carnem referre quæ carnis sunt. Pia mens, quæ leguntur secundum carnem divinitatemque, distinguit : sacrilega confundit, et ad divinitatis detorquet injuriam, quidquid secundum humilitatem carnis est dictum.

572 CAPUT IX.

Judaico more ordinem verborum : In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, objicientibus, præter responsum quod vir sanctus indicat a se jam datum, regerit etiam Filium ante Patrem sæpe locari.

416. [Alias cap. IV.] Quid quod etiam more Judaico falsi et impudentes interpretes Ariani verborum sunt divinatorum, dicentes usque adeo aliam Patris, aliam Filii, aliam Spiritus sancti esse potestatem, ut scriptum sit : *Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti (Matth. xxviii, 19)*; et ex verborum ordine differentiam divinæ faciunt potestatis?

417. Ego autem licet hoc ipsum testimonium in superioribus libris pro unitate asseruerim majestatis ac nominis, tamen si hinc faciunt quæstionem, possum testimoniis asserere Scripturarum in plerisque locis prius Filium nominatum, postea Patrem dictum. Numquid igitur quia Filii significatio ante præmissa est, verborum, ut Ariani volunt, præjudicio Pater secundus a Filio est? Absit, inquam, absit.

cum mss. nonnullis, ut in textu. Licet autem non absurda sit ejus lectio, nobis tamen altera magis arderet, si pro *Nunc clarificatus est Filius hominis*, primo loco positum esset, *Si ego clarificavero me ipsum*, etc. Hoc quippe modo concinnior esset orationis textus et series.

Nescit hunc ordinem fides, nescit discretum Patris et Filii honorem. Non legi, non audiui, nec aliquem in Deo inveni gradum. Nusquam secundum, nusquam tertium Deum legi: primum legi, primum ac solum audiui (*Esai XLIV, 6*).

118. Si ordinis exigimus superstitionem, nec ad dexteram Patris sedere Filius debet, nec primum se et principium debuit dicere. Male ergo Evangelista prius a Verbo, quam a Deo cœpit, dicens: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum* (*Joan. 1, 1*). Etenim juxta humani ritus ordinem, prius Patrem debuit nominare. Nescivit etiam Apostolus ordinem, qui ait: *Paulus servus Christi Jesu, vocatus apostolus, segregatus in Evangelium Dei* (*Rom. 1, 1*); et alibi: *Gratia Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei, et communicatio Spiritus sancti* (*II Cor. XIII, 13*). Si verborum persequamur ordinem, a in primo Filium posuit, in secundo Patrem. Sed verborum ordo sæpe mutatur; et ideo non debes vel de ordine, vel de gradu Patri Deo et Filio ejus facere quæstionem, cum secundum divinitatem divisio nulla sit unitatis.

CAPUT X.

Arianos ad gentiles palam transire, dum obijciunt illa verba: Qui in me credit, non in me credit, etc. Verus loci sensus explicatur, et ne credatur Dominus nostram in ipsum fidem prohibuisse, alias ut Deus, alias ut homo locutus ostenditur. Mox variis ejusdem fidei effectibus prolatis in medium, alios quoque nonnullos locos eodem modo sumendos probat.

119. Ad extremum ut christianos se non esse manifestent, negant in Christum esse credendum, dicentes scriptum esse: *Qui in me credit, non credit in me, sed in eum qui me misit* (*Joan. XII, 44*). Hanc ego exspectabam confessionem, quid me quibusdam ambagibus ludebatis? Sciebam mihi adversum gentiles esse contentionem: **573** sed illi convertuntur, vos non convertimini. Illi si credant, salvum est sacramentum: vos perdidistis acceptum; et nec cœptum fortasse, sed fictum.

120. Scriptum est, inquit: *Qui in me credit, non in me credit, sed in eum qui me misit*. Sed videte quid sequatur, et videte sic quemadmodum se Dei Filius vult videri; sequitur enim: *Et qui videt me, videt eum qui me misit* (*Joan. XII, 45*), hoc est, quia Pater videtur in Filio. Exposuit igitur id quod ante præmisit, quia ille credit in Filium, qui confitetur et Patrem. Nam qui Filium nescit, nec Patrem novit; omnis enim qui negat Filium, nec Patrem habet: qui constitetur Filium, et Filium, et Patrem habet.

121. Quid est ergo: *Non credit in me*? Non in id quod corporaliter cernitis, non in hominem tantummodo, quem videtis: non enim in hominem tantummodo credendum asseruit, sed ut credas quia Jesus Christus ipse est Dei Filius et homo. Propter quod et utrumque ait: *A meipso non veni* (*Joan. VII,*

28); et alibi: *Ego sum principium quod et loquor vobis* (*Joan. VIII, 25*). Quasi homo, a se non venit: quasi Dei Filius non ex homine principium habet: sed sum, inquit, ipse principium quod et loquor vobis (*Joan. XII, 46*): neque humana, sed divina sunt, quæ locutus sum.

122. Neque enim fas est credere quod negaverit in se esse credendum, cum ipse dixerit: *Ut omnis qui credit in me, in tenebris non maneat* (*Joan. III, 16*); et alibi: *Hæc est enim voluntas Patris mei qui me misit, ut omnis qui videt Filium et credit in eum, habeat vitam æternam* (*Joan VI, 40*); et alibi: *Creditis in Deum, et in me credite* (*Joan. XIV, 1*).

123. Nemo ergo Filium sine Patre accipiat, quia Filium legimus. Habet Patrem Filius, sed non temporalem, non ex passione, non ex conceptione, non ex gratia. Generationem legi, non legi conceptionem. Et Pater dicit, *genui* (*Psal. II, 7*); non dicit, creavi: et Filius non creatorem suum Deum secundum æternitatem divinæ generationis, sed Patrem nominat.

124. Se quoque nunc ex persona hominis, nunc in Dei majestate significat: nunc unitatem sibi divinitatis cum Deo Patre vindicans, nunc fragilitatem humanæ carnis assumens: nunc doctrinam suam se non habere, nunc voluntatem suam se non querere: nunc testimonium suum verum non esse, nunc verum esse significans. Nam ipse dixit: *Si ego testimonium perhibeo de me ipso, testimonium meum non est verum* (*Joan. V, 31*). Et ipse in posterioribus ait: *Et si ego testimonium perhibeo de me, verum est testimonium meum* (*Joan. VIII, 14*).

125. Quomodo igitur non est verum testimonium tuum, Domine Jesu, cui qui credidit, in cruce licet positus, et inter confessi sceleris supplicia constitutus, merita latronis exiit, præmia innocentis emeruit (*Luc. XXIII, 41 et seq.*)?

126. Deceptus est ergo Paulus, qui ideo recepit oculos, quia credidit, quos amiserat, antequam crederet (*Act. IX, 18*)?

127. Erravitne etiam Jesus Nave, qui ducem militiæ cœlestis agnovit? Sed posteaquam credidit, **574** statim vicit, dignus qui fidei prælio triumpharet. Denique non æratas acies in bella produxit, nec ariete, cæterisque tormentorum machinis, sed tubarum septem sacerdotium sono, murorum hostilium septa deposuit. Ita bellum inmane confecit tubæ clangor, et infula sacerdotis (*Josue VI*).

128. Vidit hoc meretrix, et quæ in excidio civitatis remedia desperaret salutis, quia fides vicerat, signa fidei atque vexilla Dominicæ passionis attollens, coccum in fenestra ligavit; ut species cruoris mystici quæ foret mundum redemptura, vernaret (*Josue II*).^b Ita foris Jesu nomen fuit præliantibus ad victoriam, intus species Dominicæ passionis periclitantibus ad salutem. Unde quia intellexit Rahab cœleste mysterium, dicit Dominus in psalmo. *Me-*

^a Mss. nonnulli, *in principio Filium*.

^b Mss. nonnulli, *Ita futuri Jesu nomen, etc.* Mi-

mor ero Rahab et Babylonis, scientium me (Psal. **A** LXXXVI, 4).

129. Quomodo ergo non est vetusti testimonium titum, Dominé, nisi secundum fragilitatem hominum? *Omnis enim homo mendax* (Psal. **CXV**, 2).

130. Denique ut secundum hominem dixisse se demonstraret, ait: *Qui misit me Pater, ipse testimonium perhibet de me* (Joan. **VIII**, 18). Verum autem est testimonium secundum divinitatem; sicut ipse ait: *Et verum est testimonium meum; quia scio unde veni, et quo vado: vos autem nescitis unde veni, et quo vado. Vos secundum carnem iudicatis* (Ibid., **XIV**, 15). Non ergo secundum divinitatem; sed secundum hominem iudicant, qui putant Christo testificandi scientiam defuisse.

131. Ergo cum audis: *Qui credit in me, non credit in me; et: Qui misit me Pater, ipse mihi mandatum dedit* (Joan. **XI**, 49); didicisti a quo id putes esse referendum. Denique mandatum quod esset, ostendit dicens: *Pono animam meam, ut iterum sumam illam. Nemo tollit eam a me, sed ego pono eam a me ipso* (Joan. **VI**, 17 et seq.). Vides ideo dictum, ut ostenderet liberam sibi ponendæ ac resumendæ animæ potestatem, sicut ipse dixit: *Potestatem habeo ponendi eam, et potestatem habeo iterum sumendi eam. Hoc mandatum accepi a Patre meo* (Ibid.).

132. Sive igitur mandatum, sive, ut aliqui Latini codices habent, præceptum, non utique secundum divinitatem, sed secundum ^b incarnationem datur, ad subeundæ victoriæ passionis.

CAPUT XI.

Quod Christus legatur nihil a se loqui, hoc referendum ad ipsius humanitatem. Quomodo etiam secundum divinitatem audire ac videre Patrem recte dicatur, exposito, Dei Filium creaturam non esse multis coacervatis argumentis evincit.

133. [Alias Cap. V.] An vero in hanc humilitatem Dei Filium deducemus; ut nisi quæ audierit, facere aut loqui nesciat: et præscriptam agendi loquendique ei putemus esse mensuram; quia scriptum est: *Ex me ipso non sum locutus* (Joan. **XI**, 49); et infra: *Sicut dixit mihi Pater, ita loquor* (Ibid. 50)? Sed ad obedientiam carnis, aut ad fidem unitatis ista referantur. Plerique enim doctiores et audire Filium, et dicere aliquid Filio Patrem accipiunt per **575** unitatem naturæ, quod enim per unitatem voluntatis novit Filium Patrem velle, videtur audisse.

134. Unde non officium corporale, sed arbitrium indissociabile ^c cooperationis declaratur; neque enim verborum hic aliquem significat auditum, sed unitatem voluntatis atque virtutis, quæ et in Patre est et in Filio. Quam etiam in Spiritu sancto esse memo-

^a Quidam mss., quod Patri sit deferendum.

^b Pauci mss., incarnationem naturæ subeundæ, etc. Porro ubi Latini ead. vertunt mandatum, sive præceptum, Græci habent εντολην: in quam vocem observat Grotius ενταλασθαι etiam dici, ubi locus non sit imperio proprie dicto.

^c Ita omnes edit. plures vero ex mss. expungunt vocem cooperationis, cujus loco Lætiensis habet, comparatur. Mendose.

ravit alio loco; dicens: *Non enim loquetur a se, sed quæcumque audit, loquetur* (Joan. **XVI**, 13); ut adverteremus quia quidquid Spiritus loquitur, loquitur et Filius: et quidquid loquitur Filius, loquitur et Pater; quia ^d una sententia et operatio Trinitatis est. Sicut enim Pater videtur in Filio; non utique specie corporali; sed unitate divinitatis; ita etiam Pater loquitur in Filio; non temporali voce, nec corporali sono, sed operis unitate. Denique eam dixisset: *Pater qui in me manet; ipse loquitur: et opera que ego facio, ipse facit; adhaeret: Credite mihi. quia ego in Patre, et Pater in me est. Attoquin propter opera ipsa credite* (Joan. **XII**, 60; **XIV**, 50).

135. Ille intellectus est inoster secundum divinitatem seriem Scripturarum: Ariani autem qui nolunt de Deo æstimare quæ digna sunt, vel apto suis meliis contentur exemplo, ne totum carnaliter credant; cum ipsi patris sui diaboli opera incorporaliter videant. Sicut de eorum consortibus Judæis Dominus declaravit dicens: *Vos quod vidistis patrem vestrum facientem; facite* (Joan. **VII**, 38); cum utique non quia diabolum operantem viderint, sed quia ^e arbitria ejus fecerint, arguantur, invisibiliter in his secundum iniquitatem suam diabolo operante peccatum. Hoc secundum Apostolum (II **Tim.** **III**, 9) propter insipientiam posuimus perfidorum.

136. Cæterum satis probatum est Scripturarum exemplis ad unitatem majestatis pertinere divinx, quod et Pater maneat in Filio; et ea quæ loquitur Filius, a Patre videatur audisse. Unitatem autem majestatis quibus aliis possumus intelligere, quam quod eadem Patri et Filio deferuntur? Nam quid præcellentius potest dici, quam quod Apostolus (I **Cor.** **II**, 8) dixit Dominum majestatis crucifixum?

137. Filius ergo est et Deus majestatis, et Dominus majestatis; sed non creaturis subjecta majestatis: non ergo creatura Filius.

138. Filius paternæ est imago substantiæ (Hebr. **I**, 3): omnis autem creatura dissimilis superiõs substantiæ, sed non dissimilis Dei Patris Filius: non ergo creatura Filius.

139. Filius non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo (Phil. **II**, 6): sed nulla creatura æqualis Deo, æqualis autem Filius: non ergo creatura Filius.

140. Omnis creatura mutabilis: sed non mutabilis Dei Filius: non ergo creatura Dei Filius.

141. Omnis creatura accidentia et boni et mali recipit suæ capacitate naturæ, eademque decessionem sentit: Dei autem Filio nihil **576** potest ex ejus divinitate vel decedere vel accedere: non ergo creatura Dei Filius.

^d Mss. aliquot, una essentia; Thüan. unus, una substantia. Magis ad usum Ambrosianum accommodate.

^e Rom. edit. sola, Sicut dixit mihi Pater, sic loquor; et Pater qui in me manet, ipse facit opera. Sic etiam supra I. IV, c. 6, n. 68.

^f Paris. quædam edit., arbitrio ejus: rectius aliorum ac mss. arbitria ejus, id est voluntatem et præcepta ejus.

142. Omne opus suum adducet Deus in iudicium A (Ecc. xii, 14), sed Dei Filius non adducitur in iudicium; quia ipse iudicat: non ergo creatura Dei Filius.

143. Postremo ut unitatem intelligas, de vtilibus dicens Salvator: *Nullus, inquit, rapit eas de manu mea. Pater quod dedit mihi, mihius omnibus est, et nemo potest rapere de manu Patris mei. Ego et Pater unus sumus* (Joan. i, 29, 30).

144. Sic vivificat Filius, ut Pater: *Sicut enim Pater suscitavit mortuos et vivificavit; sic et Filius quos vult, vivificat* (Joan. v, 21). Sic suscitavit Filius, ut Pater: sic conservat Filius, ut Pater. Qui non impar est gratia, quomodo impar est potestate? Sic etiam non perdit Filius, ut Pater. Et ideo ne quis vel duos deos crederet, vel discretionem potestatis induceret, unum se esse eum Patre dixit. Id quemadmodum potest B dicere creatura? Non ergo creatura Dei Filius est.

145. Non idem est regnare et servire: Christus autem et rex est et filius regis: non ergo servus est Dei Filius. Omnis autem creatura servit; sed non servit Dei Filius, qui ex servis filios Dei facit: non ergo creatura Dei Filius.

CAPUT XII.

Superiora confirmat ex parabola divitis ad querendum sibi regnum proficiscentis; ostenditque eum regnum tradat Patri Filius, ad contumeliam non accipientium, si omnia huic subicere Pater dicatur. Nos hic esse Christi regnum, et in Christi regno; futuros aliquando in regno Dei, ubi regnat ex cetero tota Trinitas.

146. Divine itaque illam parabolam induxit divitis, C qui in regionem longinquam profectus est accipere regnum et reverti (Luc. xix, 12), se ipsum secundum substantiam divinitatis incorporationisque describens. Ipse enim dives secundum plenitudinem divinitatis, qui pro nobis pauper factus est, cum dives esset et rex aeternus, et aeterno rege progenitus: peregre profectus secundum corporis susceptionem; quia vias hominis tamquam iter ingressus alienum, venit in hunc mundum, ut regnum sibi pararet ex nobis.

147. Venit ergo Jesus in hanc terram regnum accipere de nobis, quibus ait: *Regnum Dei intra vos est* (Luc. xvii, 21). Hoc est regnum quod Christus accepit, hoc est, quod Patri tradidit. Nam quomodo regnum accepit, qui erat rex sempiternus? *Venit ergo Filius hominis accipere regnum, et reverti.* Noluerunt eum suscipere Judaei, de quibus ait: *Illi qui noluerunt me regnare super se, adducite et interficite eos* (Luc. xix, 27).

^a Ita vel. edit. ac plures mss. nisi quod eadem edit. nec pauci mss. habent hic et supra; *sicut Filius hominis*: ubi nos ex potioribus restituimus, *si ut Filius*; et quidam virgulam praesigunt verbo *tradit*, quam alii post *tradit ergo* rejiciunt; denique sententiam edit. claudunt verbo *agnosceret*, ubi *agnoscit* habetur in dictis mss. Tres autem alii cod., *quod accepit sicut Filius hominis. Tradit ergo et Dei Filius. Homini susceptionem... agnosce.* Neque vero ab his dissidet edit. Rom. nisi quod ita distinguit, *quod accepit*: *sicut Filius hominis ergo tradit et Dei Filius. Homini vero susceptionem utique... agnosce.*

143. Sequamur Scripturarum ordinem. Ille qui venit, regnum Deo Patri tradet: et eum tradiderit regnum, tunc et ipse subjectus erit ei, qui sibi subjectus omnia; ut sit Deus omnia et in omnibus (I Cor. xv, 24, 28). Si ut Filius hominis regnum accepit Dei Filius; ut Filius utique hominis etiam 577 traditurus est, ^a quod accepit: si ut Filius hominis tradit, ergo et ut Filius hominis subjectionem, utique per conditionem carnis, non per majestatem divinitatis, agnoscit:

149: Et tu ad contumeliam objicis, quod ei subjecit omnia Deus; cum audias quod regnum Filius hominis Deo tradat; et ut in superioribus diximus libris, legeris: *Nemo venit ad me, nisi Pater traxerit eum, et ego resuscitabo eum in novissimo die* (lib. ii, cap. 4)? Si litteram sequamur, vide magis atque adverte unitatem horribilitatis: et Pater subjecit Filio, et Filius Patri tradit. Dic quid sit amplius trahere, an resuscitare? Nonne secundum morem hominum ministerium trahentis, potestas est suscitantis? Sed et Filius ad Patrem trahit, et Pater ad Filium trahit: et Filius suscitavit, et Pater suscitavit. Facessant saepelegae commenta discretioris, ubi unitas potestatis est.

150. ^b Tradat igitur Patri regnum suum Filius? Non deperit Christo regnum quod tradit, sed proficit. Nos sumus regnum, quia nobis dictum est: *Regnum Dei intra vos est* (Luc. xvii, 21). Et sumus regnum Christi ante, postea Patris; quia scriptum est: *Nemo venit ad Patrem, nisi per me* (Joan. xiv, 6). ^c Cum in via sum, Christi sum; cum pervenero, Patris sum: sed ubique per Christum, et ubique sub Christo.

151. Bonum est in regno Christi esse, ut Christus nobiscum sit, sicut ipse ait: *Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem mundi* (Matth. xxviii, 20). Sed melius est esse cum Christo: *Dissolvi enim et cum Christo esse multo melius* (Phil. i, 23). ^d Cum in hoc mundo sub peccato sumus, Christus nobiscum est; ut per unius obedientiam iusti constituentur multi (Rom. v, 19). Et si peccatum hujus mundi evaserit, incipiam esse cum Christo. Denique ait: *Veniam iterum, et assumam vos ad me* (Joan. xiv, 3); et infra: *Volo ut ubi ego sum, et isti sint mecum* (Joan. xvii, 24).

152. Ergo nunc sub regno Christi sumus, ^e dum in corpore versamur, et nondum forma exuimur servi, quam ille cum se exinanivisset, accepit: cum vero gloriam ejus viderimus, quam habuit priusquam mundus esset, erimus in regno Dei, in quo patriar-

^b Rom. edit. cum paucis mss., *Tradit igitur... Nec deperit.* etc. Mellius autem vel. edit. cum mss. multo pluribus, *Tradat*, etc. Iterum vero ubi omnes edit. ac plures mss., *cum in via sum*; in aliis quibusdam mss. legitur, *cum in vita sum*.

^c Mss. aliquot, *Dum in vita sum*.

^d Omnes edit., *cum in hoc... simus*; post quae notato puncto, ea verba superiori sententiae subnectunt: mss. vero exhibent eam lectionem quae est in textu.

^e Mss. aliquot, *dum in opere versamur et facto, dum formam sequimur servi.* Non satis apte.

chæ sunt et prophetæ, de quibus scriptum est : *Cum videritis Abraham, Isaac et Jacob, et omnes prophetas in regno Dei (Luc. xiii, 28)*; ut jam pleniore Dei cognitione potiamur.

153. Sed in Filii regno et Pater regnat, et in regno Patris Filius regnat, quia Pater in Filio, et in Patre Filius : et in quo habitat Filius, habitat et Pater; et in quo habitat Pater, habitat et Filius, sicut ipse ait : *Ego et Pater ad eum veniemus, et apud eum mansionem faciemus (Joan. xiv, 25)*. Ergo sicut una domus, ita et unum regnum. Eousque autem unum Patris et Filii regnum est, ut quod Filius tradit, Pater accipit, et quod Pater accipiat, Filius non amittat. Ergo in uno regno unitas potestatis est. Nemo igitur

578 divinitatem inter Patrem Filiumque secernat.

CAPUT XIII.

Quæ Christi subjectio sit, quæsiturus, ubi subjectiones varias proposuit ac rejectit, Apostolicum textum percurrit; unde impiam explodit hæreticorum hac de re opinionem. Subjectionem quæ futura significatur, divinitatis esse non posse; cum inter Patrem et Filium voluntatis summa semper fuerit concordia. Etiam eidem Filio secundum divinitatem vere omnia subjecta esse, at nondum subjecta hoc sensu dici, quod ejus mandatis non pareant omnes homines : qui postquam illis fuerint subditi, tum Christus in his subjicietur, et Patris opus perfectum erit.

154. [*Alias cap. VI.*] Quod si Patri et Filio unum Dei nomen et jus est, cum Deus verus, et rex sempiternus sit etiam Dei Filius; non utique secundum divinitatem subjectus est Dei Filius. Subjectum itaque, Imperator auguste, quemadmodum debeamus accipere, consideremus.

155. Quomodo enim subjectus Dei Filius? Ut creatura vanitati? Sed impium est de divinitatis substantia tale aliquid æstimare.

156. An quemadmodum creatura omnis Dei Filio, quia æque scriptum est : *Omnia subjecti sub pedibus ejus (Psal. viii, 8)*? Sed non Christus sibi ipse subjectus est.

157. An quemadmodum mulier viro, sicut legimus : *Mulieres viris suis subjectæ sint (Ephes. v, 22)*; et alibi : *Mulier in silentio discat cum omni subjectione (I Tim. ii, 11)*? Sed sacrilegum est vel Patri virum, vel Dei Filio mulierem comparare.

158. An quemadmodum Petrus dixit : *Subjecti estote omni a humanæ creaturæ (I Petr. ii, 13)*? Nec sic utique Christus.

159. Vel quemadmodum Paulus scripsit : *Deo et Patri subjecti invicem in timore Christi (Ephes. v, 21)*? Sed neque in suo, neque in alterius Christi timore

^a Sic omnes edit.; at e contrario mss. prope ad unum, *omni humanæ ordinationi*.

^b Nonnulli mss., *obreptione præscriptum*.

^c Quidam mss., *subjectio, ut resolvatur in Patrem Deus. Verbum ergo; nonnulli etiam, ... in Patre. Deus ergo Verbum*: commodius alii, et omnes edit. ut in textu. Cæterum quæ hic referuntur de Sabelliana refusione Verbi in Patrem non absurdam viam nobis suppeditant Epiphaniæ atque Augustini inter se conciliandorum. Diximus enim supra lib. ii, cap. 9, priorem ab alio reprehensum fuisse, quod a Sabellianis Patrem negari passum asseveravit, cum scilicet Patrem, Filium ac Spiritum sanctum in unam

A subjectus est Filius, quia unus est Christus. Quorum verborum vim considerate, quia Patri subjecti sumus, dum etiam Christum veremur.

160. Quomodo ergo subjectum intelligimus? Totum Apostolicum caput recenseamus; ut nihil videatur fraude subtractum, aut obreptione præstricium: *Si in hac inquit, vita tantum in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus. Si autem Christus resurrexit a mortuis primitiæ dormientium (I Cor. xv, 19, 20)? Videtis quoniam de resurrectione Christi tractata est disputatio.*

161. *Quoniam sicut per unum hominem, inquit, mors, et per hominem resurrectio mortuorum. Sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur. Unusquisque autem in suo ordine, primitiæ Christus : deinde hi qui sunt Christi, qui in adventum ejus crediderunt. Deinde finis, cum tradiderit regnum Deo et Patri, cum evacaverit omnem principatum, et potestatem et virtutem. 579 Oportet enim illum regnare, donec ponat omnes inimicos sub pedibus ejus. Novissime autem inimica destruetur mors; omnia enim subjecti sub pedibus ejus. Cum autem dicat : Omnia subjecta sunt ei, sine dubio præter eum qui subjecti ei omnia. Cum autem subjecta illi fuerint omnia, tunc et ipse Filius subjectus erit illi, qui sibi subjecti omnia; ut sit Deus omnia in omnibus (I Cor. xv, 20-28). Quod etiam ad Hebræos idem Apostolus dixit : Nunc autem nondum videmus omnia illi esse subjecta (Hebr. ii, 8). Accepimus Apostolicæ seriem lectionis.*

162. Quomodo igitur subjectum dicimus? Sabelliani et Marcionitæ dicunt quod hæc futura sit Christi ad Deum Patrem ^c subjectio, ut in Patrem Filius refundatur. Si ergo ea erit Verbi subjectio, ut resolvatur in Patrem Deus Verbum : ergo et quæcumque Patri Filioque subjecta sunt, in Patrem et Filium solventur; ut sit Deus omnia et in omnibus creaturis. Sed absurdum est dicere: non igitur per refusionem subjectio. Alia sunt enim quæ subjiciuntur, et utique quæ creata sunt: et alius, cui fit illa subjectio. Conticescant itaque sævæ refusionis interpretes.

163. Atque utinam et illi tacerent, qui quoniam resolvable Dei Verbum, Deique sapientiam probare non possunt, infirmitatem divinitati subjectiois ascribunt, dicentes quia scriptum est : *Cum autem D subjecta illi fuerint omnia, tunc et ipse Filius subjectus erit illi (I Cor. xv, 28).*

164. Videmus igitur quia nondum subjectum, sed subjiciendum esse Scriptura commemorat: ergo personam isti confunderent. Attamen credibile est illos, quod sæpe usu venit cunctis hæreticis, in opinione responsisque suis titubasse; atque ut Patri passionum eluerent appellationem, aliquando professos Verbum quidem ante incarnationem cum Patre idem existisse, per incarnationem vero emanasse ex Patre, in quem consummata demum passione fuerit resolutum. Id sane non solum cum hoc Ambrosiano loco, sed etiam cum alio lib. ii, de Spiritu sancto cap. 7, pulchre concinit; potuitque fieri, ut Augustinus, cum argueret Epiphanium, ad hanc Sabellianorum forte paucorum obscurtiorumque cavillationem animum non adverteret.

nunc non est subjectus Deo Patri Filius. In quo igitur Filium subjectum fore dicitis? Si in divinitate; nec inobediens est, quia non est a Patre discors: nec subjectus, quia non est servus, sed unicus proprio Patri Filius. Denique cum cælum crearet, terram conderet, et potestatem exercebat et charitatem. Nulla igitur servilis in Christi divinitate subjectio. Si autem nulla subjectio, voluntas libera est.

165. Quod si eam subjectionem putant Filii, quia cum ejus voluntate omnia faciat Pater, discant hoc ipsum esse individuae potestatis argumentum; quia unitas voluntatis est, quæ non cœpit ex tempore, sed erat semper. Ubi autem unitas perpetua voluntatis, non utique temporalis subjectionis infirmitas. Si enim per naturam subjiceretur, semper subjectus maneret: cum vero subjiciendus dicitur in tempore, dispensationis ergo susceptæ, non perpetuæ infirmitatis erit illa subjectio; maxime cum sempiterna Dei virtus non possit statum mutare pro tempore, nec Deo Patri ex tempore jus potestatis accidere. Nam si Filius aliquando mutabitur, ut secundum divinitatem subjiciatur: ergo et Deus Pater, si **580** aliquando plus poterit, ut subjectum secundum divinitatem habeat Filium, nunc interim minus posse secundum interpretationem vestram necesse est aestimetur.

166. Quid autem culpæ commisit Filius, ut postea secundum divinitatem subjici posse credatur? Numquid ^a secundum carnem ad dexteram Patris sedere præripuit, et, invito Patre, sibi prærogativam Paterni solii vindicavit? Sed ipse ait: *Omnia quæ placita sunt ei, facio semper* (Joan. viii, 29). Ergo si in omnibus Patri complacet Filius, cur subjicietur qui ante subjectus non erat?

167. Videamus itaque ne non divinitatis illa, sed nostra fiat in Christi timore subjectio, plena gratiæ, et plena mysterii. Itaque rursus Apostolica verba pendamus. *Cum autem subjecta*, inquit, *illi fuerint omnia, tunc et ipse subjectus erit ei, qui sibi subjecit omnia, ut sit Deus omnia et in omnibus*. Ergo quid dicitis? Nunc subjecta non sunt ei omnia? non subjecti sanctorum chori? non Angeli, qui in terris posito ministrabant (Matth. iv, 11)? non Archangeli, qui etiam ad Mariam adventus Dominici prænantii mittebantur (Luc. i, 26)? non omnis militia cœlestis? non Cherubim et Seraphim, non Throni et Dominationes et Potestates, quæ venerantur et laudant?

168. Quomodo ergo subjecta erunt? Sic utique quemadmodum ipse Dominus dixit: *Tollite jugum meum super vos* (Matth. xi, 29); non enim indomiti jugum portant, sed humiles atque mansueti. ^b Hæc est plane nec ipsis hominibus vilis, sed gloriosa subjectio; *ut in nomine Jesu omne genu curvetur cœlestium, et terrestrium, et infernorum: et omnis lingua*

^a Omnes edit., *secundum divinitatem*; omnes mss., *secundum carnem*. Consequenter autem Rom. edit. cum paucis mss., *ut invito Patre..... vindicaret, ubi cæteræ ac plures mss. ut in textu.*

^b Ita mss. plures et potiores, nisi quod pro *plane*, in nonnullis legitur *plena*: reliqui vero et edit. omnes

confiteatur, quia Dominus Jesus in gloria est Dei Patris (Philip. ii, 10, 11). Ideo autem ante subjecta non erant omnia, quia nondum receperant sapientiam Dei, ^c nondum habile jugum Verbi mentis quadam cervice portabant. *Quotquot autem, sicut scriptum est, receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri* (Joan. i, 11).

169. Dicit aliquis: Ergo jam subjectus est Christus; quia plurimi crediderunt? Minime; quia non in paucis est Christi subjectio, sed in omnibus. Sicut enim si in me concupiscat adhuc caro adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem, non videor esse subjectus, etsi ex parte sim subditus: ita quia omnis Ecclesia unum corpus est Christi, quamdiu genus dissentit humanum, Christum dividimus. Nondum ergo subjectus est Christus, cujus non sunt adhuc membra subjecta. Cum autem fuerimus non multa membra, sed unus spiritus: tunc et ipse subjectus erit; ut per ipsius subjectionem *sit Deus omnia et in omnibus*.

170. Sicut autem nondum subjectus est Christus, ita nondum perfectum est opus Patris; quia dixit Filius Dei: *Meus cibus est ut faciam voluntatem Patris mei qui me misit, et perficiam opus ejus*. Quid igitur quæstionis est, quia in me erit Filii subjectio, in quo imperfectum est opus Patris; quia non sum ipse perfectus? Ergo qui imperfectum opus facio Patris, ipse Filium facio esse subjectum? Sed non est injuria ista, sed gratia; quia in eo quod subjici-mur, noster utique, non divinitatis est profectus; ut subjiciamur Legi, subjiciamur gratiæ. Quoniam ante, sicut ipse dixit Apostolus, sapientia carnis inimica erat in Deum; *Legi enim non erat subdita* (Rom. viii, 7): nunc autem jam per Christi est subdita passionem.

CAPUT XIV.

Prosequitur cœptam difficultatem, et Christum non nisi secundum carnem subjectum docet: sed ipsum dum carne subjiceretur, præbuisse tamen signa divinitatis. Repugnare ut secundum hanc subjiciatur: humanitatem vero quam adoptavit, ita in nobis subditam esse, quo pacto in eadem ejus humanitate exaltatur et nostra. Denique quando futura sit eadem illa Christi subjectio, explicatur.

171. Et tamen ne quis calumniatur, videte quid divinitus inspirans Scriptura præcaverit; ostendit enim nobis in quo subjectus erit Deo Christus, dum docet in quo sibi universa subjecerit. Ideoque dicit: *Nunc autem non videmus omnia ei subjecta* (Hebr. ii, 8). Nam paulo minus quam Angelos minoratum vidimus Jesum propter passionem mortis. Ostendit itaque minorem factum in carnis susceptione. Quid igitur impedit quin etiam subjectionem in carnis suscep-

præ se ferunt, *Nec est plane angelis, nec ipsis hominibus, etc.*

^c Nonnulli mss., *non domabili jugo Verbi, etc.*; minime male, si *domabili* cum *cervice*, non autem cum *jugo* construat.

tionem significet, per quam subjiciet sibi omnia, dum A in ipsa Patri Deo est ipse subjectus?

172. Consideremus itaque ejus subjectionem: *Pater*, inquit, *meus*, si vis, *transfer calicem hunc a me: verum non mea voluntate, sed tua fiat* (Luc. xxii, 42). Ergo secundum humanæ naturæ assumptionem erit illa subjectio; quia sicut legimus: *Specie inventus ut homo, humiliavit semetipsum, factus obediens usque ad mortem* (Phil. ii, 8): subjectio utique obedientiæ est, obedientia mortis, mors assumptionis humanæ; assumptionis ergo humanæ erit illa subjectio. Nequaquam igitur divinitatis infirmitas, sed dispensatio ista pietatis est.

173. Vide quam non timeam eorum propositiones. Illi obijciunt subjiciendum Patri Deo, ego lego Maritæ subditum matri; quia scriptum est de Joseph et Maria: *Et erat subditus illis* (Luc. ii, 51). Aut si hoc putant, dicant quia hominibus erat subjecta divinitas.

174. Non igitur præjudicet quia subjectus dicitur, cui non præjudicat, quia servus legitur, quia crucifixus asseritur, mortuus prædicatur. Qui cum moretur, vivebat; cum subiceretur, regnabat: cum sepeliretur, resuscitabat; ac subjectum se potestati præbebat humanæ, alias se Dominum majestatis declarabat æternæ. Erat sub iudice, et ad dexteram Dei solium sibi iudex perpetuus vindicabat. Scriptum est denique: *A modo videbitis Filium hominis sedentem ad dexteram virtutis Dei, et venientem in nubibus cæli* (Matth. xxvi, 64). Vapulabat a Judæis, imperabat angelis: natus **582** ex Maria sub Lege erat, ante Abraham supra Legem erat (Galat. iv, 4). In cruce venerandus natura: denique sol refugit, terra contremuit, conticuerunt angeli (Matth. xxvii, 51). Cujus igitur passionem elementa videre timuerunt, hujus generationem videre potuerunt? Et in quo subjectionem corporis non tulerunt, in eo subjectionem naturæ venerabilis sustinebunt?

175. Sed cum unius nature sint Pater et Filius et Spiritus sanctus, utique non erit Pater sibi ipse subjectus. Et ideo non erit in eo subjectus Filius, in quo cum Patre unum est; ne per unitatem divinitatis videatur et Pater Filio esse subjectus. Ergo sicut in illa cruce non divinitatis plenitudo, sed nostra fragilitas erat subdita: ita etiam postea subjectus erit Filius Patri, in nostræ utique participatione naturæ; ut, subjectis carnis illecebris, ^a non divitiæ sint cordi, non ambitio, non voluptas: sed omnia nobis Deus sit, si per omnia quantum capere possumus, ad ejus imaginem, similitudinemque vivamus.

176. Ad communitatem igitur beneficium transivit a specie; quia in sua carne naturam totius humanæ carnis edomuit. Et ideo juxta Apostolum: *Sicut portavimus imaginem hujus terreni, portemus et imaginem hujus cælestis* (I Cor. xv, 49). Quod utique nisi per interiorum hominum non potest evenire. Deponentes igitur universa, hoc est, illa quæ legi-

^a Omnes edit. cum quo altero miss., non cupiditas dominetur cordi; alii miss. multo phores ac probiores, ut in textu.

mus: *iram, animositatem, blasphemiam, turpiloquium* (Coloss. iii, 8); et sicut infra dictum est: *Exspoliantes nos veterem hominem cum actibus suis, induamus novum, qui renovatur in agnitionem, secundum imaginem ejus, qui creavit eum* (Ibid., 9, 10).

177. Et ut scires, quia cum dicit: *Ut sit Deus omnia et in omnibus*, a Deo Patre non separet et Christum, ipse ad Colossenses dicit: *Ubi non masculus, inquit, et femina, Judæus et Græcus, Barbarus et Scythia, servus et liber: sed omnia et in omnibus Christus* (Coloss. iii, 11). Ergo etiam ad Corinthios dicens: *Ut sit Deus omnia et in omnibus* (I Cor. xv, 28), et unitatem et æqualitatem cum Deo Patre complexus est Christi; quia nec a Patre Filium separatur. Et similiter sicut Pater omnia et in omnibus, ita omnia in omnibus etiam Christus operatur. Si ergo Christus quoque in omnibus omnia operatur (I Cor. xii, 6), non utique in divinitatis majestate subjectus est, sed in nobis. Quomodo autem subjectus est in nobis, nisi eo modo quo minor angelis factus est, in corporis scilicet sacramento? In eo enim nondum subjecta ei omnia videbantur, quæ creatori suo a principio sui utique serviebant.

178. Quod si quæsieris quemadmodum sit subjectus in nobis, ipse ostendit dicens: *In carcere eram, et venistis ad me: infirmus eram, et visitastis me. Quod enim uni horum minimorum fecistis, mihi fecistis* (Matth. xxv, 36 et seq.). Infirmum audis, et non moveris: subjectum audis, et non moveris; cum in eo infirmus, in quo subjectus, in quo peccatum atque maledictum pro nobis factus est.

179. Sicut igitur non propter se, sed propter nos peccatum atque maledictum factus est: ita non pro se, sed pro nobis erit subjectus in nobis, non in natura subjectus æternæ, neque **583** in natura maledictus æternæ: *Maledictus enim omnis qui pendet in ligno* (Galat. iii, 13). Maledictus, quia nostra maledicta suscepit: subjectus quoque, quia subjectionem nostram ipse suscepit, sed in servilis formæ assumptione, non in Dei majestate; ut dum ille nostræ fragilitatis se præberet in carne consortem, nos in virtute sua divinæ faceret consortes naturæ (II Petr. i, 4). Non quo aut hoc nobis cum superna Christi generatione naturale consortium, aut divinitatis in Christo sit illa subjectio: sed sicut in illo per carnem illam, quæ est pignus nostræ salutis, sedere nos in cælestibus Apostolus dixit (Ephes. ii, 6), utique non sedentes; sic et ille per nostræ assumptionem naturæ dicitur subjectus in nobis.

180. Quis enim tam demens qui putet, ut supra diximus (Cap. 5 et seq.), quod ad dexteram Dei Patris sedes sibi venerabilis ^b debeat; cum licet etiam secundum carnem Christo ea a Patre, generationis tamen supernæ et æqualis potentie deferatur? Angeli adorant, et tu tibi præsumptione sacrilega solium Dei sternis?

^b Ita miss. magno consensu: edit. vero, non debeat, cum scilicet etiam, etc.

181. Scriptum est, ^a iniquis, quia *cum mortui essemus peccatis, convivificavit nos in Christo, cujus gratia estis salvi facti; et simul suscitavit, simulque fecit sedere in cœlestibus, in Christo Jesu (Ephes. II, 5, 6)*. Agnosco scriptum: sed non ut homines sedere ad dexteram sibi patiatur Deus, sed ut in Christo sedere; quia ipse est omnium fundamentum, et ipse est caput Ecclesiæ (Ephes. v, 23), in quo communis secundum carnem natura prærogativam sedis cœlestis emeruit: in Christo enim Deo caro, in carne autem humani natura generis omnium hominum particeps honoratur.

182. Sicut nos ergo in illo sedemus ^b per corporeæ communitatem naturæ, ita et ille qui per susceptionem nostræ carnis maledictum pro nobis factus est; cum maledictum utique in benedictum ^B Filium Dei non cadat: ita, inquam, et ille per obedientiam omnium erit subjectus in nobis; cum Gentilis crediderit, cum Judæus agnoverit, quem crucifixit; cum Manichæus adoraverit, quem in carne venisse non credidit; cum Arianus omnipotentem confessus fuerit, quem negavit; cum postremo in omnibus fuerit sapientia Dei, justitia, pax, charitas, resurrectio. Per sua igitur opera Christus et genera diversa virtutum erit in nobis Patri subditus; cum vitiis abdicatis, et feriente delicto, unus in omnibus Deo cœperit in uno sensu populorum omnium spiritus adherere, tunc erit Deus omnia et in omnibus (I Cor. xv, 28).

CAPUT XV.

Superius disputata strictim resumit, ex unitate divine potestatis in Patre ac Filio quæcumque de Filii subjectione dicantur, ad solam referenda humanitatem scite colligens: quod præterea ex charitate, quæ eadem utriusque est, confirmat.

183. Conclusionem igitur totius absolutionis breviter colligamus. Unitas potestatis opinionem injuriosæ subjectionis excludit: evacuatio **584** potestatum, et victoria de morte quæsita, triumphatoris utique non minuit potestatem: subjectionem operatur obedientia, obedientiam Christus assumpsit, obedientia usque ad crucem, crux ad salutem. Ergo ubi opus, ibi et auctor est operis. Cum igitur omnia Christo subjecta fuerint per obedientiam Christi, ut in nomine ejus omnes genu flectant, tunc erit ipse omnia in omnibus; nunc enim, quia non omnes credunt, non videntur omnes esse subjecti. Cum omnes ergo crediderint, et Dei fecerint voluntatem, erit omnia et in omnibus Christus: cum Christus fuerit omnia et in omnibus, erit omnia et in omnibus Deus; quia Pater manet semper in Filio. Quomodo ergo infirmitatis arguitur, qui redemit infirmos?

184. Ac ne forte et illud ad infirmitatem Filii re-

^a Omnes edit., inquit, quod cum mortui essetis peccatis, convivificavit vos; omnes mss., iniquis, quia, etc.

^b Vet. edit., per corporeæ commune naturæ; Rom.,

Aferas, quod scriptum est quia subjecti ei Deus omnia; discite quod omnia sibi etiam ipse subjecerit; scriptum est enim: *Nostra autem conversatio in cœlis est; unde et Salvatorem expectamus Dominum Jesum, qui transfigurabit corpus humilitatis nostræ, conforme ut fiat corpori gloriæ suæ secundum operationem, quo possit etiam subicere sibi omnia (Phil. III, 20, 21)*. Didicisti ergo quod omnia possit sibi ipse subicere, secundum operationem utique divinitatis.

185. Discite nunc quoniam secundum carnem omnia subjecta accipiat, sicut scriptum est: *Qui operatus est in Christo, suavitans eum a mortuis, et constituens eum ad dexteram suam in cœlestibus, supra omnem principatum, et potestatem, et virtutem, et dominationem, et omne nomen quod nominatur non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro; et omnia subjecit sub pedibus ejus (Ephes. v, 20, 21)*. Secundum carnem igitur ei omnia subjecta tradentur, secundum quam et a mortuis suscitatus est, et secundum animam humanam ac rationabilem subjectionem.

186. ^c Divine plerique interpretantur quod scriptum est: *Nonne Deo subjecta erit anima mea (Psal. Lxi, 4)*? animam dixit, non divinitatem; animam, non majestatem. Et ut sciremus quod Dominus per Prophetam de susceptione naturæ est locutus humanæ, addidit: *Usquequo adjicietis super hominem (Ibid., 3)*? secundum illud quod ait in Evangelio: *Quid me queritis interficere hominem (Joan. VIII, 40)*? Et addidit: *Verumtamen pretium meum voluerunt repellere, cucurrerunt in siti, ore suo benedicebant, et corde suo maledicebant (Ps. Lxi, 4)*. Judæi enim, reportante Juda pretium, recipere noluerunt (Matth. xxvii, 6), currentes in siti amentia; quia spiritalis potus gratiam recusarunt.

187. Hæc est pia subjectionis interpretatio. Etenim cum Dominicæ passionis hoc munus sit, utique in quo passus est, in hoc erit subjectus in nobis. Querimus qua causa? Ut neque angeli, neque virtutes, neque altitudo, neque profundum, neque præsentia, neque futura, neque creatura alia separare nos possit a charitate Dei, quæ est in Christo Jesu (Rom. viii, 38, 39). Videmus itaque ex his quæ diximus, nullam exceptam esse creaturam: sed istis, quas supra dixit, omnem, si quæ est, annumeratam esse.

585 188. Simul etiam illud est considerandum, quod cum in superioribus dixerit: *Quis nos separat a charitate Christi?* subter posuit: *Neque mors, neque vita, nec alia creatura separare nos poterit a charitate Dei, quæ est in Christo Jesu (Ibid., 35)*. Videmus ergo eandem charitatem Dei esse, quæ Christi est. Denique non otiose posuit charitatem Dei, quæ est in Christo Jesu; ne separatam Dei et Christi intelligeres charitatem. Nihil autem est quod charitas

.... communionem naturæ; mss. aliquot, per corpus commune naturæ; reliqui nobiscum faciunt.

^c Nonnulli mss., Domini jure plerique.

dividat, nihil quod divinitas sempiterna non possit, nihil quod lateat veritatem, fallat justitiam, prætereat sapientiam.

CAPUT XVI.

Arianos a Spiritu sancto per David condemnatos, quippe qui scientiæ Christi derogare audeant. Locum ab illis ad hoc citatum suspitione corruptionis minime carere; sed ut maxime careat, distinguendam esse vocem Filius; Christo enim ut Dei Filio scientiam deesse non posse, cum sit sapientia: nec partis ullius cognitionem, cum omnia creavit. Eum qui sæcula fecerit, futurum non posse non cognoscere, et multo minus diem iudicii. Sive quid magnum sit ea cognitio, sive quid parvum, eam Filio non negandam; immo neque etiam Spiritui sancto. Denum his addit varia signa, quibus hæc scientia inesse Christo colligi potest.

189. [Alias cap. VII.] Unde execrabiles eos qui ista commemorant, et a Spiritu sancto esse damnatos scire debemus. Quos enim alios, nisi specialiter Arianos Propheta condemnat, qui dicunt quod Dei Filius nesciat tempora et annos? Non enim est aliquid quod ignoret Deus: est autem Deus Christus, et altissimus Christus; ipse est enim super omnia Deus.

190. Videte quemadmodum sanctus David hujusmodi homines qui Dei Filio scientiam derogent, perhorrescat; sic enim habes: *In laboribus hominum non sunt, et cum hominibus non flagellabuntur; ideo obtinuit eos superbia eorum; cooperti sunt iniquitate et impietate sua: prodiit quasi ex adipe iniquitas eorum, pertransierunt in dispositionem cordis (Psal. lxxii, 5 et seq.).* Utique eos condemnat qui ex dispositione cordis æstimanda quæ divina sunt, arbitrantur: nam Deus nec dispositioni est ^a subjectus, nec ordini; quando etiam ipsa quæ sunt in usu hominum, et ^b successione generis humani, non semper aliqua solemnibus dispositione rationis, sed plerumque secretis latentibusque decursa mysteriis, evenire cernamus.

191. *Cogitaverunt, inquit, et locuti sunt nequitiam, iniquitatem in Excelsum locuti sunt, posuerunt in cælum os suum (Ibid., 8).* Videmus itaque quod impii sacrilegii reos damnet, qui ex similitudine **586** humanæ naturæ, dispositionem sibi arrogant cœlestis arcani.

192. Et dixerunt: *Quomodo scivit Deus? et si est scientia omnis in Altissimo (Ibid., 11)?* Nonne hæc

^a Mss. nonnulli, *subjectus, nec cordi.*

^b Ita vet. edit. ac plures mss.; at Rom. edit. cum aliis, *successione fruuntur humana.*

^c Quædam edit., *nisi quæ didicerit.*

^d Hilarius cap. 26 in Matth. *De fine, inquit, temporum curam sollicitudinis nostræ ademit, diem illum dicens nemini esse cognitum, et non solum angelis, sed etiam sibi ignoratum.* At licet ita disserat in Matthæum, hinc tamen minime probatur eum hæc verba, *nec Filius*, legisse apud eundem evangelistam, cum ita ratiocinari potuerit ex aliis istis, *nisi solus Pater*; vel certe alludere ad locum Marci, ubi exhibentur. Verumtamen nec apud hunc eadem legisse videtur Ambrosius; alioqui enim hæreticis expedita fuisset responsio hæc ipsa in Marci Evan-

quotidie perstrepunt Ariani, scientiam omnem in Christo esse non posse? Quia ipse, inquit, dei et horæ se professus est esse ignarum. Nonne dicunt: Quomodo scivit, qui eum non potuisse scire commemorant, nisi quæ audierit, et viderit: et ea quæ spectant ad divinæ unitatem naturæ ad infirmitatem sacrilega interpretatione derivant?

193. Scriptum est, inquit: *De die autem illo et hora nemo scit, neque angeli cœlorum, nec Filius, nisi solus Pater (Marc. xiii, 32).* Primum ^d veteres non habent codices Græci quia nec Filius scit: sed non mirum si et hoc falsarunt, qui Scripturas interpolare divinas. Qua ratione autem videatur adjectum, proditur, dum ad interpretationem tanti sacrilegii derivatur.

B 194. Pone tamen ab evangelistis scriptum. Medium utique nomen est Filii: nam et Filius hominis dicitur; ut secundum ^e imprudenciam assumptionis nostræ diem futuri iudicii nescisse videatur. Quomodo enim nesciret diem Dei Filius, cum in ipso sint thesauri sapientiæ et scientiæ Dei absconditi (Coloss. ii, 5)?

195. Quæro autem utrum ex substantia, an ex accidenti habuerit scientiam; omnis enim scientia aut ex natura, aut ex disciplina est: ex natura suppetit, ut equo currere, pisci natate; hæc enim faciunt antequam discant: ex disciplina rursus suppetit natate homini; nam nisi didicerit, scire non poterit. Cum ergo mutis animantibus suppetat ex natura facere et scire quæ non didicerint, quid censes de Dei Filio, utrum ex institutione, an ex natura habeat scientiam? Si ex institutione: ergo non est natus sapientia, et ex processu cœpit esse perfectus, nec erat semper. Quod si naturalem scientiam habet, utique perfectus in principio erat, perfectus ex Patre processit; et ideo præscientia non eguit futurorum.

C 196. Non ergo nescivit diem; neque enim sapientiæ Dei est ex parte scire, et ex parte nescire. Nam quomodo potest nescire partem, qui fecit omnia; cum minus sit scire, quam facere? Multa enim scimus, quæ facere non possumus: nec eodem modo omnes scimus, sed ex parte cognoscimus. Novit enim ventorum vim, stellarumque cursus aliter rusticus, aliter civitatis incola, aliter gubernator. Etsi non omnes norunt omnia, tamen nosse dicuntur: solus autem plene novit ille, qui fecit omnia. Novit

D gelio exstare. Hieronymus quoque idem quodammodo indicat in eundem vers. 36 cap. xxiv Matth. cum ex eo quod memorata verba non reperiantur in Græcis et maxime in Adamantii et Pierii exemplaribus, argumentum elicit adversus Arium atque Eunomium: quibus utique ut hujus rationis vim eliderent, sufficiebat, si apud Marcum eadem habebantur. Quod autem Erasmus in eundem Matthæi locum autumat has ipsas voces e textu Matthæi sublatas fuisse, cum a Marco ejusdem Matthæi brevitate referantur; is merito reprehenditur a Grotio in eum locum, easdem potius ex Marco in Matthæum a librariis translatas affirmante. Sed ipsum consulere lectori licet.

^e Rom. edit. solè, *imprudenciæ assumptionem nostræ.*

gubernator quota vigilia procedat ^a Arcturus, **587** A quales ortus exploret Orionis; non tamen ^b colligationes Vergiliarum, cæterarumque stellarum aut numerum novit, aut nomina, sicut ille, *Qui numerat multitudinem stellarum, et omnibus his nomina vocat* (Ps. cxlvi, 4) : quem utique non fallit operis sui virtus.

197. Quomodo enim vultis hæc fecisse Dei Filium? Nimquid quasi ^c annulum, qui non sentit quod exprimit? Sed omnia ^d in sapientia Pater fecit (Psal. ciii, 24), id est, omnia per Filium fecit, qui est virtus Dei et sapientia (1 Cor. i, 24) : sapientiæ autem id convenit, ut suorum operum et virtutes norit et causas. Et ideo non potuit creator omnium ignorare quod fecit, nescire quod ipse donavit : novit ergo diem quem fecit.

198. Sed dicis, quia præsentem novit, nescit futurum. Licet inepta sit propositio, tamen ut de Scripturis satisfaciam tibi, discere quia non solum præterita fecit, sed etiam quæ futura sunt, sicut scriptum est : *Qui fecit quæ adventura sunt* (Esai. xlv, 11). Et alibi ait Scriptura : *Per quem et facta sunt sæcula, splendor est gloriæ, et character substantiæ ejus* (Hebr. i, 2, 3). Sæcula enim et præterita et præsentia et futura sunt. Quomodo ergo facta sunt quæ futura sunt; nisi quia operatoria virtus et scientia comprehendit numerum omnium sæculorum? Sicut enim vocat quæ non sunt, tamquam quæ sunt (Rom. iv, 17) : sic et fecit quæ futura sunt, tamquam quæ sint; ^e quia non contingit ut non sint, sed necessario sunt futura, quæ esse præcepit. Ergo qui fecit quæ futura sunt, eo genere quo sunt futura cognovit.

199. Si hoc de sæculis, multo magis de iudicii credendum est die; eo quod cognitionem ejus habeat Dei Filius tamquam a se jam factæ; quia scriptum est : *Dispositione tua ^f permanebit dies* (Psal. cxviii, 91). Nec solum permanet dixit, sed etiam *permanebit*; ut ejus dispositione quæ ventura sunt, gubernentur. Quæ dispositio ergo, non novit? *Qui plantavit aurem, non audit? qui finxit oculum, non considerat* (Psal. cxiii, 9)?

200. Videamus tamen ne quid forte magnum sit, quod creatorem suum potuerit præterire; et tamen eligant utrum quasi magnum aliquid et præstantius putent esse quam cætera : an quasi minimum atque abjectum? Si minimum atque abjectum, non est inju-

ria, ut nostro usu loquar, vilia et exigua nescire; nam cum potentiæ sit scire quæ maxima sunt, despexisse magis videtur degeneris operis vilitatem. Fastidio igitur absolutus est, non potestate fraudatus.

201. Quod si magnum et summum arbitrantur scire iudicii diem, dicant quid Deo Patre majus aut melius sit. Patrem igitur Deum novit, ut ipse ait : *Nemo novit Patrem nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare* (Matth. xi, 27). Patrem, inquam, novit et diem nescit? Sic ergo creditis **588** quia Patrem revelat, et diem non potest revelare?

202. Deinde quia gradus quosdam facitis; ut Patrem Filio, Filium Spiritui præferatis; dicite mihi utrum Spiritus sanctus noverit iudicii diem; nihil enim de eo scriptum est hoc loco. Negatis profecto.

B Quid si doceo quod noverit? Lectum est enim : *Nobis autem revelavit Deus per Spiritum suum; Spiritus enim omnia scrutatur, etiam alta Dei* (1 Cor. ii, 10). Utique quia alta Dei scrutatur, cum Deus noverit iudicii diem, etiam Spiritus novit. Novit enim omnia quæ Deus novit, sicut Apostolus declarat dicens : *Quis enim scit hominum quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est? Sic et quæ Dei sunt, nemo cognovit, nisi Spiritus Dei* (Ibid., 11). Videte igitur, ^g ne aut negando Spiritum sanctum scire, negetis et Patrem scire; quia quæ Dei sunt, cognovit et Dei Spiritus : quæ autem non cognovit Spiritus Dei, utique Dei non sunt : aut confitendo quia Spiritus Dei novit, quod negatis Filium scire, contra vestram assertionem Spiritum Filio præferatis. Verum non C solum sacrilega ista, sed etiam inepta dubitatio.

203. Nunc consideremus quibus modis scientia colligatur, et ostendamus ipsum Filium demonstrasse quod et diem sciret. Quod enim scimus, aut tempore, aut loco, aut signis, aut personis declaramus, aut ordine. Quomodo igitur nescivit iudicii diem, qui et horam iudicii, et locum, et signa expressit et causas.

204. Denique sic habes : *In illa hora qui fuerit in tecto, non descendat tollere vasa de domo sua; et qui in agro, similiter non redeat retro* (Luc. xvii, 31). Eousque igitur futurorum norat periculorum eventus, ut etiam præsidia periclitantibus demonstraret.

205. An poterat Dominus diem ignorare, qui ipse de se dixit quia Filius hominis ^h Dominus est sabbati (Matth. xii, 8)?

^a Arcturus, qui et Bootes et Arctophylax vocatur, constellatio septentrionalis, primum atque ultimum nomen hinc adeptus est, quod retro et quasi ad caudam Ursæ positus sit, quemadmodum etiam Bootes dicitur quod sequi ac regere plaustrum cæleste videatur. Orion a multitudine aquarum nomen obtinuit, quod oriatur hiemali tempore, et pluvias tempestatesque cære existimetur. Postremo Vergiliæ a Latinis idcirco, quod vere ortum suum habeant, fuerunt nominatæ; sicut et a Græcis Pleiades, quod plures simul appareant; unde Ambrosius noster nominat *colligationes*, sive, ut in mss. quibusdam legitur, *collegiationes Vergiliarum*.

^b Pauci mss., *collegiationes Vergiliarum*.

^c Annulum signatorium intellige, qui expressam sui in ceris relinquit imaginem.

^d Mss. aliquot, *in sapientia perfecit, id est, etc.*

^e Colb. unus, *non quia contigerit ut jam sint, sed quia*; minime male.

^f Rom. edit. sola, *permanet dies. Nec solum permanet, sed etiam permanebit* (dixit autem : *Permanet, quia prophetis etiam futura præsto sunt in spiritu*) *ut ejus, etc.* Sed manifestum est hujusmodi interpolatione Ambrosianum corrumpi sententiam, ac S. Doctorem scripsisse, *permanebit dies*; quamvis ipsemet in psal. cxviii communem secutus fuerit lectionem.

^g Ita mss. plures ac probatiores : alii vero et cum eis Gill. ac Rom. edit., *ne negando et Patrem scire. Quæ Dei sunt.... Dei non sunt. Confitendo igitur quæ Spiritus.... Spiritum Filio præferatis*. Minus concinne. Porro apud Amerb. et Eras. lacuna est ab initio hujus num. usque ad locum de quo agimus.

^h Ne cui videatur obscurum quod Ambrosius dicit

206. Locum quo sic etiam alibi designavit, cum a sibi structuras templi ostendentibus discipulis, diceret: *Videte hæc omnia? Amen dico vobis, non relinquetur lapis super lapidem, qui non destruat* (*Matth. xxiv, 2*).

207. De signo quoque interrogatus ab Apostolis respondit: *Videte ne seducamini. Multi enim venient in nomine meo, dicentes quia ego sum Christus* (*Luc. xxi, 8*); et infra: *Terræ motus, inquit, magni erunt per loca singula, et fames, et pestilentia, terroresque de cælo, et signa magna erunt* (*Ibid., 11*). Itaque et personas expressit et signa.

208. Quo autem modo, vel circumdaturus exercitus Jerusalem dicat, vel implenda tempora gentium, et quo ordine, Evangelicæ utique lectionis attestatio reseratur. Scivit ergo omnia.

500 CAPUT XVII.

Quod Christus diem iudicii revelare noluerit, in hoc nostræ utilitati consultum esse. Illud autem Domini sententia declaratur; nec non et Pauli loco plane simili. Urgentibus vero cur ita responderit discipulis ac si nescisset, alii loci quibus Patri eadem tribui videtur ignoratio, opponuntur: ex quibus si ignorantiam impotentiamve in Patre illi admittant, hinc in Filio eandem quæ in Patre substantiam admittendam esse contra ipsos arguit Ambrosius; nisi tamen malint mendacii accusare Filium; cum neque in hunc neque in Patrem cadat fallere, sed memoratis locis utriusque unius designetur.

209. Sed quærimus qua ratione designare momenta noluerit (*Luc. xix, 43*). Si quæramus, non ignorantiam inveniemus esse, sed sapientiam. Nobis enim scire non proderat; ut dum certa futuri iudicii momenta nescimus, semper tamquam in excubiis constituti, et in quadam virtutis specula collocati, peccandi consuetudinem declinemus; ne nos inter vitia dies Domini deprehendat. Non enim prodest scire, sed metuere quod futurum est; scriptum est enim: *Noli alta sapere, sed time* (*Rom. xi, 20*).

216. Nam si diem designasset expresse, uni ætati hominum quæ proxima erat iudicio, videretur disciplinam præscripsisse vivendi; superioris temporis aut justus esset remissior, aut peccator securior. Namque adulter nisi quotidianam pœnam metuat, non potest ab adulterandi cupiditate desinere: nec latro obsessorem saltuum secreta deserere, nisi sciat sibi momentis omnibus imminere supplicium. Plerumque enim quibus incentivum est impunitas, timor tædio est.

211. Ideo ergo dixi quia scire non proderat, immo proderat ignorare; ut ignorantes timeremus, ut observantes emendaremur, sicut ipse dixit: *Estote parati, quia nescitis qua hora Filius hominis venturus est* (*Matth. xxiv, 44*). Namque miles nisi bellum in

iudicii Christo cognitum fuisse exinde probet, quia Dominus est etiam sabbati; advertendum hanc mentem esse Doctoris nostri, Christum scilicet ea quorum fuerit ipse Dominus, ignorare haud quaquam posse: eum autem diei iudicii dominum esse ex eo doceri, quod sit Dominus etiam sabbati, qui dies et aliorum omnium præstantissimus, et resurrectionis,

manibus esse cognoscat, prætereundum non novit in castris.

212. Unde alibi quoque ipse Dominus interrogatus ab apostolis, inquam, qui utique non sicut Arius intelligebant, sed Filium Dei futura scire credebant; nam nisi hoc credidissent, numquam interrogassent: interrogatus ergo quando restitueret regnum Israel, non se nescire dixit, sed ait: *Non est vestrum scire tempora et annos, quæ Pater posuit in sua potestate* (*Act. 1, 7*). Attende quid dixerit: *Non est vestrum scire*. Lege iterum: *Non est vestrum*. Vestrum dixit, non meum; jam enim non secundum perfectionem, sed secundum profectum humani corporis ac nostræ animæ loquebatur. Vestrum ergo dixit, non meum.

213. Quod et Apostolus secutus: *De temporibus autem et momentis, fratres, non habetis, inquit, opus ut vobis scribamus* (*I Thess. v, 1*). Itaque ne Apostolus quidem ipse Christi servus dixit se nescire momenta, sed non opus esse doceri populum 590 qui semper spiritalibus munimentis esse debet armatus; ut virtus Christi in unoquoque prætendat. Cum autem dicit Dominus: *De temporibus quæ Pater posuit in sua potestate*, utique non potest exorsus esse scientiæ paternæ, cujus nequaquam exorsus est potestatis; cum potestas ex sapientia et virtute figuratur, quod utrumque Christus est.

214. Sed quæritis qua causa non ita discipulis negaverit, quasi sciret et nollet dicere: sed neque Angelos, neque Filium scire memoraverit (*Marc. xiii, 32*)? Interrogabo vos et ego, qua causa in Genesi Deus dicat: *Descendam itaque, ut videam secundum clamorem illorum venientem ad me, si consummabuntur: sin autem, ut sciam* (*Gen. xviii, 21*)? Qua causa etiam Scriptura de Domino dicat: *Et descendit Dominus videre civitatem et turrin, quam ædificarent filii hominum* (*Gen. xi, 5*)? Qua causa etiam dicat Propheta in Psalterio: *Dominus respexit super filios hominum, si est intelligens, aut requirens Deum* (*Psal. lii, 3*); quasi et illic si non descenderet Deus, et hic si non prospiceret Dominus, aut opera hominum ignoraret aut merita?

215. Sed etiam in Evangelio habes secundum Lucam, quia Pater dicit: *Quid faciam? Mittam Filium meum dilectissimum, forsitan hunc verebuntur* (*Luc. xx, 13*). Secundum Matthæum, autem, et secundum Marcum habes: *Quoniam misit unicum Filium suum, dicens: Verebuntur Filium meum* (*Matth. xxi, 37; Marc. xii, 6*). In uno libro dicit: *Forsitan verebuntur*, et quasi nesciens dubitat; nam hic sermo dubitantis est: in duobus autem aliis libris: *Verebuntur*, inquit, *Filium meum*; hoc est, confirmat reverentiam deferendam.

216. Sed neque dubitare Dei est, neque falli; dum idem Ambrosius sæpius tradit, figura est. Quæ vero de destruendis Hierosolymis subjiciuntur, spiritaliter intelligenda noscas et lib. x in Lucam, num. 15 et sequentibus.

* Vet. edit., *adulterandi cupiditatem desinere*; Rom.,... *relinquere*: mss. vero ut in contextu.

bitat enim, qui ignorat quod futurum est : fallitur A autem, qui aliud prædixit, et aliud est secutum. Quid autem evidentius, quam quod Scriptura habet aliud Patrem dixisse de Filio, et aliud accidisse eadem Scriptura testatur? Ille dixit : *Verebuntur Filium meum* : Filius autem vapulavit, illusus est, crucifixus est, mortuus est (*Math. xvii, 20 et seq.*) ; multoque illis servis qui prius fuerant destinati, graviora secundum carnem passus est. Fefellit igitur Pater, an ignoravit, vel subvenire non potuit? Sed verus nescit fallere ; scriptum est enim : *Fidelis Deus qui non mentitur* (*Tit. i, 2*). Quomodo autem ignoravit, qui novit omnia (*Dan. xiii, 42*)? Aut quid non potuit, qui omnia potest?

217. Tamen si aut ignoravit, aut non potuit (facilius enim acquiescitis, ut dicatis Patrem ignorasse, B quam consteaminis Filium scisse), videtis quia ex hoc ipso unius substantiæ est Filius cum Patre; si quemadmodum Pater, ita et Filius, ut secundum vestram insipientiam loquar, aut non omnia novit, aut non omnia potest. Non sum enim avarus aut præceps circa Filii laudes, ut plus audeam dicere Filium posse quam Patrem, qui nullam inter Patrem et Filium discretionem facio potestatis.

218. Sed fortasse dicatis, non ita dixisse Patrem, sed de Patre Filium sefelleisse. Jam ergo 591 non solum infirmitatis Filium, sed etiam sacrilegii et mendacii arguitis. Verumtamen si non creditis de Patre Filio, nec de eo credatis; si enim fallere nos voluit, quia dixit dubitasse Patrem, quasi nesciret quod esset futurum : fallere ergo etiam de se nos C voluit, quia futura nescire se dixit; multoque tolerabilius ad pudorem, si ignorantiam ante præterendit, quod de se facit, quam si contrario promissis lusur videatur effectum, quod de Patre prædicavit.

219. Sed neque fallitur Pater, neque fallit Filius : verum ea est in Scripturis consuetudo divinis, sicut et superiora, et multa alia exempla testantur, ut Deus dissimulet se nescire quod novit. Et in hoc ergo unitas divinitatis, et unitas dispositionis in Patre probatur et Filio, si quemadmodum Deus Pater cognita dissimulat, ita Filius etiam in hoc imago Dei, quæ sibi sunt nota dissimulet.

CAPUT XVIII.

Dominici ad apostolos responsi causam allaturus, primo

^a Omnes edit. et pauci mss., *ex hoc ipso quod unius substantiæ est Filius cum Patre, sic quemadmodum, etc.*; reliqui mss. nobiscum faciunt. Et recte quidem; non enim supponebant adversarii Filium cum Patre unius esse substantiæ, ut hinc adversus eos argueret Filium perinde ac Patrem aut non omnia novisse, aut non omnia potuisse; sed a converso exinde quod illi eundem scientiæ ac potentiæ defectum in Patre admittent, quem contendebant esse in Filio, hinc sequi affirmat unam ac eandem utrique inesse substantiam.

^b Quædam edit., *contrario promissus lusur.*

^c Mss. duo, *et unitas dispensationis; unius disputationis.*

^d Omnes edit. ac mss. aliquot. *Non est vestrum scire: cæteri mss., non enim est nostrum scire.* Multo concinuius; est quippe ratio superioris illius, nostrum informat, affectum, ut quasi, etc. Illam porro quo-

illud indulgentiæ Christi acceptum refert, mox alia quorundam ratione proposita, germanam hanc esse profitetur, quod idem Dominus ex humano affectu locutus fuerit. Inde colligit scientiam Patris ac Filii æqualem esse; atque adeo non minorem Patre Filium. Postea ubi textui quo dicitur minor, alium quo æqualis traditur, opposuit; Arianorum de Filio iudicantium temeritatem castigat, et cum illum impie minorem astruerent, ipsum pie lapidem abs se dici ostendit.

220. Edoctum est igitur non ignorasse Dei Filium quæ futura sunt. Quod si fatentur, et ego, ut jam respondeam qua ratione neque angelos, neque Filium, sed Patrem scire memoravit (*Marc. xiii, 32*), solemnem ejus in discipulos charitatem etiam in hoc loco et gratiam recognosco, quod ex frequentia ipsa debet omnibus esse jam cognitum. Mavult enim Dominus nimio in discipulos amore propensus, petentibus his quæ cognitu inutilia iudicaret, videri ignorare quod noverat, quam negare; plusque amat nostram utilitatem instruere, quam suam potentiam demonstrare.

221. Sunt tamen plerique non ita timidiores, ut ego; malo enim alta timere, quam sapere : sunt tamen plerique eo freii, quod scriptum est : *Et Jesus proficiebat ætate et sapientia et gratia apud Deum et homines* (*Luc. ii, 52*), qui dicant confidenter quod secundum divinitatem quidem ea quæ futura sunt, ignorare non potuit, sed secundum nostræ conditionis assumptionem ignorare se quasi Filium hominis ante crucem dixit. Etenim cum Filium dicit, non quasi de alio dicit; nam ipse est et Dominus noster Dei Filius, et Filius Virginis : sed medio verbo nostrum informat affectum, ut quasi hominis filius secundum susceptionem nostræ imprudentiæ, vel profectus, non 592 plene adhuc scisse omnia crederetur; non enim est nostrum scire quæ futura sunt. Eadem igitur videtur ignorare conditione, qua proficit : nam quomodo secundum divinitatem proficit, in quo habitat plenitudo divinitatis (*Coloss. ii, 9*)? Aut quid est quod nesciat Dei Filius qui dicebat : *Quid cogitatis mala in cordibus vestris* (*Math. ix, 4*)? Quomodo nesciat, de quo dicit Scriptura : *Jesus autem norat cogitationes eorum* (*Luc. vi, 8*)?

222. Hæc tamen alii dicant : ego autem ut ad supe-

rumdam opinionem qua Christum tempore suæ missionis secundum naturam humanam de facto nonnulla ignorasse, ac vere scientia profecisse affirmabant, ut in fide quodammodo periculosam, sibi non probari declarat Ambrosius. Quapropter qui eandem vulgo sequuntur heterodoxi, quin sanctum Doctorem hac parte contrarium habeant, negare non possunt. Neque vero timendum fuerit, ne illa dissimulatio quam admittit, videatur conjuncta mendacio. Etenim præterquam quod attemptabat se iis quos alloquebatur, quibus debita non erat ista cognitio; ipsemet ut homo loquebatur, id est, ut præditus anima rationali, cui naturaliter minime competebat futura cognoscere, licet eadem ex Verbi unionem non ignoraret. Quo sensu etiam interpretari possis Athan. Orat. 4 cont. Arian., Hieron. lib. ix de Trinit., Basil. epist. 391, et Gregor. Nazian. Orat. 36, et alios.

riora redeam, qui proposuerim scriptum quia Pater dixit: *Fortasse revereantur Filium meum* (Luc. xx, 13); quod utique ideo arbitrator positum; ut quia de hominibus loquebatur Pater, humano locutus videatur affectu: multo magis arbitrator quia Filius qui cum hominibus conversatus est, et hominem egit, et carnem suscepit, nostrum assumpsit affectum; ut nostra ignoratione nescire se diceret, non quia aliquid ipse nesciret. Nam etsi homo in veritate corporis videbatur; erat tamen vita, erat lux, et virtus exibat de eo, quæ vulnera sauciorum majestatis suæ auctoritate sanabat (Luc. vi, 19).

223. Advertitis ergo quæstionem vobis esse sublatam, cum et Filii dictum ad susceptionem integræ conditionis referatur humanæ, et de Patre ideo scriptum sit, ut vel sic calumniari Filio desinatis.

224. Nihil ergo fuit quod ignoraverit Dei Filius; nihil enim fuit quod ignoraverit Pater. Quod si nihil et Filius ignoravit, ut jam concludamus, dicant in quo eum minorem velint videri. Si minorem generavit Deus Filium, minus contulit; si minus contulit, aut minus voluit, aut minus potuit: sed nec infirmus nec invidus Pater; quia nec voluntas ante Filium, nec potestas: in quo enim minor, qui omnia habet quæ Pater habet (Joan. xvi, 15)? Nam et omnia a Patre jure generationis accepit, et totum Patrem gloria suæ majestatis expressit.

225. Scriptum est, inquiunt: *Quoniam Pater major me est* (Joan. xiv, 28). Sed scriptum est: *Non rapinam arbitratus est se esse æqualem Deo* (Philip. ii, 6). Scriptum est quod propterea volebant illum Judæi occidere, quia Filium se dicebat Dei, æqualem se faciens Deo (Joan. v, 18). Scriptum est: *Ego et Pater unum sumus* (Joan. x, 30). Unum legunt, multa non legunt. Numquid ergo et minor et æqualis per naturam eandem potest esse? Sed aliud ad divinitatem refertur, aliud ad carnem.

226. Minorem dicunt: quæro quis mensus sit, quis tam exaltati cordis, qui velut ante tribunal suum Patrem Deum et Filium constituat; ut de prælatione dijudicet? *Non est exaltatum cor meum, neque in vanum elati sunt oculi mei*, David dicit (Psal. cxxx, 4). Rex David exaltare cor metu in rebus humanis, nos exaltamus adversus divina secreta. Quis igitur judicat de Dei Filio? Throni, Dominationes, Angeli, Potestates? Sed famulantur **593** et serviunt Archangelis, sed ministrant Cherubim et Seraphim, sed laudant. Quis igitur judicat de Dei Filio, cum legerit quia ipse Pater noverit Filium, non judicet; *Nemo enim novit Filium, nisi Pater* (Matth. xi, 27). *Novit*, inquit, non judicat. Aliud est nosse, aliud judicare. Habet Pater in se scientiam, Filius supra se non habet potestatem. Et rursus: *Nemo novit Patrem, nisi Filius*; et ipse novit Patrem, sicut eum Pater novit.

227. Sed dicis quia minorem se dixit (Joan. xiv, 28): dixit et lapidem. Plus dicis, et impie calumnia-

^a Vet. edit., *Non Arius Deum*; Rom. cum mss. aliquot sustulit negationem, quod et sequimur. Non-

Aris: minus dico, et pie astruo. Minorem dicis, et supra angelos confiteris: ego minorem angelis dico, et non derogo; quia non divinitatem arguo, sed misericordiam prædico.

CAPUT XIX.

Conversus ad Deum Patrem Vir sanctus, cur Filium eo minorem non statuatur, exponit: tum asserit sum non esse ut metiatur Dei Filium; cum angelo metiri tantum Jerusalem datum fuerit, immo et forte Christo ut homini: sed Arium Satanæ imitatorum se præbuisse. Temere igitur de divina generatione disputari; cum tantum humanæ signum per Esaiam sit propositum; nec debeat comparatio fieri in divinis. Postremo quantum fugienda sit Arii arrogantia, variorum Scripturæ exemplorum oppositione demonstrat.

228. Ad te nunc, omnipotens Pater, cum lacrymis verba converto. Ego te quidem inaccessibleem, incomprehensibilem, inæstimabilem prompte dixerim: sed Filium tuum minorem non ausim dicere. Nam cum illum splendorem gloriæ, et imaginem substantiæ tuæ legerim (Hebr. i, 3); vereor ne minorem imaginem tuæ dicendo substantiæ, minorem substantiam tuam dicere videar, cujus imago sit Filius, cum plenitudo tuæ divinitatis omnis in Filio sit. Immensum te Filiumque tuum et Spiritum sanctum, incircumscriptum, inæstimabilem, inenarrabilem legi frequenter, credo libenter. Et ideo æstimare non possum, ut examinare possim.

229. Esto tamen, spiritu ausuque temerario metiri te velim; unde, quæso, te metiar? Funiculum agrimensorium vidit propheta (Ezech. xl, 3), quo metiebatur angelus Jerusalem. Metiebatur tamen angelus, non Arius: metiebatur Jerusalem, non Deum. Et fortasse nec Jerusalem metiri poterat angelus; vir enim erat. Denique sic habes: *Et allevavi oculos, et vidi: et ecce vir, et in manu ejus funiculus agrimensorius* (Ibid.). Vir erat quia typus suscipiendi corporis declarabatur. Vir erat ille, de quo est dictum: *Post me venit vir, cujus non sum dignus solvere corrigiam calceamenti ejus* (Joan. i, 27). Ergo Christus in typo Jerusalem metitur, ^a Arius Deum.

230. Et Satanæ transfiguratur se in angelum lucis; quid mirum si Arius suum imitatur auctorem, ut usurpet illicita (II Cor. xi, 14)? Licet quod Pater suus diabolus per semetipsum non fecit, intolerabiliore **594** iste sacrilegio divinorum sibi scientiam secretorum, et supernæ generationis arcana præsumat; diabolus enim verum Dei Filium fatebatur, Arius negat.

231. Si ergo metiri te, omnipotens Pater, non queo, possumne sine sacrilegio de tuæ generationis disputare secreto? Possumne dicere quod aliquid inter te et Filium tuum plus minusve sit; cum ipse qui ex te natus est, dixerit: *Omnia quæ Pater habet mea sunt* (Joan. xvi, 15)? Quis me constituit judicem aut nulli tamen alii inss. negationem habent; sed vocem Deum non agnoscunt, haud malo sensu.

divisorem de rebus humanis? Hoc Filius dicit, et nos inter Patrem et Filium divisionem nobis et iudicium vindicamus? Bona pietas arbitros refugit etiam in divisione patrimonii. Nos ergo erimus arbitri, ut inter te et Filium tuum ^a increatæ majestatem substantiæ dividamus?

232. *Generatio*, inquit, *hæc, generatio nequam est: signum quærit, et signum non dabitur ei, nisi signum Jonæ prophetæ (Luc. xi, 29)*. Signum utique datur non divinitatis, sed incarnationis. Denique de incarnatione dicturus ait: *Pete tibi signum*. Et cum ille dixisset: *Non petam, neque tentabo Dominum*, responsum est: *Ecce virgo in utero accipiet (Esai. vii, 11 et seq.)*. Ergo signum divinitatis videre non possumus, mensuram quærimus? Væ misero mihi, impie discutere audemus, quem digne rogare non possumus?

233. ^b Viderint tamen quid faciant Ariani: ego te, Pater, si majorem omnibus dixero, injuriose te tuis operibus comparavi: si majorem Filio, ut Arius asserit, impie judicavi. De te prior erit illa sententia, nam neque ulla fieri potest nisi ex comparatione prælatio, neque præferri quisquam, nisi de quo prius fuerit judicatum.

234. Jurare nobis per cælum non licet (*Matth. v, 3*), ^c judicare de Deo licet: sed Filio tuo soli iudicium de omnibus detulisti.

235. Joannes carni Domini baptizare metuebat, Joannes prohibebat dicens: *Ego a te debeo baptizari, et tu venis ad me (Matth. iii, 14)*; et ego Christum iudicio meo subdam?

235. ^d Moyses excusat sacerdotium, Petrus im-

^a Mss. aliquot, *increatæ majestatis substantiam*.

^b Ita Rom. cum parte mss. vet. autem edit. cum aliis cod. scriptis, *Videro tamen....., de te prius erit, etc.*

^c Omnes edit., *judicare de Dei Filio*: mss. contra prope ad unum, *judicare de Deo*.

A peratum in ministerio declinat obsequium: Arius scrutatur etiam alta Dei? Sed non Arius Spiritus sanctus: sed Ario et hominibus dictum est: *Altiore te ne quæsieris (Eccl. iii, 22)*.

236. Moyses vultum Domini prohibetur videre (*Exod. xxxiii, 23*): Arius meruit videre secretum. Moyses et Aaron in sacerdotibus ejus, Moyses qui cum Domino apparet in gloria; Moyses ergo ille posteriora tantummodo Dei in typo vidit: Arius totum Deum facie ad faciem comprehendit. *Sed nemo, inquit, videre potest faciem meam, et vivit (Exod. xxxiii, 20)*.

237. Paulus etiam de inferioribus dicit: *Ex parte cognoscimus et ex parte etiam prophetamus (I Cor. xiii, 9)*. Arius dicit: *Ex toto Deum, non ex parte cognovi*. B Inferior ergo Paulus, quam Arius; et vas electionis ex parte scit, vas perditionis totum scit: *Scio, inquit, hominem, sive in corpore, 595 sive extra corpus nescio, Deus scit, quoniam raptus est in paradysum, et audivit verba ineffabilia (II Cor. xii, 4, 5)*. Paulus raptus usque ad tertium cælum, se ipsum nescivit: Arius in stercore volutus Deum scivit. Paulus dicit de se ipso: *Deus scit*; Arius de Deo dicit: *Ego novi*.

238. Sed non Arius raptus in cælum, quamvis 596 eum secutus sit, qui jactatione damnabili divina præsumeret, dicens: *Ponam thronum meum super nubes, et ero similis Altissimo (Esai. xiv, 14)*; sicut enim ille dixit: *Ero similis Altissimo*: sic et Arius altissimum Dei Filium sui similem vult videri: quem non in divinitatis æternæ majestate veneratur, C sed ex carnis infirmitate metitur.

^d Vet. edit., *Moyses excusat*; Rom. edit., *se excusat, Petrus, etc.*; mss. autem nonnulli, *Moyses se excusat sacerdotio, Petrus, etc.*; plures ac potiores ut nos in textu. Infra vero ubi omnes edit. ac plures mss. exhibent in ministerio, quidam alii cod. præferunt, in mysterio.

IN LIBROS DE SPIRITU SANCTO ADMONITIO.

Gratianus Augustus, cum primos duos libros *de Fide* ab Ambrosio per litteras peteret, eum etiam, ut in Admonitione ad illud Opus observavimus (*Sup. pag. 459*), rogaverat, ne de Spiritus sancti divinitate commentationem quoque scribere gravaretur. Tam piæ Cæsaris voluntati morem non gerere sancto Præsuli non licebat; moram tantum postulaverat (*Epist. ad Gratian.*), ut destinatam disputationem magis serio meditaretur. Illam igitur in tres libros abs se divisam, suprema manu imposita, quamprimum misit ad imperatorem.

Primo libro præmittit exordium (*Prolog. n. 1 et seq.*) quo Gedeonem non tantum Christi figuram, liberato suo populo, præ se tulisse, verum etiam ingenti illo prodigio roris modo in vellus, modo in aream decidentis, effusionem sancti Spiritus a Judæis ad Christianos quandoque transferendam, et cujus opera novissime tot hominum millia in Ecclesiæ gremium revocati essent, expressisse pulchre demonstrat (*Ibid., num. 5, 17*). Hinc argumentum suum aggressus, supra conditarum rerum ordinem, ac vere Deum esse Spiritum sanctum probat (*Cap. 1, 3*) ex eo potissimum, quod in Evangelio peccatum in Spiritum negatur in hoc futurove sæculo remittendum. Addit eundem in sacris codicibus appellari Dei Spiritum, locutum esse per prophetas atque apostolos, infinitamque ipsius bonitatem juxta in sanctificatione creaturarum innotescere, ac in sui effusione per omnes locos atque homines simul didita, immensitatem, immutabilitatem, æternitatem (*Cap. 4, 10*). Et hoc mystici unguenti, de quo Scriptura loquitur, expositione confirmato,